

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI: NUMBER: 74

EKİM - KASIM - ARALIK

1986

OCTOBER - NOVEMBER - DECEMBER

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at Istanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. of Associations.

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

- a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.
- b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.
- c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subject either directly or on request.
- d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.
- e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.
- f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.
- g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.
- h. Participate in the conversions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.
- j. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.
- k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

SAYI: 74

EKİM-KASIM-ARALIK 1986

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından

Üç Ayda Bir yayınlanır.

Fiyatı: 750 TL

Yıllık Abone: 3000 TL

Yurtdışı: 6000 TL

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 48/A Yenışehir - ANKARA

Tel: 31 61 25 - 31 61 26

Türk Kooperatifçilik Kurumu adına sahibi

Hüsnü POYRAZ

*

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

*

Teknik Sorumlu

Alâaaddin KORKMAZ

*

Yayın Komitesi:

Başkan : Doç. Dr. Celâl ER

Raportör : Doç. Dr. Orhan ARSLAN

Üye : Halil BİLİCİ

Üye : Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Üye : Ayhan İNAL

Üye : Alâaaddin KORKMAZ

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

<i>Başyazı:</i> Kooperatifçiliğin Gelişmesinde Liderliğin Yeri ve Önemi	
Doç. Dr. Celâl ER	3
Celâl BAYAR ve Türk Kooperatifçilik Hareketi	
Nurettin HAZAR	5
Kooperatifçiliğin Türkiye'de Gelişimi ve Meseleleri	
Prof. Dr. Serpil CANBAŞ	27
Cumhuriyetin İlanı ve Ülkede Uyandırdığı Yankılar	
Doç. Dr. Süleyman ASLAN	39
Gelirler Politikasının İktisat Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi	
Mustafa AYKAÇ	47
Haşhaş Ekimi Yasağının Kaldırılmasından Beri Haşhaş Tarımı ve Problemleri	
Neşet ARSLAN / Celâl ER / Hüseyin CAMCI	53
Teşkilât Liderliği ve Halkla İlişkiler	
Alâaaddin KORKMAZ	69
Kalkınmada Öncelikli Sektörler Hakkındaki Görüşlerin Tarihi Gelişimi İçinde İncelenmesi	
Nafiz İMAMOĞLU	77
KOOPERATİFÇİLİK Dergisi 1986 Bibliyografyası	
(Hazırlayan: Zehra AKYOL)	99

CO – OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER :74

OCTOBER–NOVEMBER–DECEMBER

1986

Quarterly Published by th Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenisehir - ANKARA

Tel: 31 61 25 – 31 61 26

*

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Hüsni POYRAZ

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

CONTENTS

EDİTORIAL: The Place and Importance of Leadership in the Development of Cooperative Work Assistant Professor Celal ER	3
Celal Bayar and Turkish Cooperative Movement Nurettin HAZAR	5
Development of Cooperative Work in Turkey and Its Problems Prof. Serpil CANBAŞ	27
Proclamation of Republic and Reflections in The Country Assistant Professor Süleyman ASLAN	39
The Place and Importance of Income Policies within the Economic Policies Mustafa AYKAÇ	47
Hashish Agriculture and Its Problems Faced since the Removal of Hashish Planting Restriction Neşet ASLAN / Celal ER / Hüseyin CAMCI	53
Organisation Leadership and Public Relations Alaaddin KORKMAZ	69
Study of Views on the Sectors with Priority in Development in Chronological Order Nafiz İMAMOĞLU	77
1986 Bibliography of Periodical "Kooperatifçilik" (Prepared by: Zehra AKYOL)	99

Başyazı

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞMESİ VE YAYGINLAŞMASINDA LİDERLİĞİN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Celâl ER

Bilindiği gibi bugün kooperatifçilik, hemen bütün toplumlarda önemle üzerinde durulan en esash ekonomik sektörlerden biri haline gelmiştir. Herhangi bir toplumda kooperatifçiliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında toplumdaki fertlerin eğitimi kadar liderliğin de büyük önemi vardır. Aslında liderlik sadece kooperatif teşkilatlanma için değil, fakat hemen bütün iktisadi, sosyal, siyasi ve hatta kültürel gelişme ve organizasyonlar için de fevkalâde büyük bir ehemmiyete sahiptir. Kooperatifçiliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında liderliğin yeri ve önemini gereği gibi açıklayabilmek için konudan fazla uzaklaşmadan lider ve liderlik, liderliğin toplumdaki önemi üzerinde durmakta büyük yararlar vardır.

İçinde yaşanan toplumun bir parçası olarak herhangi bir sosyal grupta üyelerce istekli ve gönüllü olarak takip edilen bir ferdin, ünü, gücü veya sosyal mevki dolayısıyla öncülük etmesi, sosyal, siyasi ve ekonomik sahadaki ilk davranışı (hareketi) başlatabilmesi; başkalarının, daha doğrusu mensubu bulunduğu grupta diğer üyelerin gayretlerini sevk ve idare etmesi, onları teşkilâtlandırması, kontrol etmesi olayına sosyolojik anlamda liderlik denilmekte ve böyle fertlere de lider (öncü) ismi verilmektedir. Genellikle liderlik küçük toplumlar ve grup dinamizmi içinde, büyük toplumlardan daha etkili bir şekilde ortaya çıkmakta ve kendini hissettirmektedir. Durum böyle olunca etrafı tarafından sevilen, sayılan, kendisine itimat edilen lider diyebileceğimiz kişilerin özellikle topluma her sahadaki yeniliklerin götürülmesindeki görevi gerçekten çok büyük bir mana ve önemi ifade etmektedir. Kooperatifçiliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında bu vasıflara sahip olan liderlerin rolü konusunda ne kadar çok yazılsa ve söylene lâyıktır.

Kooperatifçiliğin gelişmesi ve yaygınlaştırılması yetenekli, bilgili, karakter sahibi liderlerle daha ileriye götürülebileceği gibi, bu günkü duruma gelmesinde de büyük mesafeler bu şekilde katedilmiştir. Kooperatifçiliğin tarihi gelişmesine bakıldığı vakit, hatta herhangi bir toplumda muhtelif konulardaki başarılarla bir gözetildiği zaman, bu durum kolaylıkla kavranabilmektedir. Bilindiği gibi kooperatifçilikte esas amaç, istekle ve karşılıklı yardımlaşma maksadıyla bir araya gelmiş gönüllülerin ekonomik ihtiyaçlarını tatmindir. Bu şekilde muhtelif sahalarda az varlıklı ve dar imkânlı kimseler, üretim ve satışlarını daha iyi ve teknik şartlara uygun bir tarzda yapabilmek için lüzumlu krediyi temin veya üretimde kullanacakları çeşitli maddeleri daha ucuz ve emin bir şekilde satın alma imkânını bulmaktadırlar. Kooperatifçiliğin ruhu, ekonomik yönden zayıf olan bir grubu veya kitleyi sağlam bir şekilde birbirine bağlamasıdır. Kooperatifçilikte esas amaç ticaret şirketlerindeki gibi kazanç ve kâr elde ederek üyelere dağıtmak değil, ortakların ihtiyaçlarını daha kolay ve ucuzca sağlamaktır. İzah edilmeye çalışılan bütün bu fonksiyonların yerine getirilmesinde bu durumu etraflı bir şekilde kavrayan liderlere ihtiyaç vardır.

Kooperatif teşkilatlanmada öncülük edecek liderlerin en önemli vasıfları şunlardır. Ülkemizde kooperatifçiliği geliştirecek ve yaygınlaştıracak olan bu fedekâr ve vefakar insanlardan öncelikle planlama, koordine etme, hedef belirleme, çalıştıkları konuyu iyi bilme, mensup olduğu topluluğu dışarıya karşı üstün bir şekilde temsil etme, kooperatifteki iç düzeni ve ilişkileri iyi bir şekilde kontrol etme, başarılı ve çalışkan üyeleri mükâfatlandırma, kaide ve müşterek menfaatlere aykırı hareketlerde bulunanları tecziye edebilme, anlaşmazlıklara hakemlik yapabilme, davranışları ve icraatı ile kooperatif üyelerine "örnek" olabilme, temsil ettiği kooperatifin sembolü haline gelebilme gibi kabiliyetlerin olması beklenmelidir.

Demokratik toplumlarda liderlik sempatiye ve hoşgörüyü büyük ölçüde ihtiyaç göstermektedir. Kooperatifçilikte de bu ana espihi hiç bir şekilde gözden uzak bulundurulmamalıdır. Hatta uygulamada özellikle kırsal kesimde yeteri kadar eğitim nimetinden yararlandıramadığımız fertler itimat ettikleri öncülere her şeyleri ile teslim olabilmektedirler. Eğer kooperatifçilik öncülerimiz ve liderlerimizde, yukarıdan beri izah etmeye gayret gösterdiğimiz vasıflar varsa başarı zor olmayacaktır. Bu sayede kooperatifçilik gelişecek ve ülke tarihinde arzulanan şekilde yayılacaktır. Bunun aksi durumlarda ise sarfedilen çabalar heba olacaktır. Kabiliyetli liderlere olan ihtiyacımız kooperatifçiliğimizin en büyük eksiklerinden başta gelenidir.

Sadece kooperatifçilik konusunda değil, fakat her sahada yetişmiş insan, örnek önderlere ihtiyacımız defalarca dile getirilmiştir ve nekadarkı tekrar edilse azdır. Ancak bu iş nasıl yapılacaktır sorusu karşımıza çıkmaktadır. Elbetteki bunun tek çıkar yolu da eğitimden ve kooperatifçiliği iyi anlatabilmekten geçmektedir. Aslında Türk insanı fıtraten yüksek karakter ve seciyeye sahiptir. Ancak bu karakter ve seciyenin eğitimle geliştirilmesi ve teminat altına alınması gereklidir. Yardımlaşma duygusu, dayanışma ve birbirine destek olma arzusu insanlarımızın en belirgin vasıflarıdır. Bu vasıfların özellikle öncülerde işlenerek kemale ulaştırılması kooperatifçiliğimizin gelişmesi ve yaygınlaşmasında, sağlıklı hukuki ve ekonomik yapı kazanmasında en önemli görevimiz olmalıdır.

Türk Kooperatifçilik Kurumu olarak bu mukaddes görev 54 yıldır büyük bir sabır ve metanetle bıkmadan ve usanmadan yerine getirilmeye gayret edilmektedir. Bu amatör ruh ve heyecan elbetteki kooperatifçiliğimize büyük mesafeler aldırmıştır. Bu vadideki çalışmalarımız Kurum olarak devam edecektir. Bu duygu ve düşünceler içinde bütün kooperatifçilerin ve okuyucularımızın daha büyük başarıları için Yüce Allaha niyaz ediyorum.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

"İktisadî ve Sosyal fonksiyonları yanında kooperatifler, vatanperverlik vazifesi görmektedirler" Celâl BAYAR

(İzmir, 16.7.1973)

Nurettin HAZAR

Türk Kooperatifçilik Hareketinin, bundan 123 yıl önce Niş Valisi Mithat Paşa ile başlatılıp, Milli Mücadele ve Cumhuriyetten sonra Yeni Türk Devletinin genç Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile devam ettirildiğine bakarak, Kooperatifçiliğimizi talihli saymak gerekir. Mithat Paşa ile Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ü örnek alarak kooperatifçilikle ilgilenen, kooperatiflere yardımcı olan tarihimizde, daha birçok vali, bakan, parlamento üyesi, parti yetkilisi gibi Devlet Adamımız vardır. Bunların başında Mahmut Celâl BAYAR (16 Mayıs 1883-22 Ağustos 1986) gelir.

Genç Mahmut Celâl'nin hayata atılır-atılmaz Bursa'da intisap ettiği ve meslek edindiği bankacılıkta içinde yetiştiği Ziraat Bankası Mithat Paşanın kurduğu Memleket Sendikalarının (kooperatiflerin) devamı idi. Orada çalışan ve yetişen her fert gibi, Celâl Bey de muhakkak ki bunun şuuru içinde idi. Hayatı boyunca kooperatifçiliğe duyduğu yakınlık bunun ısbatı olsa gerektir.

T.C. Ziraat Bankası Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında (10/5/1937) Celâl Bayar, Mithat Paşaya hayranlığını ifade eden şu sözleri söylenmiştir: "Hatiplerden kıymetli bir arkadaş (x) Bankanın kuruluş tarihinden bahsettiler ve bu vesileyle de Büyük Mithat Paşayı hatırlattılar. Bendeniz de Ziraat Bankasının temelinde bir himmet payı bulunan bu büyük zatı, aynı zamanda, bir inkılâp şehidi olmak sıfatıyla huzurunuzda takdir ve tebci ederim". (Bravo sesleri.) (1).

Bu sözler, aynı zamanda C.Bayar'ın, Mithat Paşa'nın şahsında kooperatifçiliğe olan sempatisinin bir delili değil midir?

1- Celâl BAYAR'ın Kooperatifçilik Düşünceleri

Celâl BAYAR Atatürk gibi kooperatifçiliğe candan inanmış bir Devlet Adamımızdır. Onun kooperatifçilik hakkındaki fikirlerini şöylece özetlemek mümkündür:

(* İzmir Milletvekili Halil Menteşe kastedilmektedir.

NURETTİN HAZAR

Kooperatifler ülkemiz için çok lüzumlu bir müessesedir. Çünkü kooperatifler vasıtasıyla birçok işin başarıya ulaştırılması, birçok zorlukların yenilmesi kaabildir.

Kooperatifler yalnız iktisadi fonksiyon yapmakla kalmazlar, aynı zamanda sosyal faydalar da sağlar. Bundan başka kooperatifler vatanperverlik vazifesi görmektedirler. Aynı zamanda kooperatifler, ortaklarına içtimaf terbiye verir.

Kooperatifler bünyesinde binlerce ailenin geçiminin sağlandığını hatırlarsa, onların önemini daha iyi anlarız.

Kooperatiflerin önemini ortaya koyan başka hizmeti de, onların dış ticaretimizi teşkilâtlandırmasıdır.

Kooperatif yapmakla hem kendi şahsi çıkarlarımızı ve hem de memleket çıkarlarını karşılamış oluyoruz. Ancak unutmamak gerekir ki, ortakların kooperatiflerine karşı ahlaki borcu vardır. Bu borç, ortağın kooperatife sadık kalması ve kooperatif bir sene zarar etse de ortağın arkasını dönmemesidir. Ortağın kooperatifine daima destek olması lazımdır. Ahlaki borcun ortak tarafından mutlaka yerine getirilmesi lazımdır.

Kooperatifçilikte hiçbir suretle husumet yoktur, başkasının menfaatlerine sedd çekmek yoktur. Esas maksat kendi çıkarlarımızı korumaktır. Kooperatifler müsbet kuruluşlardır, onların menfi tarafı yoktur.

Kooperatifin içinde demokrasi hâkim olmalıdır. Ortaklar, kooperatif organlarında görev alacak arkadaşlarını seçmede mutlak bir hürriyet ve serbesti ile hareket etmelidirler. Bunun yanında, işin ehli olan, güvenilen ve dürüst arkadaşların seçilmesinde ortaklara büyük sorumluluk düştüğü unutulmamalıdır.

Kooperatiflerin başarısı için Devletin yardımcı olması şarttır.

Görülüyorki C.Bayar'ın kooperatifler hakkındaki görüşleri çağdaş kooperatifçilik telâkisine ve Milletlerarası Kooperatifçilik İlkelerine uygun düşmekten başka, ülkemiz ve toplumumuz çıkarlarına paralellik arz etmektedir.

Türk iktisadi hayatının gelişmesi için Bayar da, Atatürk gibi, kooperatifçiliği gerekli görmektedir.

C.Bayar'ın, Atatürk'le İsmet İnönü'nün kooperatiflere duyduğu yakınlığı belirtmeği ihmel etmediği dikkatleri çekmektedir. İktisat Vekili bulunduğu sırada, Bayar şunları söylüyor: "Büyük Şef Atatürk kooperatiflerin candan taraftarıdır. Başvekilimiz İnönü kanaat getirmiş-

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

tir ki, kooperatifler harici ticaretimiz için en iyi teşkilat ve vasıta'dır." (İzmir, 16/7/1937)(2)

2- Celâl Bayar'ın Kooperatifçilik Alanındaki Faaliyetleri

2.1- Egede Satış Kooperatiflerinin Doğuşu

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Fıkrası Mes'ul Kâtibi sıfatıyla İzmir'e gelen (1912) Celâl Bey, araçların üzümlerini keyiflerine ve kendi çıkarlarına göre tayin etmeleri yüzünden Ege çiftçisinin çare arayışı içinde olduğunu gördü. Bölgede yetişen kuru incir, kuru üzüm, pamuk, palamut, yaş sebze ve meyvenin değer pahasını bulmaması kaygısı çiftçilerin ileri gelenlerini kooperatifleşme fikri etrafında birleştiriyordu.

İşte tam bu sıralarda İzmir'e gelen M.Celâl Bey, meseleyi kavramakta ve derde teşhis koymakta gecikmedi. Ona göre "Mıntıkada yetişen muhsullerin satış bedellerini müstahsil tayin etmeliydi." Bunun içinse orada kuvvetlenmekte olan kooperatifçilik cereyanını teşvik etmek ve taşıdığı otoriyetle bunu desteklemek yolunu tuttu. Mahmut Celâl Beyin kooperatifçiliğin fiilen içine girmesi bu suretle gerçekleşmiştir. Celâl Bayar'la öteki destekleyicilerin rolünü anlayabilmek için o tarihteki piyasa durumunu bilmek lazımdır.

Fiyatların yükselmesini önlemek ve kuru inciri kendi tayin edecekleri düşük fiyatla satın alabilmek için 1911 de İzmir'deki 45 ihracatçı tacir aralarında 100 bin altın İngiliz lirası sermayeli "Smyrna Fig Packers Limited" adıyla bir tröst (İhracatçılar Birliği) teşkil etmişlerdi. Bu Birlik, İzmir'de incir çarşısına uygun gördüğü fiyatı tebliğ ediyor, çarşı da bu fiyattan mal topluyordu.

S.Fig Packers'in yanında, bununla paralel bir şekilde hareket eden, bir de incir komisyoncuları tarafından meydana getirilen "İncir Anonim Şirketi" adıyla bir komisyoncular şirketi ortaya çıkmıştı.

İhracatçılar Birliği ve Komisyoncular Şirketi ile mücadele edebilmek üzere mukabil bir teşkilât oluşturulması düşüncesinden hareket eden incir çiftçilerinin ileri gelenlerinden altısı tarafından Aydın'da aynı yıl (1911) "Aydın İncir Himayeei Zürra Anonim Şirketi" kuruldu. Bu şirket İzmir'de Yemiş Çarşısında bir komisyoncu dükkânı açmışsa da, kaydedeğer bir faaliyet göstermemiş ve kısa süre sonra kapanmıştır.

Ziraat Bankasının, mahsul zamanında incir üzerine avans vermesi veya piyasaya arz edilen mahsul miktarının sınırlandırılması fikirleri de ortaya atılıp tartışılıyordu. Ancak karşıdaki rakip şirketlerin muazzam mali güçleri ve çiftçilerin alışveriş ve kredi münasebetleriyle İzmir Yemiş Çarşısındaki tüccarlara bağlı bulunması yüzünden, ileri sürülen tedbirlerin derde deva olmayacağı sonucuna varılıyordu. Çare, modern bir silah olan Kooperatifçilik olabilirdi!

NURETTİN HAZAR

Kurulacak kooperatifin malen desteklenmesi ve müstahsilin tüccar kredisinden kurtulması için önce bir finansman kuruluşuna ihtiyaç vardı. Bu bakımdan, kooperatiften önce, Ziraat Bankası ile çiftçilerin ortaklığı ile gerçekleşen "Millî Aydın Bankası" kuruldu (13 Şubat 1913).

Millî Aydın Bankası çiftçiye ikrazata başlamıştı. Kurulması düşünülen kooperatifin esas mukavelenamesi henüz tastik edilmediğinden, kooperatif faaliyete geçememiş ve dolayısıyla vadesi gelen Banka alacaklarının, umulduğu şekilde kooperatif eliyle tahsili gerçekleşmemiştir. Bu durum karşısında Millî Aydın Bankası, 1914 yılında, İzmir'de "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" adıyla açtığı bir Komisyoncu Mağazasıyla alacaklarını tahsile çalışmıştır. Bu mağazanın unvanı, sonradan küçük bir değişiklikle kooperatifin adı olmuştur.

Böylece nüvesi atılan kooperatif, statüsünün onaylanmasıyla 30 Kasım 1915 tarihinde "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı" adıyla resmen kurulmuştur. Başlangıçta 10 bin Osmanlı lirası olan kooperatifin sermayesi, 1916 da dört kat artırılarak 50 bin liraya yükseltilmiştir.

İşte Ege'de başlayan ilk Tarım Satış Kooperatifçiliği Hareketinin başını çeken uyanık çiftçilerden Mehmet Nazmi (Topçuoğlu) (1888-1956), 1912 den itibaren Aydın Mebusu Kâzım Nuri (Çöriş), Ahmet Sarı, Ahmet Germen ve arkadaşlarının yanında, Hareketi destekliyen ve teşvik ve yardım edenler, İzmir Valisi Rahmi Bey (Evrenos), Muğla Mebusu Halil Menteşe (1874-1946) ve İttihat ve Terakki Fırkası İzmir Katibi Mes'ulü Celâl Bayar'dır.(3)

Celâl Bey, bundan başka İzmir'de "Türkiye Palamutçular Ortaklığı Anonim Şirketi" (*) ve "Balçova Sebze Satış Kooperatifi" adıyla iki tarım satış kooperatifini kurarak, palamut ve sebze üreticilerini ferahlığa kavuşturmuştur.(4)

2.2- Kooperatif Şirketler Kanun Lâyihası

27 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince (Bakanlar Kurulunca) Meclise, "Kooperatif Şirketler Kanun Lâyihası" adlı bir tasarı sevk edilmiştir ki, Celâl Bayar bunu kendisinin hazırladığını söylemektedir. Nitekim tasarıyı Meclise sevkeden Vekiller Heyeti üyeleri arasında, Nafia Vekili ve İktisat Vekaleti Vekili sıfatıyla Mahmut Celâl'in de imzası vardır. Kararnamenin altında tabiatıyla en başta "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzası bulunmaktadır.

(*) O zamanki Ticaret Kanunda "Kooperatif Şirketler" e yer verilmediğinden, kooperatifler anonim şirket statüsünde vücut bulunmuştur.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

77 Maddeden ibaret olan Kanun Layihası; İktisat Encümeninde (Komisyonunda) kabul edildikten sonra, 28 Aralık 1920 günü genel kurul gündemine alınarak müzakere edilmeğe başlanmıştır. Fakat kısmen Meclis genel kurulunca da benimsenen lâyiha ne yazık ki, kanunlaşmamıştır.

Kooperatif Şirketler Kanun Layihası, bundan 66 yıl önce hazırlanmasına bakmıyarak, bugünkü çağdaş kooperatifçilik anlayışına yakın bir metindir. Aynı zamanda bunun, ülkenin ihtiyacına da uygun düşen maddeler ihtiva ettiği görülmektedir.

Meselâ, Meclisten geçen 1nci amaç maddesinde, kredi verilmesi, hammadde, alet ve edevat ve tüketim maddelerinin toptan satın alınması, müşterek makina ve âlet kullanılması... gagesiyle kooperatif kurulabileceği belirtilmiştir.

Gene Millet Meclisinde kabul edilen 5 nci maddede "Ziraat Müdür ve memurları ile Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Odaları ve bilumum muallimler kooperatiflerin teşkili hüsüsünde muavenet etmek ve malumatı lâzımeyi ifa eylemekle mükelleftir. Bunu ifa etmiyen memurlar ve muallimler vazifelerini ifa etmemiş addolunurlar" gibi kamu görevlilerinin kooperatifçilikle ilgilenmelerini mecbur kılan şiddetli bir hüküm yer almıştır.

Safi kârın (müsbet fiyat farkının) dağıtımına dair olan 20 nci madde; ihtiyat akçeye ayrılması gereken miktardan sonra, ortaklık payları nesbetinde olmak ve yüzde beşi geçmek üzere ortaklar arasında dağıtım yapılacağını (*) artarsa bunun sermayeye eklenmesi veya umumi menfaatlara harcanması yolunda anasözleşmede bir kayıt yoksa, yaptıkları işlemleri misbetinde ortaklara dağıtılacağını (risturn) öngörmektedir.

65 inci madde, iki veya daha çok kooperatifin biraraya gelerek "Birlik" teşkil edebileceği açıklanmıştır.

68-71 inci maddeler kooperatiflere tanınan muafiyetlere dairdir.

75 inci madde, "İşbu kanun hükümlerine göre kurulmuş olan her nevi kooperatif şirket iktisat Vekâletinde teşkil olunacak kooperatifler şubesinin teftiş ve murakebesine tabidir" denilmektedir.

(*) Sermaye sınırlı faiz verilmesi Kooperatifçilik ilkelerindedir. Tasarıdaki ortaklık paylarına göre mesbet fiyat farkından % 5 nisbetinde dağıtım yapılmasını ise, esas itibariyle 1969/1163 sayılı Kooperatifler Kanunundaki (md.38) "sermayeye faiz" işlemi saymak mümkündür. Şu kadar ki sermayeye faiz sâfi kârdan değil giderlerden ayrıldığı halde, 1920 lâyihası ve 1963 Kooperatifler Kanunu bunun müsbet fiyat farkından karşılanmasını öngörmüştür.

NURETTİN HAZAR

Görülüyor ki, söz konusu Kooperatif Şirketleri Kanun Lâihyası; şimdiki kanun metinlerinden pek farklı olmadığı gibi, Milletlerarası Kooperatifçilik İlkelerine de aykırı bulunmamaktadır.

Tasarının kanunlaşmaması bir talihsizlik olmuştur. Böylece ülkemizin bir Kooperatifler Kanununa kavuşması yarım asır gecikmiştir.

Celâl Bayar, Kooperatif Şirketler Kanun Lâihyası ile ilgili hatıralarını anlatırken, şu bilgileri veriyor: "Atatürk, (Celâl Bey bazı kanunlar hazırlıyormuş, bu kanunlar sosyal kanunlardır, arkadaşlar, sizden rica ediyorum, Celâl Beye yardım ediniz) diyerek beni destekliyordu. Kanunu hazırladım, Meclise verdim. O gün sırası gelen Meclis Reis Vekili, sonradan Şer'îye Vekili olan Konya Mebusu Vehbi Hoca'nın gidip karşısına oturdum, bakalım bizim kanun nasıl Meclise sevkedilecek diye. Hem onun zevkini yaşamak istiyorum, hem hocayı görmek istiyorum. Hoca önüne gelmiş olan kanun lâyhalarını; alıyor, okuyor, ilgili bulunduğu encümenlere havale ediyordu. Sıra bizimkine gelince kooperatifi (kooperkatif) diye okudu ve bunu bir hastalık çeşidi veya tıpla ilgili bir konu sanarak Sihhiye Encümenine havale etti. Sonradan izahat vererek durumu düzeltirdim." (5)

2.3- Havzai Fahmiye Kanunu

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kooperatifçilikli ilgili ilk kanunu, Ereğli Kömür Havzası hakkındadır.

Celâl Bayar, 27 Şubat 1921 tarihinde İktisat Vekilliğine seçilince (*) yurdun bütün ekonomik kuvvetini harp potansiyelini artırmak hedefine yöneltmeği sağlayacak tarzda çalışmalar yapmağa başladı. Bir yandan Vekâleti teşkilatlandırırken, bir yandan da toprak verimini artırmak, yerli ürünlerimizi değerlendirmek, madenlerin işletilmesini daha rantbl hale getirmek için gayret harcıyordu.

Bu sıralarda, Zonguldak Mutasarrıfından, Ereğli Kömür Havzasındaki işçilerimizin, işletmeyi elinde tutan biri büyük (Fransız) ötekisi küçük (İtalyan) iki yabancı şirketçe elverişsiz şartlar altında çalıştırıldığı ve emeklerinin karşılığının vermediği hakkında bir ihbar geldi. Mahmut Celâl Bey durumu yerinde incelemek üzere görevlendirildi. M.Celâl Bey, katır sırtında yorucu ve zahmetli bir yolculuktan sonra Havzaya ulaşarak, şirketlerin incelenmesine yardımcı olmalarına rağmen, ocaklarda çalışan Türk işçisinin acıklı durumunu ve yabancı şirketlerin onlara reva gördüğü mumeleyi gördü.

(*) Bu görev 14 Ocak 1922 gününe değin devam etmiştir. Yurtdışına giden hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in bulunmadığı 9 Şubat- 3 Nisan 1922 tarihleri arasında iki aya yakın bir süre M.Celâl Bey, Hariciye Vakâleti Vekilliği yapmıştır.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Bu gezi ve inceleme sonunda C.Bayar tarafından hazırlanan tasarı, Sakarya Maydan Muhaberesinin şiddetle cereyan ettiği bir sırada, 10 Eylül 1921 günü, 151 sayı altında Büyük Millet Meclisince kabul edildi. "Ereğli Havzai Fahmiye (*) Maden Amelisinin Hukukuna Mütealilik Kanun" adını taşıyan bu kanunun 4 üncü maddesi konumuzla ilgili olup, Kömür Havzasında "İhtiyat ve Teavün Sandıkları" yani kooperatifler teşkilini öngörmekte idi.

Celâl Bayar, 1945 yılında, sahip olduğu T.İş Bankası hisse senetlerini ve bunların nemasını, adı geçen sandıklara (kooperatiflere) bağışlamıştır.(6)

2.4- Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifleri ve Bunların Bankası Halk Bankası

Lozan Barış Heyeti Üyeliği ve Mübadele, İmar ve İskan Vekilliginden (6 Mart-30 Temmuz 1924) sonra 26 Ağustos 1924 günü hizmete giren Türkiye İş Bankası Umum Müdürlüğüne getirilen Celâl Bayar, 9 Eylül 1932 tarihinde tekrar İktisat Vekili olmuştur.

Bu göreve gelir gelmez, el attığı konulardan birisinin de kooperatifçilik olduğu görülmektedir. C.Bayar, daha T.İş Bankasındayken özel bir fon kurarak, esnaf ve sanatkâr kesiminin kredi ihtiyacını karşılamaya çalışmıştı. Vekil olunca bu işi derinleştirmeye karar vererek, Halk Bankaları konusunda inceleme yapmak üzere, Vekalet Müşavirlerinden Burhan Zihni Sanus (1902-?) başkanlığında bir heyeti Belçika, Fransa ve Almanya'ya gönderdi(1933).

İnceleme ortaya koydu ki, ileri Batı ülkelerinde esnaf ve sanatkârın ihtiyaç duyduğu yabancı kaynağı ki buna "Halk Kredisi" (**) deniyor Halk Sandıkları ve Halk Bankaları yani Volksbanken" veya "Banque Populaires" adı verilen finans kurumlarınca sağlanmaktadır. Buna benzer bir uygulamaya, imkân vermek üzere Celâl Bayar tarafından hazırlattırılan kanun tasarısı, 8 Haziran 1933 gün ve 2284 sayılı "Halk Sandıkları ve Halk Bankası Kanunu" adıyla parlemontodan geçerek 18.6.1933 gün ve 2434 sayılı Resmî Gazetede ilân edildi.

Ne var ki, adı geçen kanuna göre Halk Sandıkları ve Halk Bankasının vücuda getirilerek faaliyete geçirilmesi için beş yıl beklenilmiştir. Banka ancak 1 Haziran 1938 tarihinde, C. Bayar'ın Başbakanlığı sırasında açılmıştır.

(*) Havzai Fahmiye, "Kömür Havzası" demektir.

(**)Halk Kredisi "kavramı hakkında bu kısmın sonunda verilen dip notunda adı geçen Namık Zeki Arıl ile Harun Pastanoğlu'nun makalelerine bakılabilir. Kaanatımızca, bunu en veciz şekilde anlatan H.Pastanoğlunun yazısının başına aldığı, tanınmış İtalyan fikir ve iktisat adamı Luigi Luzzatti'nin "Non molte a pochi, ma poco a molti = Az kimseye çok değil, çok kimseye az" sözüdür.

NURETTİN HAZAR

Bunun yanında 250 şer bin lira sermayeli Ankara ve İstanbul Halk Sandıkları da, sırasıyla aynı yılın 5 Eylül ve 16 Aralık günleri kurulmuştur. İzmir Halk Sandığı A.Ş. ise 1957 Ocak'ta hizmete girmiştir.

Başlangıçta 1.200.000.- lira sermaye olarak ve Ankara, İstanbul ve İzmir Halk Sandıklarının finanse etmeye çalışması düşünülen Halk Bankası; sonradan sermayesi artırılmak ve adı geçen Halk Sandıklarının kaldırılarak Bankanın şubeleri haline getirilmek (24.12.1963-358 sayılı kanun) suretiyle büyüyerek hizmet vermeğe devam etmiştir.

Esasen Cumhurbaşkanı Kemâl Atatürk de 1 Kasım 1937 günü T.Büyük Millet Meclisini açarken verdiği nutukta "Küçük esnafa ve büyük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuzca verecek bir teşekkül vücade getirmek ve krediden normal şartlar altında ucuzlatılmasına çalışmak lazımdır" direktifini vermiş bulunduğu için, beş yıl önce çıkan kanunun uygulama alanına konulması daha fazla geciktirilemezdi.

T.Halk Bankasının başlıca kurucu ve ortakları; Başta Hazine olmak üzere T.İş Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank, Etibank Türk Ticaret Bankası ve T.Emlâk Kredi Bankasıdır.

Halk Bankası Kanunu, beş defa değişikliğe uğramıştır. 24 Mart 1950 gün ve 5652 sayılı kanun ile yeni şeklini alan 5 nci maddeye göre, "Halk Bankasının gayesi ve görevi, esnafın ve esnaf dernekleri ve küçük sanat kooperatifleri gibi esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve Halk Sandıklarına kredi açmaktır." (*)

Bu suretle Halk Bankasının esnaf ve sanatkârların ve onların kooperatiflerinin bankası olduğu açıkça belirtilmiş oluyordu.

Öte yandan 1949 yılında kabul ediben 5373 sayılı "Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu" da esnaf ve sanatkârların teşkilâtlanmasını kolaylaştırmış bulunuyordu.

Bu tarihe kadar, Bankadan, guruplar oluşturmak suretle kredi alan esnaf ve sanatkârlar, bundan sonra tekilâtlanmak yani kooperatifler teşkil etmek yoluna gitmiştir. Bankanın verdiği kredilere kefil olacak bu kooperatiflerin ilki, Fransa'daki "Societes a Caution Mutuelle = Karşılıklı Kefalet Kooperatifleri" örnek alınarak Ankara'da kuruldu. Bu; Halk Bankasıyla işbirliği yapan Ankara Esnaf Dernekleri Birliğinin 117 üyesinin, 18 Ekim 1951 günü 8,405 lira sermaye ile meydana getirdiği Ankara Esnaf Kefalet Kooperatifi idi.

(*) 24.12.1963-358 sayılı Kanundan itibaren Bankanın adının başına "Türkiye" kelimesinin eklenmiş olduğu görülmektedir.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Hızla sayıları artan bu kooperatiflerden 27 tanesi tarafından 1954 yılında Esnaf Kefalet Kooperatiflerinin ilki Birliği, gene Ankara'da teşekkül etmiştir.

7 Ağustos 1970 günü de 8.000.-lira sermaye ile "Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği" merkezi Ankara'da olmak üzere, kurulmuştur. Kuruluşu 56 Kefalet Kooperatifini temsil eden 8 birlik (Marmara, Ankara, Aydın, Çorum, İzmir, Denizli, Konya ve Malatya Birlikleri) gerçekleştirmiştir.

Celâl Bayar; esnaf ve sanatkârlarla bunların dernek ve kooperatiflerinin ve Halk Bankasının çalışmaları ve gelişmeleriyle yakından ilgilenmiş, kanunların çıkarılmasından başka, bunların teşkilâtlanmaları ve malen güçlenmeleri için yardımcı olmuştur.

C.Bayar, zaman zaman Ankara'da Halk Bankası Genel Müdürlüğü ile Ankara dışında Bankanın şube ve ajanslarını ziyaret etmek suretiyle hem çalışmalarını takip etmiş, hem de onları teşvik etmiştir. Bankanın Anafartalar caddesinde edindiği kendi malı yeni Genel Müdürlük binasının açılışında Cumhurbaşkanı Celâl Bayar da bulunmuştur. (10 Temmuz 1950).

C.Bayar 24 Eylül 1952 günü Halk Bankası Genel Müdürlüğüne gelerek çalışmalar hakkında Genel Müdür Nusret N. Uzgören'den bilgi almıştır. Bu gelişinde Devlet Başkanı Bayar; Halk Bankasını ve Esnaf Kefalet Kooperatiflerini, esnaf ve sanatkârın toplantı halinde bulunduğu salona geçerek, orada yaptığı konuşmada şu sözlerle taltif etmiştir.

"Halk Bankasını, büyük bir istikbale namzet bulunduğunu bildiğim ve feyizli bir müesseseye olduğunu taktir ettiğim için ziyaret ettim. Bana verdikleri malumattan çok memnun olduğumu ifade edebilirim. Bankanın kökleşmiş çok sağlam temellere isinat ettiğini müşahede ettim. Bu müessesenin memleketin iktisadi inkişafıyla muvazi vazifeler görmesi lazım gelmektedir. Bu bazifenin ne suretle yapılacağından ve araştırdıkları tedbirlerden bahsettiler. Bu tedbirlerin esnafın ve küçük sanatkârın kredi ihtiyacını şimdidekinden daha iyi surette temin edecek mahiyette olduğunu gördüm. Kendilerini tebrik ederim. Bu bankanın ağabeyleri mesabesinde olan Merkez, Ziraat, İş Bankaları gibi büyük müesseseler de, bu müesseseye müzaharete karar verdiler ve vaadtiler.

"Şu hale göre, sizlerin daha çok istifadede bulunacağınızı ve Bankanın daha çok inkişaf edeceğini gördüm ve buna kaani oldum. Bundan dolayı aramızdan iyi intibalarla ayrılacağım.

"Bana ayrıca sizlerden yani Esnaf Kefalet Kooperatiflerinden bahsettiler. Bu, memlekete mumune olması lazım gelen iyi bir teşebbüs ve kuruluştur. İş münferit kredi şekilinden kurtuluyor, memleketin muhtelif topluluklarına dayanıyor; bütün bunları büyük bir zevkle ifade ediyorum. Bu davayı ele aldığımızdan ve burada sizleri toplu halde gördüğümünden dolayı te-

NURETTİN HAZAR

şekkür ediyor ve muvaffakiyetler diliyorum."

Cumhurbaşkanı sıfatıyla Celâl Bayar 1 Kasım 1953 günü Büyük Millet Meclisini açarken, esnaf ve küçük sanatkârın kredi ihtiyaçları konusunda Hükümeti verdiği direktif ve gösterdiği hedef şöyledir:

"Küçük sanatkâr ve esnafın kredi ihtiyacı üzerinde de durmak, halk için çalışan hükümetlerin en esaslı vazifesidir. Bu mevzuun da iktisadi ehemmiyeti kadar içtimai ehemmiyeti olduğu şüphesizdir. Memleketin geniş bir tabakasını teşkil eden bu çalışkan ve hayırlı vatandaşlarımıza süratle el uzatmağa mecburuz. Halk Bankası ile halk sandıklarına bu vazife verilmiştir. VE muvaffak olması için geniş ölçüde yeni imkânlar temin olunacaktır."

Cumhurbaşkanı Bayar 16 Ocak 1953 günü yapılan Halk Bankası Beypazarı Ajansının açılışında bulunarak ilgisinin devam ettiğini göstermiştir.

Celâl Bayar'ın önemini çok iyi takdir ettiği esnaf ve sanatkâr kesimine ve bu kesimin teşkilâtlanmasına karşı sürdürdüğü olumlu tavır bu zümre tarafından hiçbir zaman unutulmamıştır. Onlar, kendi Bankaları olan T.Halk Bankasının kurucusunun ve esnaf kefalet kooperatiflerinin koruyucusun C.Bayar olduğunu çok iyi bilmekte ve ona karşı şükran duyguları içinde bulunmaktadırlar.

Netikim Bayar'ın aramızdan ebediyen ayrılmasının üzüntüsünün yaşandığı bir sırada, 25 Ağustos 1986 günü, Türkiye Esnaf ve Sanatkâral kefalet kooperatifleri Merkez Birliği Genel Başkanı Kasım ÖNADIM, şunları söylemiştir:

"Hatırasını her zaman şükranla anacağımız Celâl Bayar'ın Türkiye'ye yaptığı hizmetler sayılmakla bitmez. O; Türkiye İş Bankası'nın olduğu kadar, Türkiye Halk Bankası'nın da kurucusudur. Esnaf Kefalet Kooperatiflerinin kurulmasını, 1951 yılında Bayar teşvik ve himaye etmiştir. Bayar, her zaman esnaf ve sanatkârın yanında olmuş, adete hâmilik yapmıştır."(7)

2.5- Milletlerarası Halk Kredileri Konfederasyonu Fahri Üyesi Celâl Bayar

Halk Kredilerine konu olan esnaf ve sanatkâra ve onların kooperatifleri ile Halk Sandıkları ve Halk Bankasına koruyucu yardım ve hizmetlerinden ötürü kısa adı "CICP" olan ve Halk Bankamızın da 1950'den yani kuruluşundan itibaren üyesi bulunduğu "Confederation Internationale du Credit Populaire = Milletlerarası Halk Kredileri Konfederasyonu" Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a Fahri Üyeli unvanını vermiştir(1951).

12 Haziran 1952 günü Amsterdam'da toplanan CICP Genel Kuruluna Merkez Komite-since sunulan Çalışma Raporunda, geçen Genel Kurulun verdiği yetkiye dayanılarak, teşkilâtın muhafaza ve gelişmesini sağlamak gagesiyle, Konfederasyona himayelerini esirgemi-

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Yen seçkin şahsiyetlere Fahri Üyelik teklif edildiği ve kendilerinin bu unvanı kabul ettikleri belirtilmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de Celâl Bayar'dır.

Aynı raporda Bayar'la birlikte Fahri Üyelik verildiği bildirilen öteki şahsiyetler şunlardır:

"CICA" kısa adıyla anılan "Confederation Internationale du Credit Agricole - Milletlerarası Zirai Kredi Konfederasyonu" Başkanı, Fransız ilim adamı ve iktisatçı Prof.Louis Tardy,

Yarım asırdan fazla Novara (İtalya) Halk Bankasına Başkanlık eden, Senatör Erneteo Ciardini,

Belçika Halk Bankaları Başkanlarından Van Ackere

Konfederasyonun 1953, 1965 ve 1985 kongreleri (Genel Kurul Toplantıları) Türkiyede yapılmıştır.

2- 11 Eylül 1953 günlerinde İstanbul'da Teknik Üniversite Salonlarında, sonra Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Salonlarında ve tekrar İstanbul'da Suadiye Otelinde cereyan eden Kongreyi Cumhurbaşkanı Celâl Bayar himayesine almıştır. Başbakan Adnan Menderes ve Kongre Fahri Başkanlığını kabul etmiştir. Ayrıca Celal Bayar, 80 kişilik Kongre Heyetine köşkte çay ziyafeti vermiştir.

Kongre Başkanı Prof. J.Basyn İstanbul'dan Bayar'a teşekkür telgrafı çekmiş, Bayar da buna cevap vererek başarılar dilemiştir.

Her iki telgrafın metni aşağıdadır.

İstanbul, 2/9/1953

"İstanbulda toplanan Milletlerarası Halk Kredileri Konfederasyonu 5 inci Kongresi Sayın Reiscumhura Kongreyi himayelerine almak lutfunda bulduklarından dolayı şükranlarını arzeder. Kongre mesaisinin Türkiye Cumhuriyetinin tealisine hizmet etmesini diler Türkiye'nin refah ve saadetini ve Sayın Reiscumhurun afiyetleri hakkındaki temennilerini takdim ve yüksel ve hâkimane idareleri altında Türkiye'nin kaydettiği terakkileri hayırlılıkla müşahade ettiklerini arzeyler."

Milletlerarası 5 inci Halk
Kredileri Konfederasyonu
Kongresi Reisi Basyn

NURETTİN HAZAR

Resicumhurun Cevabı telgrafı

Ankara, 2/9/1953

*"Ekselans Basyn
"Milletlerarası 5 inci Halk Kredileri
Konfederasyonu Kongresi Reisi*

"Telgrafınızı muhabbetle aldım. Halk kredisi adetleri çok ve el uzatılmağa laâyık insanları alakadar ettiği için hususi bir ehemmiyeti haizdir. Ayrıca sosyal kıymetleri bakımından da üzerinde durulmağa diğer bir mevzudur.

"Kongrenizin mesaisini büyük sempati ile karşılar muvaffakiyetler temenni edirim."

*Resicumhur
Celâl Bayar*

Ankara 'da Cumhurbaşkanlığı köşkündeki Çay Ziyafeti kabulünde C.Bayar'la tanışan tanınmış kooperatifçi ve bankacılar arasında, Belçikalı eski Bakanlardan Başkan Prof. J. Basyn'dden başka, Fransız Prof. Luifs Tardy, Avusturyalı bilgin ve "Genossenschaftliche Selmsthilfe = Kooperatifçilik Yardımı" eserinin yazarı Dr. Wilhelm Flatz, Alman Alfred Baumann, İsviçreli Arnhold Vogelin vb. bulunmaktadır.

Türkiye Posta İdaresi, Kongre vesileyisle, üzerlerinde Mithat Paşa, Hermann Schülze Delitzsch ve Celâl Bayar'ın resimleri bulunan iki değerde posta pulu çıkarmıştır.(8)

2.6- Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kurucusu Celâl Bayar

Mithat Paşa tarafından meydana getirilen Mmemleket Sandıkları geleneğini devam ettiren Zirai Kredi Kooperatifleri -ki 5 Haziran 1929 gün ve 1470 sayılı kanun hükümlerine göre kurulup faaliyet gösteriyorlardı- yalnız kredi işiyle meşgul oluyordu. Kredinin yanında, bir de satış yani ürünün pazara hazır hale getirerek elden çıkarılması işiyle uğraşacak ikinci bir kooperatif türü yaratılması lüzumu ileri sürülüyordu. Meydana getirilecek yeni sistemde, kredi kooperatiflerinde yalnız sınırsız sorumluluk esasına yer verilecek ve bu kooperatiflerin ortakları-varsa-bölgelerindeki iştigal konularına giren satış kooperatflerine de mecburi ortak olacaktı. Böylece kredi kooperatiflerince dağıtılan kredilerin daha sağlam teminata bağlanmış bulunacağı ve satış kooperatifine teslim edilen ürün bedelinden kooperatifin alacağı kesilmesi suretiyle sıkıntı yaratan tahsilat düşüklüğünün önlenmiş olacağı savunuluyordu.

İşte bu gerekçeye, Celâl Bayar'ın İktisat Vekillığının ikinci yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri için iki kanun tasarısı hazırlandı.

Tarım Kredi Kooperatifleri Kanun Tasarısı 28 Mayıs 1934 günü Bakanlar kurulunca benimsenerek, aynı tarihte T.Büyük Millet Meclisine sunulmuştur. İlgili Meclis komisyonlarından, 12 Haziran 1935 günü, bazı küçük değişikliklerle geçen tasarı, Meclik Genel Kurulu gün-

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

demine alınarak görüşmeğe başlanmıştır.

İktisat Vekili sıfatıyla Celâl Bayar Meclis Genel Kurulunda tasarıyla göüdülen maksadı ve umulan faydaları şöyle dile getirmiştir:

"Meseleyi kısaca arz edebilirim. Biliyorsunuz ki, Kredi Kooperatfleri için Meclise bir kanun lâiyhası gelmiş ve kanun haline geçerek tatbikatına geçilmiştir. Bilhassa İzmir havalesinde ve Karadeniz havalesinde Kredi Kooperatifleri vücuda getirilmiştir. Kredi Kooperatiflerinin şimdiye kadarki işleme tarzı üzerinde İktisat Vekâleti ve Ziraat Bankası tetkikat yaptı.

"Gördüğümüz noksanları ıslah etmek ve bundan sonra kooperatiflerin arızasız işlemesini temin etmek için kanaat getirdiğimiz hususatı tesbit ederken şimdi huzuru âlinize gelen kanun layihasında yer verdik. Bu iki kanunu yanyana getirdiğimiz zaman aralarındaki farklar tamamen görülür. Bazı teferruata ait olan kısımlardan bahsetmiyeceğim. Yalnız esaslı gördüğümüz nokta şudur: Zirai Kredi Kooperatiflerinin arzu edildiği veçhile muntazam yürümemesinin sebeplerinden birisi tahsilattaki müşkülâttir. Borçlunun vaktü zamanında borcunu eda etmemesi veya edememesidir. Bu nereden ileri geliyor? Diğer bazı memleketlerde ve hatta bizim memleketimizde diğer bir kooperatifle, satış kooperatifleriyle bağlanmış olmasının büyük tesiri olması keyfiyettir. Bizim Kredi Kooperatifleri, Satış Kooperatifleriyle alakadar bir teşekkül olmadığından dolayı tahsilinde ve malların satışlarında müşkülât olmuştur. Bundan dolayı Kredi Kooperatiflerine dahil olacak şirketler aynı zamanda Satış Kooperatiflerine iştirâk edeceklerdir. Bu suretle Satış Kooperatifi teşekkül ettiği zaman Kredi Kooperatifi azâlarının aynı zamanda Satış Kooperatiflerinde de âza olmasını şart koymuş bulunuyoruz. Bu lâhiyadaki en mühim fark budur. Diğer hususat teferruattır. Arzettiğim gibi tatbikatta görülen ufak tefek noksanlar bu suretle ikmal ediliyor. Kooperatife dahil olan kimselerin arzu ettikleri ıslahât da bunlardır."

Tasarı, parlamentoca 21 Ekim 1935 günü kabul edilerek kanunlaştı ve 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" adı altında 2 Kasım 1935 tarihinde Resmî Gazetede neşredildi.

Onun Bakanlığı sırasında ve O'nun teşebbüsüyle gerçekleştiği için, temeli 1929 yılına dayanmakla birlikte, Tarım Kredi Kooperatiflerinin olması bile, bu kooperatiflere ait kanunun Celâl Bayar'a mal edilmesini tabii karşılamak gerekir.

2836 sayılı kanun, hazırlanan Tarım Kredi Kooperatifleri Anasözleşmesinin 19 Mart 1936 gün ve 2/4242 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanmasıyla yürürlüğe girdi.

1935 yılı sonunda 661, yeni kanunun uygulanmağa başlandığı Mart 1936 sonunda 667 Zirai Kredi Kooperatifi vardı. Bunlardan 91'i yeni kanuna uyma (intibak) kararı almadığı

NURETTİN HAZAR

için, Tarım Kredi Kooperatifleri topluluğu içinde yer almadı. Ancak 1937 yılından itibaren bu kooperatiflerde hızlı gelişmeler görüldüğünden, kapanan bu kooperatiflerin yeri hızla ve fazlasıyla dolduruldu.

Yeni düzenlemelerden ve kaydedilen ilerlemelerden memnun kalan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Atatürk, 1 Kasım 1936 günü Büyük Millet Meclisini açarken şunları söylemiştir:

"Kooperatif teşkilatı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu gibi istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz."

Kemâl Atatürk kooperatifleri yalnız övmekle ve teşvik etmekle kalmamış kendisi de bizzat bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmuştur. 1925 yılından beri sahibi bulunduğu Silifke Kazasına bağla Tekirçiftliğini de içine alan, Arkarası, Persinti, Avşar, Karadereli, Tekir, Tekirkoyuncu, Türkmenli, Türkmenuşağı ve Tozara köylerinde 30 Haziran 1936 günü kurulan 683 sayılı Tekirçiftliği Tarım Kredi Kooperatifi'nin kurucuları arasında bizzat Atatürk de yer almıştır.

T.C. Ziraat Bankası Kanununun T.Büyük Millet Meclisinde müzakeresi sırasında (10/5/1937) İktisat Vekili Celâl Bayar şunları söylemektedir:

"... Eğer büyük çiftçi kendi muhitinde teşekkül eden kredi kooperatiflerine dahil olur ve orada diğer kooperatiflerle beraber çalışmaya razı olursa istihsalı nisbetinde kredi alabilir. Nitekim bunun en güzel misalini Atatürk bize vermiştir. Hepimizin bildiği Büyük Zat büyük bir tevazu ile köylülerin içerisine girerek kooperatif kanununun hükümlerine göre, köylülerle beraber beyanname imza ederek Silifke'de kurulan bir kooperatifte müessis olmuşlardır."

Atatürk'ün çiftçilerle birlikte bir kooperatif kurması Celâl Bayar'ı sevindirmiştir. Bu durumu Kooperatifler için bir şeref vesilesi sayan Bayar, Atatürk'e şu telgrafı çekmiştir:

K.ATATÜRK

1.VII.1936

Cumhur Reisi
İSTANBUL

"Kurtarıcı dehâlarının nuru altında yürüdüğümüz yolda yüksek irşatlarının yeni bir ilhamı olan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununa göre ilk olarak Tekirçiftliğinde kurulmuş kooperatife (1) sayılı kurucu üye şerefini bağışlaması Büyük Kurtarıcının yurd ve ulusa kutsal yeni bir işaretidir.

"Asırların ışığı kalacak olan bu büyük işaretin de mânasını, Bakanlık ve Kooperatifler adına, hayranlık ve saygı ile selâmlamaya koşar ve şükranlarımı ve bağlılık duygularımı bu vesile ile de tekrarlarım. Tekirçiftliği Tarım Kredi Kooperatifinin kuruluş formalitesi bugün

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

bitmiştir. Saygı ile ellerinizden öperek arz ederem.

Ekonomi Bakanı
CELAL BAYAR"

Buna karşılık verdiği cevapta Atatürk de sevinci bildirmekte ve "Tarım Kredi Kooperatiflerinin az zamanda bütün yurdu kaplamasını" dilemekte ve beklemektedir. Telgrafın tam metni şöyledir: (9)

"Celâl Bayar'a;

13.11.1936

Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilki olan Tekir Kooperatifi muamelesinin bittiğini, sevinerek öğrendim. Bu kooperatifte 1 sayılı ortak olarak bulunmamı, muhabbetle yadetmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi Kooperatiflerinin az zamanda bütün yurdu kaplamasını, başarıya gayretinizden bekliyoruz. Gözlerinizden öperim.

K.ATATÜRK"

2.7- Celâl Bayar Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu çıkarıyor

Tarım Kredi Kooperatifleri Kanun Tasarısıyla birlikte ve birbirine dayalı olarak hazırlanmış bulunan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanun Tasarısı da, aynı tarihte, 21 Ekim 1935 günü, 2834 sayılı altında T.Büyük Millet Meclisince kabul edilerek, ötekisi gibi 2 Kasım 1935 tarihli Resmî Gazetede neşredildi.

Celâl Bayar, bu kanunun, uzun incelemelerden ve çiftçilerle öteki ilgililerin görüşlerinin alınmasından sonra Devletin maddi ve manevi sorumluluğu dikkate alınarak hazırlandığını söylemektedir.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununun düzenlenmesini öngördüğü Tarım Satış Kooperatifleri Anasözleşmesi ile Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Anasözleşmesi 27 Ocak 1937 gün ve 2/5936 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edildi.

Böylece, kökü 1914 yılına kadar geriye giden Tarım Satış Kooperatifleri için bunların Birliklerinin yaratılmasına da imkân veren ilk defa bir kanun çıkarılmış oluyordu. Bakanlığın sırasında gerçekleştirildiği için bu kanunun Celâl Bayar ve çalışma arkadaşlarının eseri olduğunu söylemek doğru olur.

Gerçi Aydın çevresindeki 5 İncir Kooperatifi ile Ödemiş İncir Müstahsilleri Kooperatifi ve Alaşehir ve Salihli Üzüm Müstahsilleri Kooperatiflerinin yani 8 kooperatifin bir araya getirilmesi suretiyle Aydın'da 25 Mayıs 1933 günü kurulmuş "Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı" adıyla bir birlik olduğu biliniyor idiye de, bu tür kooperatiflerin ist teşkilatlanmasında başkaca bir gelişme olmamıştı.

NURETTİN HAZAR

2834 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle gerekli hazırlıklara geçilmiş ve arka arkaya Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri teşekkül etmeğe başlamıştır.

Üç yıl içinde meydana gelen ilk Satış Kooperatifleri Birlikleri şunlardır:

Sıra Birliğin Adı	Kuruluş Tarihi	Kurucu Koop.	Kuruluştaki Ortak sayısı
1 İzmir İncir T.S.K.B.	28.6.37	7	2.683
2 İzmir Üzüm T.S.K.B.	28.6.37	7	4.510
3 Giresun Fındık T.S.B.	26.7.38	5	13.364
4 Bursa Koza T.S.K.B.	24.4.40	3	2.626
5 Gaziantep Fıstık T.S.K.B.	2.8.40	6	3.308
6 Çukurova Pamuk T.S.K.B.	15.10.40	4	3.340

28 Haziran 1937 günü resmen kurulan İzmir'deki İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin kurucu ve idarecilerinin katılımıyla 16 Temmuz 1937 günü, İzmir Ticaret Odası Salonunda yapılan toplantıda Celâl Bayar, bu kooperatiflerden beklenen fonksiyonlar ile genel kooperatifçilik konusunda önemli fikirler ileri sürülmüştür.

Bayar'ın konuşması özetle şöyledir:

"Arkadaşlar,

"İntihap ettiğiniz arkadaşlar çok ağır ve mesuliyetli işleri üzerlerine almışlardır. Kendilerine candan muvaffakiyetler dilerken vazifelerinin ağırlığı üzerinde bilhassa nazarı dikkatlerini celbetmek isterim. Kooperatifçilik memleketimizde artık bir münakaşa mevzuu olmaktan çıkmıştır. Kooperatifçilik, şimdiye kadar bir ikisi müstesna olmak üzere, amatörce yapılmış işlerden mürekkeptir.

Biliyorsunuz ki, kooperatif haddi zatında çok iyi çok faydalı bir teşekküldür. Ortakların menfaatlerini korur, içtimai terbiye verir ve kendine mahsus ahlâki düsturları vardır.

Kredi Kooperatifleri Kanunu çıktıktan ve tecrübelerle müsteniden tediller yapıldıktan ve kredi kooperatiflerinin satış kooperatifleriyle hemâhenk olarak yüremesi imkânları hazırlandıktan sonra kooperatif işi çok ehemmiyet kesbetmiştir. Böylece kooperatifçilik artık amatör ve heveskârane yapılan bir iş olmaktan çıkmış çok ciddi ve ehemmiyetli bir iş haline gelmiştir.

Bunun ehemmiyetini size şu şekilde hülâsa edebilirim:

- 1- Burada kooperatife dahil binlerce ailenin mâişetlerinin temini ve kazançları,
  - 2- Hükümet cephesinden harici ticaretimizin teşkilatlandırılması,
- Gibi mühim işler mevzuu bahistir.(10)

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

2.8- T.C. Ziraat Bankası Kanunu ve Celâl Bayar

1888 Ziraat Bankası Nizamnamesi, 1914 Ziraat Bankası Kanunu Muvakkatı, 1916 Ziraat Bankası Kanunu ve 1924/444 sayılı Ziraat Bankası 1340 (1924) Senesi Bütçe Kanunundan sonra, önemli kooperatifçilik hükümlerini ihtiva eden, Bankanın son kanunu olan 4 Haziran 1937 gün ve 3202 sayılı T.C. Ziraat Bankası Kanunu Celâl Bayar'ın İktisat Vekilliği zamanında hazırlanmıştır.

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın kanun tasarısının Türkiye Büyük Millet Meclisindeki görüşmeleri sırasında (10 Mayıs 1937) verdiği izahattan kanun çalışmalarına, Hükümetin ve Başvekilin dolayısıyla Atatürk'in verdiği direktif üzerine 1934 yılında başlanıldığı ortaya çıkmaktadır. Gene bu izahata göre, ön tasarı İktisat Vekâleti tarafından hazırlanmıştır. Hazırlık çalışmaları sırasında Balkanların ve ileri memleketlerin Ziraat Bankalarına ait olan bütün statüler ve kanunlar incelenmiş ve kendi tecrübelerimizle memleketin millî bünyesindeki ihtiyaçlar gözönünde tutulmuştur. Ziraat Bankası İdare Meclisi ile Umum Müdürlüğünün görüşleri alınmıştır. Ayrıca, o sıralarda Türkiyede etüdler yapmakta olan Amerikan heyetine dahil, bütün finans âlemince tanınmış Maliye bilgini Edwin Walter Kemmerer'in tenkit ve düşünceleri istenilmiştir. Celâl Bayar hazırlıkları son safhasını Mecliste şöyle anlatmaktadır: "Bütün bu kıymetli mütalâlar bir araya geldikten sonra memleketin en hakiki ihtiyaçlarına cevap verecek şekil ne ise onu yaptık ve Büyük Millet Meclisine taktim etmek cesaretini kendimizde bulduk. Yüksek huzurunuzda şurasını da arzetmek kadirşinaslık olur ki, kanun en iyi şeklini, encümenlerden geçtikten sonra almıştır. Şunu da huzurunuzda arzedeğim ki, encümenlerdeki arkaşaşlarımın kıymetle mesailerini, bütün dikkat ve hassasiyetle çalışmalarıdır ki bu kanun, şimdide kadar gelen kanunların en çok işlenmiş ve hiç olmazsa en az noksanı olanıdır diyebilirim."

Yeni Kanun; Türkiyenin özellikleri açısından ülkemiz tarımının ihtiyacına cevap verecek seviyede olmaktan başka, gerek çağdaş hukuk ve iktisat anlayışı, gerek kanun tekniği ve gerekse güzel dili bakımından mükemmel bir eser olmuştur. (Bundan sonra yapılan değişikliklerde kanunun güzel türkçesinin korunması gerekirken 1979/7227 sayılı kanunda ne yazık ki buna dikkat edilmemiştir.)

T.C. Ziraat Bankası Kanununda kooperatiflerimizin ihtiyacını karşılayacak ve onların gelişmesine yardımcı olacak hükümler bulduğumuz için bu alanda kazanılanları, Bayar'ın kooperatifçiliği ile birlikte değerlendirmek yerinde olur.

Kanunun getirdiği sisteme göre, esas itibariyle, Banka Çiftçilerin teşkalâtlanmasını destekler ve kredilerini mümkün olduğu kadar bu kuruluşlar aracılığı ile kullanır, kooperatif ortaklarına kendisi kredi açmak durumunda kalırsa maddi karşılık arar. Bu konudaki Kanun hükümleri şunlardır:

NURETTİN HAZAR

"Zirai kredinin tevziinde evvelâ küçük çiftçinin ihtiyaçları karşılanır. Zirai kredinin tanziminde de bunların teşkilâtlandırılması gözetilir"(Md.4)

Maddedeki "teşkilatlandırmadan" kastedilen, çiftçilerin tarım kredi ve satış kooperatifleri bünyesinde biraraya gelmeleri olduğunu söylemeğe lüzum olması gerekir. Nitekim T.C. Ziraat Bankası Tüzüğü'nün açıklama ve yorumu da bu yoldadır. (Md. 13).

Tarım Kredi Kooperatifleri olan yerlerde, zirai krediler kooperatif ortaklarına bu kooperatifler vasıtasıyla tevzi edilir. Ancak bu teşekküllere ortak olanlara 8 inci maddenin (b) ve (c) fıkralarındaki ihtiyaçları için verilecek kredilerde maddi karşılık aranır. Şu kadar ki, kooperatif ortaklarının kooperatifin faaliyet mevzuu içindeki ihtiyacı temin edilmedikçe diğer kredi muameleleri yapılmaz.

"Banka, kooperatif olmayan mahallerdeki zirai kredileri 11 inci maddede gösterilen karşılıklarla temin eder"(Md.12).

Kooperatifleri ilgilendiren başka bir hüküm de şudur:

"Banka, 2834 ve 2836 numaralı Kanunlara göre kurulmuş kooperatiflere, ortaklarının istihlâkine ve zirai istihsaline lüzumlu olan eşyayı, maddeleri ve her nevi istihsal vasıtalarını dahilden ve hariçten temin ve tedarik edebilmeleri maksadıyla kredi verebilir. Henüz kooperatif bulunmayan mahallerde çiftçilerin bu maksatlar etrafında ve karşılıklı yardım ve mesuliyet esasına müsteniden yapacakları müşterek teşebbüsleri krediliyebilir ve bu gibi teşebbüslere resen girişebilir" (Md. 16).

Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerine açılacak krediler arasında, ortakların istihlâk ihtiyacının da gözönünde tutulduğu görülmektedir. Bu hükümden faydalanılarak, üretim araç ve gereçlerinden başka; her çeşit tüketim maddesinin de Banka kredisiyle toptan tedarik edilerek köylere kadar götürüp çiftçinin ayağında, ucuz ve elverişli şartlarla dağıtılması ve satılması imkânı sağlanmıştır.

Maddenin son cümlesinde yer alan "çiftçilerin bu maksatlar (istihlâke, zirai istihsale lüzumlu eşya ve maddeleri dahilden ve hariçten tedarik) etrafında ve karşılıklı yardım ve mes'uliyet esasına müstenit müşterek teşebbüsler"den de, gene kooperatifleri anlamak gerekir. Yani çiftçilerin sayılan gayelerle kurdukları tüketim ve tedarik kooperatiflerini de Bankanın kredileriyle destekleyebileceği belirtilmiş olmaktadır. Maddede "henüz kooperatif bulunmayan mahallerde" kaydı bulunmakla birlikte, tarım kredi ve satış kooperatifleri olan yerlerde de aynı desteğin yapılabileceğine şüphe yoktur. Sayılan maksatların, ayrı kooperatifler yerine, mevcut kooperatifler bünyesinde gerçekleştirilmesine de bir engel yoktur.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Hatta kanunla bu gibi teşebbüslere, Bankanın resen de girişmesine yetki verilmektedir. Bandan başka Kanununun 13 üncü ve Tüzüğün 28 inci maddesine; mahsullerin işlenmesi, hazırlanması ve ambalajı için — en çok yirmi senede sâfi gelirleriyle ödenebilmek şartıyla — gerekli tesislerin Bankanın kendi hesabına veya tarım satış kooperatifleri birlikleri hesabına yaptırabileceği, kredilendirebileceği ve lierde kooperatiflere devredebileceği belirtilmiştir.

Kanununun 24 üncü maddesinde Tarım Kredi kooperatifleriyle Tarım Satış kooperatifleri ve Birliklerinin Bankanın kontrol ve denetimine tabi olduğu yazılıdır.

30 uncu madde, Tarım Kredi Kooperatiflerini temsilen bir üyenin banka İdare Meclisine girmesini öngörmektedir.(11)

2.9- Pancar Kooperatifleri ve Celâl Bayar

Bugün "Pankobirlik" kısa adıyla anılan Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliğinin etrafında birleşmiş bulunan ve sayıları 24'e ulaşmış olan "Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri" nin ülkemizin iktisadi hayatındaki ağırlığı bilinmektedir.

Pancar ziratinin geliştirilmesi, bu arada ortaklarının ihtiyaç duyduğu her türlü tarım âlet ve makinalarını, taşıtlarını, gerci, gübreyi, iş ve gelir hayvanlarını toptan ve elverişli şartlarla tedarik ederek dağıtmak ve pancar ekicileri ile Şeker Şirketleri arasında âhenk kurulması amacıyla vücade getirilen bu kooperatiflerin olumlu faaliyetlerinden birisi de, sermayelerinin bir kısmını Şeker Fabrikalarının kurulmasını ayırmaktır.

İlk Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, 1951 yılında Adapazarı ve Eskişehir'de teşkil edilmiştir.

Bu kooperatiflerin finansmanı maksadıyla kurulan Şekerbank'ın kuruluş tarihi ise 1953 'dür.

Sözü edilen tarihlerin Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine rasladığı görülmektedir. Bu duruma göre bu teşebbüslerin C.Bayar tarafından teşvik ve destek gördüğüne şüphe yoktur.

Ülkenin sanayileşmesinde rolü sözgötürmez bulunan C.Bayar'ın, Başbakanın pek istekli olmamasına rağmen 1934 yılında istihsale geçen Turhal Şeker Fabrikasının yapımını gerçekleştirdiğini kendi sözlerinden anlıyoruz. Şeker sanayi kesimiyle yakından ilgilendiğine göre, Bayar'ın 1951 den itibaren gelişen pancar kooperatifçiliği ve Şekerbank Hareketine karşı kayıtsız kaldığı düşünülemez.

Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanı sıfatıyla 1 Kasım 1953 günü Büyük Millet Meclisini açarken verdiği söylevde söylediği şu sözler de buna delildir.:

NURETTİN HAZAR

"Şeker Sanayii için takip ettiğimiz politika; bir taraftan sermaye sahibi vatandaşların iştirâkini temin diğer taraftan esas olarak pancar müstahsillerinin birleştikleri kooperatiflere krediler açarak fabrikaların ilk investimanlarını temin etmek ve ileride müstahsilin pancardan alacağı paradan taksit bedelini kesmek suretiyle, onu aynı zamanda fabrikanın sahibi yapmaktır."(12)

2.10- Türk Kooperatifçilik Kurumu Bahri Başkanı Celâl Bayar

Ülkemizde kooperatifçiliğin yayılmasında ve ilmi kooperatifçilik çalışmalarının kökleşmesinde büyük rolü olan, Gazi Mustafa Kemâl'in direktifleriyle 20 Mayıs 1931 günü İstanbul'da kurularak 15 Aralık 1933'de Ankara'ya taşınan Türk Kooperatifçilik Kurumu ile o zaman İktisat Vekili olan-Celâl Bayar'ın yakından ilgilendiği ve Kurum'a yardımını esirgemediği görülmektedir.

Celâl Bayar, Türk Kooperatifçilik Kurumunun Ankara'da Halkevi binasında 29 Mart 1935 günü yapılan 2 nci Genel Kuruluna Başkanlık etmiştir.

Bu olayı, Kurumun organı "Karınca" dergisi, "Kurumun Fahri Başkanı Ekonomi Bakanı Celâl Bayar'ın başkanlığı altında toplandı" dediğine göre, Yusuf Kemal Tengirşenk'in Yönetim Kurulu Başkanlığını yürüttüğü Mart 1934 - Mart 1935 döneminde Bayar'a Yönetim Kurulu kararıyla Fahri Başkanlık verildiği anlaşılmaktadır.

Celâl Bayar;bu genel kurul toplantısında yılda iki defa ilmi bir dergi çıkarmak için Kurumun ihtiyaç duyduğu paranın, Devlet Bütçesinden karşılanması için Meclis Bütçe Komisyonu Başkanı ile görüşeceğini söylemiştir. Gerçekten, bundan sonraki yıllarda Türk Kooperatifçilik Kurumu, günümüze değin zaman zaman, az da olsa, Devlet yardımından faydalandırılmıştır.

Bayar'ın Kuruma karşı duyduğu ilgi eksilmeden devam etmiştir. Nitekim 1953 yılında yapılan IV Türk Kooperatifçilik Kongresi sırasında, Kongreden bir heyeti Köşk'te kabul ederek resim çektirmiştir.

Kurumun kuruluşunun 50. yıldönümünde Celâl Bayar T.Kooperatifçilik Kurumunun muhabirleri ile görüşerek, kooperatifçilik hakkındaki görüşlerini, Millî Mücadele ve Kooperatifçilik hatıralarını anlatmış ve tarihi aydınlatacak açıklamalarda bulunmuştur.(13)

3- Sonuç: Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Türk Kooperatifçilik Hareketinde Celâl Bayar adı önemli bir yer tutmaktadır.

CELAL BAYAR VE TÜRK KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİ

Denebilir ki, aslında Millî Mücadele ile başlayan Türkiye Cumhuriyeti Siyaset ve İktisat Tarihinde olduğu gibi, Kooperatifçilik Tarihinde de, C. Bayar, yaşadığı ve görev aldığı dönemlere damgasını vurmuştur. Bu damgayı silip yoketmeğe imkân yoktur. Devlet Adamlarımız arasında Atatürk'ten sonra, Kooperatifçiliğimiz gelişmesine en çok hizmet eden şahsiyetin kim olduğu sorulacak olursa, buna verilecek cevap "Celâl Bayar" dan ibaret olacaktır.

DİPNOTLARI

- (1) Yusuf Sami Atasagun, T.C. Ziraat Bankası 1888-1939, "Mevzuat İlâvesi", sf. 238, İstanbul-1939;
İsmet Bozdağ, Celâl Bayar, sf.1-52, Tercüman yayını, İstanbul-1986.
- (2) İmzasız, Celâl Bayar'ın Kooperatiflerimiz Hakkındaki Görüşü, "Karnca", 1947/1, 29-130 sf. 13-15.
- (3) N.Hazar, T.C.Ziraat Bankası 1863-1983, sf. 468-469 Ankara 1986;
Aynı yazar, Tarım Satış Kooperatiflerimiz ve Meseleleri sf.11-13, Ankara-1964;
İ. Bozdağ a.g.e.sf. 18-20;
Yusuf Saim Atasagun , Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939, sf. 14-18 İstanbul1940;
Mennan Yiğitler, Ege'de Kooperatifçiliğin Doğuşu "Yüzüncü Yılda Tarım Kooperatifçiliğimiz" kitabı sf. 86-90, Ankara 1964,
Zafer Toprak , Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918) sf. 224-232, İstanbul 1982 .
- (4) İrfan Ünver Nasrettinoğlu, Türk Kooperatifçilik Kurumu Fahri Başkanı Celâl Bayar'la Sohbet, "Karnca" 1981/533, sf. 49-55;
Cemal Kutay (Yayına hazırlayan), Talat Paşanın Gurbet Hatıraları "Tercüman" gazetesi sf. 6,10 Şubat 1983, Sayı 7552 .
- (5) İrfan Ünver Nasrettinoğlu, a.g. makale,
Cemal Bora, 1920 Tarihli Kooperatif Şirketler Kanun Tasarısı. "Karnca" dergisi, 1973/437-441 ve 443-444;
Vehbi Sarıdal, Sosyal Ekonomi sf. 148-149, Arkadaş Matbaası İstanbul 1941
- (6) İ. Bozdağ, a.g.e., sf. 32;
İ.Ü. Nasrettinoğlu a.g.m.sf. 52;
N. Hazar, 19 Mayıs ve Türk Kooperatifçilik Hareketi, "Kooperatif Dünyası" dergisi, 1983/146 sf. 2-4 Ankara.
- (7) B.M.Meclisini Açış Nutkundan, "Karnca", 1954/207, sf. 12,
Halk Bankası Yeni Binası açıldı, "Karnca" 1950/163, sf. 15-17;
Cumhurbaşkanı Halk Bankasında, "Karnca", 1952/190 sf. 9;

NURETTİN HAZAR

- Namık Zeki Aral, Halk Kredisi "Karıncı", 1952/190 sf. 10 - 11;
- Harun Pastanoğlu, Dünya Halk Bankacılığı ve T.Halk Bankası, "Karıncı" 1958/258-259, sf. 1-6 ve 1-4;
- Aynı yazar, Halk Bankacılığı ve T.Halk Bankası, Karıncı" 1964/333, sf. 4-7;
- Nurettin Seçmeer-Güngör Uras, Türkiyede Kefalet Kooperatifleri (tebliğ), 1963/319, sf. 10;
- C. Bayar, (Haber) Tercüman, 26.8.1986, sf. 3;
- T.Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliği Hizmetler Rehberi sf. 96, Ankara 1983.
- (8) İmzasız, Milletlerarası Halk Bankaları Konfederasyonu Genel Kuruluna Sunulan Rapor, "Karıncı", 1952/190 sf. 6-7;
- N.N. Uzgören, Van Ackere, "Karıncı" 1953/196, sf. 1-2;
- İmzasız, Beşinci Halk Kredisi Kongresi, Karıncı 1953/200, sf. 16-23, 1953/201, sf. 9-18, 21-22, 1953/202 sf. 22-23 ve 1954/207 sf. 1-3, 10-12, 36-37 ve 41;
- N. Hazar, Kooperatifçilik Pulları, Karıncı 1982/549 sf. 6-9;
- (9) N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği, sf 29 ve 32-33; Ankara - 1981;
- Aynı yazar, Tarım Kooperatiflerinin Kooperatifçiliđimizdeki Yeri, sf. 9-20 ve 41, Ankara - 1967;
- Y.S. Atasagun, a.g.e. sf. 287;
- Aynı yazar, 3 sayılı notta adı geçen eser sf. 48-75 ve 308-358.
- (10) N. Hazar, Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği sf. 29 ve 30-31;
- İhsan Gürsan, Türkiyede Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri (Tebliğ), "Karıncı" 1963/315 sf. 4-9;
- İmzasız, C. Bayar'ın Kooperatifçilik Görüşleri, "Karıncı", 1947/129-130 sf. 13-15.
- (11) N. Hazar, T.C. Ziraat Bankası 1863-1983, sf 160-161 ve 191-197;
- Y.S. Atasagun, 1 sayılı notta, a.g.e. "Mevzuat İlavesi" sf. 283-290;
- İ. Ü. Nasrattinođlu, a.g.m.
- (12) İmzasız, Bayar'ın Millet Meclisini Açış Konuşmasından Paraçalar "Karıncı", 1953/203 sf. 24;
- N. Hazar, Kooperatifçilik Tarihi sf. 174-275, Ankara 1970.
- (13) İmzasız, T. Kooperatifçilik-Kurumu Kongresi, "Karıncı" 1935/10 sf. 3-5;
- İmzasız, Dördüncü T. Kooperatifçilik Kongresi "Karıncı" 1954/205 sf. 1-9;
- İ.Ü. Nasrattinođlu, a.g.m.

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ

VE MESELELERİ*

Prof. Dr. Serpil CANBAŞ**

Kooperatifçiliğin Türkiye'de gelişimi ve meselelerini açıklamadan önce kooperatiflerin tanımı ve kooperatif ilkeleri hakkında kısa bir giriş yararlı olacaktır.

1- Kooperatifçiliğin Tanımı ve Kooperatif İlkeleri

İnsanlar, topluluk halinde yaşamaya başladıklarından bu yana ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını giderebilmek için birlik ve beraberlik içinde bulunmanın zorunluluğunu duymuşlardır. Tarihi dönemler boyunca bu birleşmeler ve ortak çabalar değişik nitelikler göstermiştir. Meselâ; ilkel toplumlarda toplumsal yaşantının bir ürünü olan bu birleşmeler daha çok dîni bir nitelik taşımaktadır. Zamanla gelenekler ve ahlâk kuralları etkili olmaya başlamıştır.

Orta çağın ekonomik ve sosyal hayatına uzun süre hâkim olan korparasyonlar veya Loncalar ile Gild ve Hansa gibi meslekî örgütler de bugünkü anlamda olmamakla birlikte ilkeleri, amaçları ve yaptıkları faaliyetler yönünden bir tür kooperatif kuruluşlar olarak kabul edilmektedir. Ancak bütün bu ortak çabalar çoğu zaman geçici bir ihtiyacı gidermeye yöneliktir, ve hepsi kendiliğinden olagelen bir karşılıklı dayanışma ilkesinin ürünüdür.

Çağdaş kooperatifçilik hareketinin doğuşunun ve yayılmasının kökenini 18. yüzyılın sonunda ve tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da görülen çok etkili ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimlerde, özellikle endüstri devriminde ve feodal düzenin yıkılmasında aramak gerekir.

Bugünkü anlamda ilk kooperatif 1844 yılında İngiltere'de Lancashire yöresinde pamuk ipliği ve yünlü tekstil endüstrisinin merkezinde 28 işçi tarafından "The Rochdale Pionners Equitable Society" (Rochdale'in Haksever Öncüleri) adı altında bir tüketim kooperatifi olarak kurulmuştur.

* XI. Türk Kooperatifçilik Haftası'nda Hatay'da verilen konferans.

** Çukurova Üniversitesi İktisat ve İdarî Bilimler Fakültesi Öğretim üyesi

Geçen yüzyılın ortalarında Rochdale denemesiyle tüketim kooperatifçiliği biçiminde İngiltere'de başlayan kooperatifçilik hareketi, aynı dönemde, üretim kooperatifçiliği olarak Fransa'da ve kredi kooperatifçiliği olarak Almanya'da görülmüştür. Daha sonra kooperatifçilik hareketi İsveç, Danimarka ve İsviçre'ye geçmiştir. Bugün kendi ekonomik ve sosyal yapısına göre ekonomisinde kooperatifçiliğe az çok yer vermemiş hiçbir ülke yoktur, denilebilir.

Kooperatifi yasal yönden tanımlamak oldukça kolaydır. Yasa yapıcılar kooperatifleri, devletçe önemi olan bazı özelliklerini belirterek tanımlayabilmektedir. Ancak kooperatifin ekonomik yönden evrensel bir tanımını yapmak güçtür. Çünkü, ekonomik tanımda kooperatifin bütün ekonomik özelliklerini ihtiva etmesi beklenmektedir ki bu da kolaylıkla yapılamamaktadır. Güçlüğün asıl sebebi kooperatifin çok değişik amaçlara ve birbirinden çok ayrı ekonomik ve toplumsal sistemlere kolayca uyabilen esnek bir teşkilât olmasıdır.

Çoğu iktisatçılar kooperatifin bir sonuç değil, belirli amaçlara ulaşmak için bir araç olduğu görüşünde birleşirler.

Kooperatif kuruluşlar üretim, tüketim, kredi, konut sağlama gibi başlıca ekonomik gereksinimleri karşılamak amacıyla kendi istekleri ile bir araya gelen ve bu ihtiyaçları karşılamak için kendi ekonomik çabaları ile bir işyeri ve işletme meydana getiren insanların birleşmeleridir.

Başka bir tanıma göre kooperatif;

Üyelerine maliyetine mallar ve/veya hizmetler sağlamak ve/veya pazarlamak amacıyla üyelerce teşkilâtlanan sermayesi sağlanan ve yönetilen bir işletme kurmak için, tarım işletmesi, endüstri işletmesi ve ev işçiliği gibi bağımsız ekonomik birimlerin gönüllü olarak oluşturdukları ortaklıktır.

Kooperatifler herşeyden önce, kendi kendine yardım ilkesi üzerine kurulmuş girişimlerdir. Kooperatiflerin temelinde üyelerin kendi kendine yardım yolu ile, ekonomik durumlarını düzeltme ve koruma ülküsü yatmaktadır. Bu noktadan hareketle bütün türlerini kapsamak üzere kooperatifleri en geniş anlamda şöyle tanımlayabiliriz.

Kooperatif, belirli bir amaca ulaşmak için, bağımsız ekonomik birimlerin eşitliğe dayalı ve gönüllü olarak kurdukları bir teşkilattır. Bu tanımda açıkça görüldüğü gibi kooperatifler üyelerinin özel mülklerini, işletme bütünlüklerini yok etmeyen aksine onları ortak bir amaç uğruna birleştiren ve ekonomik bağımsızlıklarını koruyan kurumlardır.

Kooperatifler aracılığı ile küçük ve sınırlı imkânları biraraya getirerek bireylerin çok çeşitli ekonomik ve sosyal meselelerini çözümlenebilmek, onlara kabul edilebilir bir hayat

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ

seviyesi sağlayabilmek mümkün olduğu gibi serbest rekabetin iyi işlemediği kapitalist ekonomilerde gelir düzeyi farklarını azaltmak ve değişik gelir düzeyine sahip gruplar arasında olabilecek sürtüşmeleri büyük ölçüde önleyebilmek mümkündür.

Kooperatiflerden çok şey beklenebilir.

Kooperatifler;

- İnsanlar arasında işbirliği ve dayanışmayı geliştirir.
- Küçük sermayelerle büyük ölçekli işlerin yapılmasını sağlar.
- Piyasa ekonomisi ve kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bozukluk ve tekelcilik eğilimlerinin zararlarını giderebilir.
- Alım ve satışı organize ederek ekonomideki en zayıf kesim olan tarım kesimini araçlardan korur.

Bu gerçeği çok daha iyi görebilen gelişmiş ülkelerde kooperatifçilik az gelişmiş ülkelere göre çok daha yaygın ve yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Kooperatifçiliğin gelişebilmesi ve kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi;

- Kooperatifçilik hareketinin iyi bilinmesine,
- Kooperatifçilik eğitiminin ve öğretiminin gelişmesine,
- Devletin kooperatiflerle ilgili yasal mevzuatı ve ortamı yeterli bir düzeyde hazırlayabilmesine, ve
- Devletin kooperatiflerin fonksiyonlarını yapabilmelerini sağlayıcı yardımları yapabilmesine bağlı bulunmaktadır.

Ekonomileri çoğunlukla tarıma dayalı, gelişmekte olan ülkelerde devletin kooperatifçiliği desteklemesi kaçınılmaz bir mecburiyettir. Çünkü bu ülkelerde kooperatifler aracılığıyla;

- Tarım kesiminde en yüksek verimi elde edebilmek
- Ekonomik ve sosyal kalkınma plânlarını uygulayabilmek
- Hızlı nüfus artışının neden olduğu işsizliği azaltabilmek
- Üretici tüketicisi arasında aracı olarak her iki kesimin çıkarlarını koruyabilmek
- Kıt kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak
- Nihayet demokrasi düzeninin kurulmasını ve işlemlerini sağlayabilmek mümkündür.

Kooperatiflerin kanûnî tanımını Kooperatifler Kanunumuza göre yapabiliriz. 1163 sayılı kooperatifler kanununa göre "Tüzel kişiliği hâiz olmak üzere ortaklarının belirli ekono-

PROF. DR. SERPİL CANBAŞ

mik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine âit ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet sûretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif'' denir (Md. 1).

Bu tanım incelendiğinde görülür ki kooperatif tüzel kişiliği olan bir teşkilâttir. Teşkilatta karşılıklı yardım ve dayanışma, belirli ekonomik çıkarların temini temel amaçtır. Bu bakımdan kooperatifler, kârın temel amaç olduğu şirketlerden ayrılmaktadır. Buna karşın kooperatifler ne bir yardım ne de irksal, dinsel ve siyasal dayanışma dernekleridir. Kooperatif bakımından güçsüz olanların güçlerini birleştirerek güçlendikleri, gerçek bir ekonomik işletmedir. Bu işletmenin kendine özgü yapısı, kuruluşunda ve işleyişinde izlemek zorunda olduğu ilkeler, vardır. Bu yapısı ve izlediği ilkeler kooperatifi öteki işletmelerden ayırır. Ancak bir özel işletme olması nedeniyle, genel olarak öteki işletmeler gibi işletmecilik ilkelerine ve bilgilerine göre yönetilirler.

Kooperatiflerin izlemek zorunda oldukları ilkeleri kısaca açıklayalım.

5- Eylül 1986'da Viyana'da toplanan 23. Uluslararası Kooperatifler Birliği Konferansında kabul edilen 6 ilke,

- Serbest giriş ilkesi
- Demokratik yönetim
- Sermayeye sınırlı faiz
- İşletme fazlalarının oranlı olarak dağıtılması
- Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi
- Diğer kooperatiflerle işbirliğidir.
- Serbest giriş ilkesi

Buna gönüllü ortaklık, açık kapı ilkesi de diyebiliriz. Burada serbest giriş kooperatif üyeliğinin, her isteyene değil, ana sözleşmede belirlenmiş şartları sağlayan herkese açık olduğunu ifade etmektedir. Üyeliğe kayıta dinî ve siyâsî tarafsızlık esastır. Öte yandan hiç kimse bir kooperatife girmeye zorlanmaz.

- Demokratik yönetim

Kooperatiflerin en önemli ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir ortağa bir oy şeklinde açıklanabilir. Kooperatif ortağı ne kadar çok artıklık payına sahip olursa olsun Genel kurulda yalnızca bir oy hakkı vardır. Kooperatifte en az taahhütte bulunan da (100.-TL) en çok taahhütte bulunan da (30.000.- TL) bir oy hakkına sahiptir.

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ

– Risturn ilkesi

Kooperatifler gelir gider fazlalarından ortaklarını kooperatifle yaptığı alış-veriş oranında yararlandırırlar.

– Sermayeye sınırlı faiz

Kooperatiflerde yıl sonunda elde edilen gelir fazlası ortakların sermayesi oranında dağıtılmaz. Ancak 1163 sayılı kooperatifler kanununa göre anasözleşmede hüküm bulunmak kaydıyla en çok % 7 oranında faiz verilebilir.

– Kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi

Tüm kooperatifler ekonomik ve demokratik yönleriyle kooperatif ilke ve yöntemlerini ortaklara, yöneticilere, tüm halka öğretmek amacıyla bir eğitim fonu oluşturmalı ve kooperatif eğitiminin geliştirilmesine katkıda bulunmalıdır.

– İşbirliği ilkesi

Kooperatifler birbirleriyle, üst kuruluşlarıyla ve diğer ülkelerdeki kooperatiflerle, ortaklarına ve topluma yarar sağlayacak şekilde, işbirliği içinde çalışmalıdırlar.

Kooperatifler Türkiye'nin ekonomik ve sosyal meselelerini uygulanan ekonomik sisteme ters düşmeden çözümlenebilecek, kalkınma planlarının uygulanmasında ve bunlardan başarılı sonuçlar alınmasında devlete büyük ölçüde yardımcı olabilecek en tutarlı ve en etkin kuruluşlardır.

2- Kooperatifçiliğin Türkiye'de Gelişimi ve Meseleleri:

Onüçüncü yüzyıldan beri Anadolu'da faaliyet gösteren Ahî Birlikleri ve ötedenberi Türk toplumunun bünyesinde varolan imece geleneğine dayanılarak gerçekleştirilen dayanışma örnekleri dışında, Türkiye'de kooperatifçilik düşünce ve hareketlerini 19'ncü yüzyılın ortalarına kadar göremiyoruz. Mithat Paşa'nın 1863 yılında Niş valisi bulunduğu sırada Şehirköyü (Pırc) kasabasında deneme niteliğinde kurduğu ve memleket Sandığı adını verdiği kurum, o dönemde çiftçilerin kredi alımında karşılaştıkları güçlükleri gidermek için meydana getirilen bir örgüt olmakla birlikte kooperatifçilik ülküsünün bir başlangıcını da oluşturuyordu.

Ülkemizde tarım kredi kooperatiflerinin ilk örneği diyebileceğimiz memleket sandıklarının kuruluşu Dünya'da ilk çağdaş kooperatif olan Rochdale öncülü Tüketim Kooperatifinin kuruluşundan 19 yıl sonraya ve Friedrich Wilhelm Raiffisen'in kendi adıyla anılan

PROF. DR. SERPİL CANBAŞ

kredi kooperatiflerinin kuruluşundan dokuz ay önceye rastlamaktadır.

Memleket sandıklarının sermayesi başlangıç döneminde imece usulü ile sağlanıyordu. Bu usûle göre devlete âit arazi köylüler tarafından ortaklaşa olarak işletiliyor ve bu ortak çalışma sonunda elde edilen ürünler kaza merkezinde hükümet organlarının denetimi altında satılarak karşılığı memleket sandıklarına sermaye olarak yatırılıyordu. İmece usûlü başlangıçta çok iyi sonuç vermişse de giderek köyün nüfuzlu kimselerinin işleri zayıf ve sessiz kimselere yüklemesi sonucu, bir nevi angarya hâline dönüşmüş ve sonuçta imece usûlü kaldırılarak bir nevi vergi usûlü kabul edilmiştir. Bu yeni usûle göre sandıklara sermaye sağlamak amacıyla bir çift öküzü olandan, 15 kilo buğday alınmaya başlanmıştır.

Sermayesi en az 200 altına ulaşan memleket sandıkları çiftçilere şahsî kefaletle ve rehin esasına göre kısa süreli kredi vermekte idiler. Kredi işlemi en az 3 ay, en çok bir yıl içinde yapılmaktaydı. Bir kişiye verilecek borç en çok 20 altın ile sınırlandırılmıştı. Verilen paraya % 1 faiz yürütülüyordu. Faizlerden dolayı elde edilen gelirlerden sandığın masrafı çıktıktan sonra geri kalan gelir fazlasının 1/3'ü kredi alanlara risturn olarak dağıtılıyor, 2/3'ü ise okul, yol çeşme ve köprü işlerine harcanıyordu.

Daha sonraları çift hayvanı başına 15 kilo buğday toplama usûlünün hem güç hem de pek âdil olmadığı görülerek yeni bir gelir sağlama yolu aranmış ve bu amaçla Âşar Vergisi'nin bir miktar çoğaltılmasına karar verilmiştir. 1883 yılında Âşar Vergisi % 10'dan % 11'e çıkarılmış % 1'lik ilaveye "Menafi Hissesi" denildiğinden buna dayanarak memleket sandıklarına da "Menafi Sandıkları" adı verilmiştir.

Tarım kesiminde kredi ihtiyacının sürekli artması yeni bir kredi örgütünün oluşturulmasını gerektirmiş ve 1888 yılında sayıları 250 kadar olan sandıklar kaldırılarak yerine bugünkü Ziraat Bankası kurulmuştur. Ancak Ziraat Bankası da, birçok ilçe ve sancakta teşkilatı olmadığından, çoğunluğu köylerde oturan gerçek üreticilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır.

Ziraat Bankasının yetersizliği karşısında 1913 tarihli vilâyetler idâresi Kanunu'na "Zirâf Teâvün Şirketlerinin" kurulmasına ilişkin bir kayıt konulmuştur. Yine o yıllarda incir üreticisini mâlî yönden tüccarın elinden kurtarmak amacıyla başlangıç olarak "Millî Aydın Bankası" adıyla bir banka kurulmuş ve banka üreticilere yardım amacıyla "Aydın İncir" Müstahsilleri Kredi ve Satış Kooperatifi" adıyla Türkiye'de ilk Tarım Satış Kooperatifi'nin oluşumuna destek olmuştur. Bu kooperatif Birinci Dünya Savaşı sırasında faaliyetlerini 1924'den sonra yeniden başlamak üzere durdurmuştur.

1913 yılında Ahmet Cevat adında aydın bir Türk "İktisatda İnkılâp" adlı bir kitap yayınlamış ve bu kitapta çok açık olarak tüketim ve satış kooperatiflerinden bahsederek araçlar ve yabancı tüccarlar tarafından istismar edilen Türk köylüsünün o zaman "Teavün"

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ

denilen kooperatiflerden ne kadar çok yarar sağlayabileceğini örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Kooperatifçilik konusu Cumhuriyet döneminde büyük Atatürk'ün önderliğinde çeşitli şekillerde özendirilmiştir.

Cumhuriyetinden ilânından bir yıl sonra 1924 yılında 498 sayılı "İtibârî Zirâî Birlikleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunla ortaklara sınırsız sorumluluk ve zincirleme kefalet esasına göre kredi verecek bağımsız kredi örgütleri kurulması öngörülmüş, aynı zamanda tarım kredi ve tarım satış kooperatifi ihtiyacı bir elden karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu kanuna dayalı olarak yapılan çalışmalar olumlu sonuç vermediğinden 1929 yılında 1470 sayılı kanunla İtibârî Zirâî Birlikleri kaldırılmış, yerine Ziraat Bankasının denetimi altında Zirâî Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Bugün çalışmakta olan Tarım Kredi Kooperatiflerinin en eskileri bu 1470 sayılı kanuna göre kurulmuş kooperatiflerdir.

Bu arada 1926 yılında çıkarılan 865 sayılı Türk Ticaret Kanununda sermaye şirketlerine ayrılan kısma kooperatiflerle ilgili bir fasıl konulmuştur.

Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik alanında önemli bir gelişme Atatürk'ün teşviyiyle 1935 tarihinde 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkartılmasıdır.

Bu dönemde yine Atatürk'ün direktifleriyle 1931 yılında "Türk Kooperatifçilik Kurumu" kurulmuştur. Büyük önder Atatürk sadece konuşmalarıyla ve görüşleriyle değil, bizzat kendisi 1935 yılında kurulan Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifine ve 1936 yılında Silifke'de kurulan Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifine ortak olarak uygulama alanında da öncülük etmiştir.

Çeşitli konularda çalışan kooperatiflerin finansman açısından desteklemesinin önemi de kavranarak daha Cumhuriyetin ilk yıllarında Tarım Kredi Kooperatiflerinin T.C. Ziraat Bankası aracılığıyla, Esnaf Kooperatiflerinin Türkiye Halk Bankası aracılığıyla finansmanın karşılanması düşünülmüştür. Yine bu dönemde ilk olarak 1935 yılında Ankara'dan Bahçelievler'de Yapı Kooperatifi kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1950'lere kadar Kooperatifçiliğinizde önemli bir gelişme görülmemiştir. Bu tarihten sonra çeşitli bölgelerde Pancar ekicileri istihsal, Esnaf Kefalet, Toprak-Su Kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır.

PROF. DR. SERPİL CANBAŞ

1956 yılında çıkarılan Türk Ticaret Kanunu'nda da Ticaret Şirketleri ile ilgili kısmın sonunda Kooperatiflerle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

Ülkemizde 1960'lardan sonra ilk kez tabandan gelen bir kooperatifçilik hareketi çok amaçlı köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmasıyla başlamıştır. Özellikle 1965 yılında "Dış ülkelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesi"nin uygulamaya konulmasından sonra köy kalkınma kooperatifleri hızlı bir gelişme göstermiştir.

Uzun uğraşlardan sonra 1969 yılında çıkartılan 1163 sayılı Kooperatifler kanunu ile kooperatifler TTK'dan çıkarılarak kendilerine özgü yasal bir düzenlemeye kavuşturulmuşlardır. Bu kanun özellikle kooperatiflerin üst örgütlenmesine imkân vermesi yönünden ve kooperatifçilik konusundaki dağınık mevzuatı kısmen de olsa birleştirmesi açısından önemlidir.

1972 yılında 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve birlikleri kanunuyla çıkarılan 2836 sayılı kanuna göre T.C. Ziraat Bankasının gözetimi ve denetimi altında çalışan Tarım Kredi Kooperatiflerinin mevduat toplamalarına izin verilmiş ve bankaya bağımlılıktan bir ölçüde kurtulmaları sağlanmıştır.

1961 ve 1982 Anayasalarımızda da devletin kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri alacağına ilişkin hükümler mevcuttur.

Ülkemizde 1980 rakamlarıyla kooperatiflerin sayısı 42.72'ü ortak sayısı ise 5.5 milyonu bulmuştur. Kooperatiflerin;

% 37.8 Tarımsal amaçlı

% 45.2 Yapı

% 11.2 Tüketim

% 5.8 İse Esnaf Kefalet, Küçük Sanat ve taşımacılık kooperatiflerinden oluşmaktadır.

Ortakların ise;

% 76.9 Tarımsal amaçlı

% 9.1 Yapı

% 3.3 Tüketim

% 11.7 Esnaf kefalet, küçük sanat ve taşımacılar kooperatiflerinde toplanmaktadır.

Bu sayılar ülkemizde kooperatifçiliğin, küçümsenmeyecek bir gelişme içinde olduğu izlenimini vermekte ise de bütün yönleriyle incelendiği zaman ileri ülkelerde olduğu gibi henüz özgür ve çağdaş kooperatifçilik aşamasına gelinemediği görülmektedir. Hatta bugün birçok kooperatifimizin kooperatifte uygulanması gereken ilkeleri tam anlamıyla uygulamadığı için gerçek anlamda kooperatif olduğunu kabul etmek bile güçtür.

1966'larda ülkemizdeki tarım kooperatiflerinde yapılan bir araştırma bu kooperatiflerimizde, kooperatif ilkelerine pek az uyulduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda sadece

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ

serbest giriş ilkesinin bütün tarım kooperatiflerinde uygulanmakta olduğu sermayeye sınırlı faiz verilmesi ve risturm ilkelerinin kısmen uygulandığı, demokratik yönetim, kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ve diğer kooperatiflerle işbirliği ilkelerinin ise, tüm tarım kooperatiflerimizde hemen hiç uygulanmadığı görülmüştür.

İlkelerin uygulanması yönünden, tarım dışı kooperatiflerimizde ise durum pek farklı değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde ülkemizde kooperatifçilik devletin müdahalesi ve kontrolü ile geliştirilen yukarıdan aşağıya doğru başlatılmış bir hareket olarak görülmektedir. Devletin vesâyeti altında bulunan, mâli açıdan devletçe desteklenen, güdümlü kooperatifler yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Oysaki esas arzu edilen tabandan gelen bir hareketle başlayan aşağıdan yukarıya doğru gelişmesi istenen gönüllü kooperatifçiliktir.

Kooperatifçiliğin gelişme aşamasında devletçe desteklenmesi ve denetimi zorunludur. Ancak devletle kooperatifler arasındaki ilişkinin çok iyi ayarlanması gerekir. Çünkü devlet güdümü bir yerde kooperatifçiliğin esasını oluşturan karşılıklı dayanışma ve güç birliği düşüncesini zedeler. Devletin kooperatifler üzerindeki vesâyeti ülkemizde özellikle tarım sektöründe çiftçinin kooperatifi kamu kaynaklarından yararlanmayı sağlayan bir kamu kuruluşu olarak görmesine neden olmuştur.

Ayrıca bu uygulama kamu işletmelerinin yapısından kaynaklanan bazı rahatsızlıkların, örneğin "Bürokrasi gibi", kooperatiflerde de görülmesine neden olmuştur. Örneğin; 2834 sayılı kanuna göre çiftçilerimizin ürünlerinin iç ve dış pazarlarda satışını sağlamak için kurulan tarım satış kooperatifleri zamanla devletçe yönetilen bir "Pazarlama Ofisi" niteliğini kazanmıştır.

Öte yandan, Tarım Satış Kooperatiflerinin devletçe destekleme alım politikasının aracı olarak kullanılmaları çoğu kez bu kooperatiflerin mâliyetlerini artırıcı yönde etkili olmuştur.

Önemli bir başka konuda, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yönetimleri ile ilgilidir. Bu kooperatiflerin yönetim kurulları genel kurulları tarafından seçilmekle beraber, Genel Müdürlerinin ilgili bakanlıkça, "Sanayi ve Ticaret Başkanı", atanmaları ve yönetim kurullarının doğal üyesi sayılmaları, birlik adına imza koymaya yetkili memurların atma ve işlerinden çıkarılmalarının yine bakanlığın onayına bağlı olması, genel kurulların yapacakları seçimlerin verecekleri kararların, bakanlığın izniyle kesinleşmesi uygulamada çoğu kez yönetimin bürokrasiden arındırılarak dinamizm ve esnekliğe kavuşturulmasına, yönetime girişimci uzman yöneticilerin getirilmesine bunlara karar serbestisi ve sorumluluk verilmesine engel olmaktadır. Çoğu kez atamalarda bir yöneticide bulunması gereken niteliklerden çok politik eğilimlerin dikkate alınması ve buna bağlı olarak yöneticilerin sık sık değiştirilmesi gibi meseleler kooperatif işletmelerin ekonomik hayattaki değişmelere uyumlarını engellemiştir.

PROF. DR. SERPİL CANBAŞ

Kooperatif kurmada kamu kaynaklarından yararlanma amacı tüketim alanında kurulan kooperatiflerde de kendisini göstermiş, çalıştıkları işyerlerinin imkânlarından yararlanabilen "Kapalı Kapı" tüketim kooperatifleri dışında geniş tüketici kitlesinin güç birliğine dayanan büyük kooperatif işletmeleri kurulamamıştır.

1965'lerden sonra yaygınlaşan Köy Kalkınma Kooperatiflerinden birçoğu Almanya'ya gitme avantajından yararlanmak amacıyla kurulmuş olduğundan gerçek anlamda bir varlık gösterememiştir.

Ülkemizde yapı kooperatifçiliği de üstten gelen bir örgütlenme ve kamu kaynaklarından yararlanmak için bir araç olarak gelişmiştir. 1966 yılında yürürlüğe giren 775 sayılı kanun çerçevesinde düşük gelir gruplarının yapı kooperatifçiliği desteklenmeye çalışılmıştır.

1981 yılında yürürlüğe giren 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ve daha sonra 1984 yılında çıkarılan 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile de konut sektöründeki kooperatiflerin kredi imkânları artırılmıştır.

Türk Kooperatifçiliğinin gelişmesini hızlandırmak yapısal sorunlarını gidermek için fikrimizce tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Öncelikle mevzuatla ilgili önlemler alınmalıdır. Ülkemizde kooperatifçiliği düzenleyen tek bir kanun yoktur. 1163 sayılı Kooperatifler kanununun günün şartlarına göre eksiklikleri giderilerek, tüm kooperatiflerin bu kanuna tâbi olması sağlanmalıdır. Ayrıca söz konusu yasaya kooperatiflerin denetiminde etkinlik sağlayacak esaslar konulmalıdır.

Kooperatiflerin finansmanı ile ilgili tedbirlerde gereklidir. Kooperatifler genellikle finansman güçlükleri ile karşılaşmaktadır. Kendi öz sermayeleri yetersiz kalmaktadır. Bunların kredi bulma imkânlarıyla kıttır. Verilen kredilerin faizleri de kooperatiflerin başlıklarını engelleyecek derecede yüksektir.

Kooperatiflerin finansman meselesini çözmek üzere bir "Kooperatifler Bankası" kurulmalıdır. Bu banka bir devlet bankası olarak değil, finansman ve yönetimine kooperatiflerin ve üst teşkilatlarının egemen olacakları bir şekilde teşkilatlanmalıdır. Böylece bu banka tarafından kooperatifler üzerinde gerçekleştirilecek denetim öz denetim olacak ve bağımsız ve demokratik kooperatifçiliğe ters düşmeyecektir. Bugün sayıları 2.000'in üzerindeki tarım kredi kooperatiflerinin de oluşturulacak kooperatifler bankası sistemi içerisine alınması ve bankaya mevduat toplama imkânının verilmesi ile kooperatifler Bankasının tarım kredi kooperatiflerini, tarım kredi kooperatiflerinin de çiftçileri finanse etmesi sağlanabilir.

Üst örgütlenmeyle ilgili tedbirlerde alınması gereklidir. Üst teşkilatlanma kooperatiflerin birini kooperatiften başlayarak, birlik federasyon ve konfederasyon meydana getirerek dikey ve piramit şeklinde teşkilatlanmalarını ifade etmektedir. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile başlayan üst teşkilatlanma henüz tam anlamıyla tamamlanmamıştır. Çeşitli bölge birlikleri ve merkez birlikleri kurulmuştur. Kooperatifler Kanununda öngörülen "Türkiye Millî

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ

Kooperatifler Birliği" ise henüz kurulamamıştır.

Üst teşkilatlanmasını tamamlamış bir kooperatif hareket ancak büyük aracı ve tefecilerle rekabet edebilir, dış ticarete ve sanayileşmede etkin rol oynayabilir. Bu nedenle ülkemizde üst teşkilatlanma özendirilmeli ve desteklenmelidir. Kooperatiflerin üst teşkilatı geliştirilerek kooperatifler üzerinde devletin vesâyeti azaltılmalıdır.

Alınması gereken tedbirlerden bir diğeri de kooperatifçilik eğitim ve araştırmalarının geliştirilmesi ile ilgilidir. Kooperatifçilik eğitiminin geliştirilmesi amacıyla kooperatif ilke ve metodlarının ortaklara, yönetici ve memurlara ve halka öğretilmesi kooperatifçiliğin temel ilkelere biridir.

Eğitim ilkesinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıdığı ve diğer kooperatifçilik ilkelerinin uygulanabilmesinin de ancak bu ilkenin uygulanmasına bağlı olduğu genel olarak ileri sürülmektedir.

Bu konuda devletin alacağı tedbirlere gerek vardır. Ancak eğitim sadece devletten beklenebilir, kurulmuş ve kurulacak kooperatif üst teşkilatlarının da hizmet için ve ülke ölçüsünde eğitim yapmaları sağlanmalıdır.

Ancak, bütün bu tedbirler alındığı takdirde Türkiye'de de kooperatifler istenilen düzeye gelebilecek ve kendilerinden beklenen ekonomik ve sosyal faaliyetleri etkinlikle yerine getirebileceklerdir.

Daha çağdaş ve daha güvenli bir kooperatifleşme sürecine girilmesi dileğiyle saygılar sunarım.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Demirci, Rasih; "Türk Kooperatifçilik hareketine Genel Bir Bakış", Karınca, Ekim 1984.
- Hazar, Nurettin; "Mithat Paşa ile başlayan Türk Kooperatifçilik Hareketinde Kaydedilen Gelişmeler", XI Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri (19-21 Aralık 1984). Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 57, 1984.
- Helm, Franz C.O "Kooperatif İşletme Ekonomisi" Çeviren; Cemalçılar, İlhan, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayınları, No: 150/92, 1979.
- Mülayim, Z.Gökalp "Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik" Ankara Bilgi Yayınevi, 1975.
- Özdemir, Necdet; "Kooperatifçilik" Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi, Yayın No: 163.

PROF. DR. SERPİL CANBAŞ

- Uzel, Celal ve Uzel Haluk; "Az Gelişmiş ülkelerde Kooperatifçilik ve Devlet" Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını No: 36, 2. baskı, 1975.
- Zarakolu, Avni; "Ülkemizde Kooperatif İşletmeler ve Ana Sorunları", Türkiye'de Kooperatifçilik Hareketi ve Kooperatifçiliğimizden Beklenen Gelişmeler, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları. 44, 21-23 Aralık 1981

becya

KOOPERATİFÇİLİĞİN TÜRKİYE'DE GELİŞİMİ VE MESELELERİ*

Doç.Dr.Süleyman ARSLAN*

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanı, Türk Devleti'nin en önemli iç olaylarından birisidir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, devlet hayatımızdan yeni bir sahife açılmış, yeni bir devlet anlayışı doğmuştur. Hepimizin bildiği gibi, Cumhuriyetin ilanı, Büyük Atatürk'ün bir eseridir.

Cumhuriyet fikrinin Atatürk'ün zihninde yer alması, gerçeklik yıllarına kadar uzanmaktadır. Ancak Atatürk bu fikrini, yalnızca çok güvendiği arkadaşlarına açmıştır.

Burada konumuz açısından önem taşıyan husus, Atatürk'te Cumhuriyet fikrinin gelişmesinden ziyade, bu fikrin uygulamaya konulması olduğundan, "Atatürk'te Cumhuriyet fikrinin gelişmesi" üzerinde fazlaca durmak istemiyoruz.

A. ATATÜRK'ÜN CUMHURİYET FİKRİNİ GERÇEKLEŞTİRME ÇALIŞMALARI

Atatürk, Cumhuriyet fikrini üç safhalık bir çalışma sonucunda gerçekleştirmiştir. Bu safhalar şunlardır.

- 1- Milli Egemenlik İlkesinin İlan ve Kabulü
- 2- T.B.M.M.nin Açılması
- 3- Cumhuriyetin ilanı

Şimdi bu safhalardan Cumhuriyetin İlanına kadar olan 2 safhayı teker teker inceleyelim.

1- Milli Egemenlik İlkesinin İlan ve Kabulü

19 Mayıs 1919'a gelinceye kadar Cumhuriyet bir siyasi rejim olarak açıkça savunulmamış, bazı Osmanlı düşünürleri sadece Cumhuriyeti telaffuz etmekle yetinmişlerdir. Yeni Türk Devletinin kurucusu Mustafa Kemal ise, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarken, Cumhuriyet

*Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi

CUMHURİYETİN İLANI VE ÜLKEDE UYANDIRDIĞI YANKILAR

yeni Türkiye'nin siyasi rejimi olarak O'nun idealinde yer almıştır. 19 Mayıs 1919'dan itibaren Mustafa Kemal, Cumhuriyetin milli egemenlik prensibini ileri sürerek gerçekleştirme çalışmıştır(1).

Samsun'dan Anadolu içlerine doğru ilerleyen Mustafa Kemal, 21-22 Haziran günü Amasya'dan tüm askeri ve mülki makamlara gönderdiği tarihi tamiminde, "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" demek suretiyle, milli egemenlik yolunda ilk adımı atıyor ve "milletin azim ve kararını ortaya koymak üzere Sivas'ta milli bir kongrenin toplanmasını" öngörüyordu.

Sivas Kongresinin hazırlıkları yapılırken, doğu vilayetlerini içine alan bir kongre de Erzurum da yapılmıştır. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal'in başkanlığında 14 gün çalışan Kongre, "Kuvayı Milliyeyi amel ve milli iradeyi hakim kılmak esastır" prensibini kabul ederek milli egemenlik ilkesini açıkça ilan etmiştir.

Mustafa Kemal, Kongrenin sona erdiği gece, elde ettiği sonuçtan memnun olarak uyumamış ve arkadaşlarından İbrahim Süreyya (Yiğit) ve Mazhar Müfit (Kansu) beylerle sabaha kadar kongre üzerinde konuşmuştur. Bir ara Mustafa Kemal, yazdıracağı notların gizli kalacağını ve üçünden başka kimsenin bilmeyeceğini şart koştuğundan sonra, Mazhar Müfit Bey'e, not defterine önce tarih koymasını söylemiş ve sonra şunları yazdırmıştır: "Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sorunuz üzerine söylemiştim. Açıkça söyleyeyim hükümet şekli, zaman gelince Cumhuriyet olacaktır., (2) O gün Mazhar Müfit Bey'in bile gerçekleşeceğine inanmadığı bu sözler, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet fikrini gerçekleştirme yolunda ilk adımını attığını bize göstermektedir.

Erzurum Kongresini Sivas Kongresi takip etmiştir. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarını ve milli egemenlik prensibini onaylamakla kalmamış, bu kararları bütün ülkeye teşmil etmiş ve kararları yürütmek üzere bir "Heyet-i Temsiliye," seçilmiştir. Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliyenin başkanlığına getirilmiştir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri Cumhuriyete giden yolda birer temel teşkil etmişlerdir.

2- Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılması

Sivas Kongresi kararları, hem Osmanlı Hükümetine hem de İtilaf devletlerinin tutumuna tesir etmiştir. Damat Ferit Kabinesi çekilip, Ali Rıza Paşa Kabinesi başa geçer. Ali Rıza Paşa

- (1) EROĞLU, Hamza: "Atatürk ve Cumhuriyet" Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, C.I.Boğaziçi Üniversitesi, Yayını, İstanbul, 1981, sh. 275-276
- (2) SELEK, Sabahattin: Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, C.I. 1970, sh.244-245; AFETİNAN, A.:Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi Ankara, 1977, sh.34-35

DOÇ. DR. SÜLEYMAN ARSLAN

kabinesinin Heyeti Temsiliye ile yaptığı anlaşma sonucu 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan ve Misaki Milli'yi ilan eden Osmanlı Mebusan Meclisi 16 Mart 1920'de işgal kuvvetleri tarafından dağıtıldı.

Artık Mustafa Kemal'in adım adım ilerleyerek savunduğu milli egemenlik prensibinin uygulanmasını sağlayacak imkan ortaya çıkmıştır. Bunun için Mustafa Kemal, hemen Ankara'da bir "Kurucu Meclis" toplanması için harekete geçti. Ancak arkadaşlarının bu tabirin yanlış anlaşılacağı ikazları üzerine, Kurucu Meclis yerine "Selahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclis" tabirini kullandı.

T.B.M. Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü büyük bir merasimle açıldı Böylece milli egemenlik prensibi uygulamaya konulmuş olunuyordu.

Meclis ilk toplantısında programını tayin ederek işe başladı. Atatürk, Meclis'in bu programı hakkında "bu prensiplere dayanan bir hükümetin mahiyeti, kolaylıkla anlaşılabilir, Böyle bir hükümet, milli egemenlik esasına dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir" (3) demek suretiyle, ilk T.B.M.M'nin açılmasıyla Cumhuriyetin temelini atıldığını belirtmek istemiştir.

Aslında T.B.M.Meclisi, bilmeden gelecekteki Cumhuriyetin temelini atmış bulunuyordu (4). Meclise ve hükümete hukuki bir şekil verebilmek için, Meclis içinden seçilen bir komisyon bizzat Atatürk tarafından hazırlanan projeye dayanarak Anayasa önerisi hazırladı ve bu öneri 20 Ocak 1921 de kanunlaştı. Bu Anayasa da "milli egemenlik" prensibini temel esas olarak kabul ediyor, Türkiye Devletinin B.M.M. tarafından idare olunacağını belirtiyordu.

Bu Anayasanın türlü yorumlara sebep olmasıyla başlayan guruplaşmalar ve tartışmalarda ilk kez açıkça "cumhuriyet" ten sözedilmeye başlandı. Bu tartışmalarda şöyle düşünülüyordu: Anayasa'da padişahlıktan söz eden bir madde yoktur. O halde, devlet şeklinin cumhuriyete çevrilme ihtimali vardır. Bu ihtimal önemli bir tehlikedir. Bu sebeple, bu tehlikeyi doğuracak olan Cumhuriyet şeklinden sakınmak gereklidir (5). Atatürk basiretli davranışıyla bu tartışmaları daima önlemeye ve gidermeye çalışmıştır.

Avrupa devletlerinin Lozan Barış görüşmelerine İstanbul Hükümetini de çağırmaları üzerine, 1 Kasım 1922 de T.B.M.M. nin saltanatın kaldırılmasına dair aldığı karar, milli egemenlik ilkesini pekiştiren bir karar olmuştur. Böylece Cumhuriyete giden yolda önemli bir başka adım daha atılmıştır.

(3) NUTUK, C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1975, sh. 9.

(4) KINROSS, Lord: Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğusu, İstanbul, 1981,sh. 343.

(5) GOLOĞLU, Mehmut: Cumhuriyete Doğru(1921-1922), Ankara, 1971, sh. 233.

CUMHURİYETİN İLANI VE ÜLKEDE UYANDIRDIĞI YANKILAR

Görülüyor ki, Atatürk, baştan itibaren kademe kademe hedefe varmıştır. Atatürk bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "Devlet idaresini, Cumhuriyetten bahsetmeksizin, milli egemenlik esasları dairesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyen rejim etrafında merkezileştirmeye çalışıyorduk."(6)

B. CUMHURİYETİN İLANI

23 Nisan 1920 den beri Türkiye Devletinin mukadderatını idare eden T.B.M.M. Hükümetinin şekli esasen bir Cumhuriyetti. Ancak bu rejimin adı henüz açıkça konmamıştı.

Cumhuriyeti ilan fikri, 1923 yazında, daha Lozan Konferansı sürüp gittiği sırada Atatürk'ün kafasında kesin bir biçim almıştı. Atatürk bu düşüncesini dolayı yoldan yakınlarına açmaya başladı. Çankaya'da Falih Rıfkı'nın ve kendilerine gövdeniği birkaç gazetecinin daha bulunduğu bir akşam yemeğinde, Fransız İhtilali Tarihini okumaktan söz ederek "Republique" kelimesi ile, Türkçedeki karşılığı "Cumhuriyet" üzerinde bazı notlar almış olduğunu bildirdi ve "Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunan bu halk devletidir" dedi (7).

22 Eylül 1923'de Meclis Başkanı olarak Gazi Mustafa Kemal Viyana'da çıkan "Neue Freie Presse" gazetesi muhabiri Hanz Lazar'ın ricası üzerine verdiği demeçte, "Yeni Türkiye Devleti Anayasasının ilk maddesi şöyledir: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti ve kanun yapma yetkisi memleketin tek ve hakiki temsilcisi olan T.B.M.M.'nde, toplanmıştır. Bu iki maddeyi bir tek kelime ile özetlemek gerekirse, bu bir devlet şekli olan Cumhuriyet idaresidir." demişti (8)

Bu demeç Ankara ve İstanbul basınında olduğu kadar mecliste de heyecan yaratınca tartışmalara neden oldu.

13 Ekim 1923'de Anayasaya konan ek bir madde ile, Ankara'nın Türkiye Devletinin idare merkezi olarak kabul edilmesi, Devlet merkezinin İstanbul olacağı yolundaki münakaşalara son verdiği gibi, Cumhuriyetin ilanı için de bir adımın daha atılmasına sebep olmuştu. Bu karar ayrıca Milli Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı fikir ve kararının da bir sonucu idi (9).

- (6) ÖZER, Atilla: "Atatürk'ün Egemenlik, Hükümet ve Devlet anlayışı" 100. Yıl Atatürk Konferansları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayını, sh. 148.
- (7) GİRİTLİ, İsmet: Kemalist İdeoloji, Siyasi ve Ekonomik Yönleri, 1981, sh. 22; JASCHKE, Gotthard (Çev. ARSAN, Nimet): "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı, Atatürk Devriminin Başlangıcı" Makaleler, Atatürkçülük ve Devrimler, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara, 1978, sh. 50.
- (8) Bk. AFETİNAN, A.: a.g.e., sh. 130; GİRİTLİ, İ.: a.g.e., sh. 22.
- (9) EROĞLU, Hamza: Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1982, sh. 270.

DOÇ. DR. SÜLEYMAN ARSLAN

25 Ekim 1923'de kabinede ortaya çıkan anlaşmazlık 27 Ekimde kabinenin istifası ile sonuçlandı. 28 Ekim 1923 günü akşam kabine kurma çalışmasından ayrılan Atatürk Çankaya köşkünde ki akşam yemeği sırasında arkadaşlarına, "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz" diyerek fikrini açıkladı. Orada bulunan arkadaşlarının Atatürk'ün fikrine katılmaları üzerine derhal bir program yapılarak çalışmaya başlandı.

Yemekten sonra Mustafa Kemal ile İsmet Paşa başbaşa kalarak 1921 Anayasasını değiştiren bir kanun teklifi müsveddesi hazırladılar.

29 Ekim günü parti gurubunda, kabine teşkili üzerinde çalışılırken, genel başkan sıfatıyla, meselenin halli için Mustafa Kemal'e yetki ve görev verildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal guruptan bir saat izin alarak, gece hazırladıkları müsveddeyi, bazı milletvekillerine gösterdi. Gurup toplantısında da bir konuşma yapan Mustafa Kemal Anayasanın değiştirilmesi gereğini belirttiikten sonra hazırlanan tasarıyı okuttu. Tartışmalardan sonra oylanarak tasarı Parti gurubunda kabul edildi. Bunun hemen ardından yapılan Meclis toplantısında da tasarı kabul edilerek, "yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında gece saat 20.30'da Cumhuriyet ilan edildi. Aynı gün T.B.M.M. oybirliği ile Mustafa Kemal'i T.C.'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçti.

C. CUMHURİYETİN İLANININ YANKILARI

Cumhuriyetin ilanı kaçınılmaz bir sonuç, tabii gelişmenin bir zaferi idi ve bütün yurttayüzbir pare top atışıyla kutlandı.

Cumhuriyetin ilanı bütün milletçe sevinçle karşılandı ve her tarafta parlak sevinç gösterileri yapıldı.

29/30 Ekim gecesi İstanbul'da geçmiş olan bir olay, bütün millet gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin ilanı gecesi, İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından verilen bir ziyafete davetli idi. Paşa ziyafet sırasında Ankaradan aldığı şu tebliği İstanbul halkının temsilcilerine okudu: "T.B.M.M. Cumhuriyet ilanını kararlaştırmıştır. Bunu yüzbir pare top atışıyla ilan ediniz!" Temsilciler bu müjde ve tebliği büyük sevinçle ve alkışlarla karşıladılar ve derhal bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşayı ve birbirlerini tebrik ettiler (10).

Cumhuriyetin ilanı, memleket içinden çok, dışarıda ve tüm dünyada çok, çok geniş akisler yaptı: Cihanın büyük bölümü, Türkler'in demokratik devlet düzeni, bir sistemi böylesine gönülden ve kolaylıkla benimseyebileceğini tahmin etmiyordu. Olaylar bunun aksini ispatladı. Manevi değerlerine bağlı Türk milleti, rejiminin selametini ve aydınlığını temin etmiş olan Cumhuriyet'ine, ilk günden bağlılığını ispatladı. Olaylar birbirini kovalıyordu. Aslında, 1910'dan beri devam eden seferberlik kaldırılmıştı. Vatanın erkek nüfusu, yüreklerde sızı uyandıra-

CUMHURİYETİN İLANI VE ÜLKEDE UYANDIRDIĞI YANKILAR

çak kadar azalmıştı. Memleket haraptı. İmkanlar çok sınırlı idi. Lozan'ın kabulü ile dış dünya ile ilişkiler genişlemiş, uzak-yakın devletlerle maziye tasfiye eden ve yeni dostluk ufukları açan anlaşmalar imzalanıyordu. 26 Aralık 1923'de genel af ilan edildi. (11)

Cumhuriyetin ilanına bütün yurttan yükselen olumlu yankıların yanısıra, zaman zaman olumsuz yankılar da olmuştur. İstanbulda birkaç gazete ve yine İstanbulda toplanan bazı kimseler, milletin genel ve samimi olan sevincine katılmakta tereddüt etmiş, endişeye düşmüş ve Cumhuriyet ilanına önyak olanları tenkide başlamışlardır.

Rauf bey gibi Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarının da katıldığı bu eleştirilerde Cumhuriyetin kimseye danışılmadan ve halk oyuna sunulmadan bir olup bitti, halinde ilan edildiği ileri sürülmüştür. Bu fikre Hüseyin Cahit gibi daha çeyrek asır evvel Cumhuriyet rejimini istemiş olanların da katılmaları dikkati çeker (12). Gerçekten, Cumhuriyetin ilanına İstanbul basınında Tasviri Efkar sahibi ve başyazarı Velid Beyin karşı çıkması bir dereceye kadar tabii ise de Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin'de, Lütfi Fikri Bey ve Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'da muhalefet gösterircesine yayında bulunması anlaşılabilir değildi. Bununla beraber Velid Bey ile Hüseyin Cahit arasında Cumhuriyet ilanı meselesinde bir fark vardı: Velid Bey, Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinin olduğu gibi muhafazasını istiyordu; Hüseyin Cahit Yalçın cumhuriyet ilanının aceleye getirildiğini, adeta Büyük Millet Meclisinde hiçbir münakaşa ve müzakere edilmediğini yazıyordu. Atatürk İzmir'de Hüseyin Cahit Yalçın'ın ve Ahmet Emin Yalman'ın bulunduğu bir basın toplantısında Cumhuriyet İlanının zannedildiği gibi aceleye getirilmediğini ve çok uzun münakaşalar neticesinde karar verildiğini izah etmişti. (13).

Cumhuriyetin ilanına kadar başlangıçta olumsuz tavır takınanlardan birisi de Rauf Bey olmuştur. Rauf Beyin cumhuriyetin ilanı ile ilgili olarak İstanbul'da yayınlanan iki gazeteye verdiği demeç T.B.M.M.nde sert bir tepkiye yol açmış bu demecin Cumhuriyeti gözden düşürme amacıyla verildiği ve kendisinin muhalif bir parti kurmak yolundaki niyetini ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür. Sonuçta Rauf Beyin ikna edici konuşması üzerine mesele tatlıya bağlanmıştır.

Diğer yandan, Atatürk'ü otoriterlikle suçlayan ve Cumhuriyet ilanının aceleye getirildiğini ileri süren bir İstanbul Gazetesi "Cumhuriyetin ilanı ve tesbit tarzının garip olduğunu, bunda sıkboğaza getirilmiş bir hal bulunduğunu" ilan ediyordu. Bu gazeteye göre Gazi'ye verilmiş yetkiler, padişahlara bile verilmemişti. George Washington'un, nasıl çiftliğine çekildiği, Meclisin Anayasayı 6 yılda nasıl hazırladığı ve ondan sonra nasıl Washington'a başkanlık verilmiş olduğu bu gazetede hikaye ediliyor ve sonuçta Anayasanın değiştirilmesine Mustafa Kemal'in önyak olması hoş karşılanmıyordu.

(11) OKYAR, Fethi: Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980, sh. 346-347.

(12) IRMAK, Sadi: Atatürk Devrimleri Tarihi, 1981, sh. 183.

(13) US, Asım: Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964, sh. 95.

DOÇ. DR. SÜLEYMAN ARSLAN

Cumhuriyet ilanının Mustafa Kemal'in otoritesini arttırmak için bir vasıta olduğu fikrini savunanlara karşı denecek şudur ki, Reiscumhur olmak Mustafa Kemal'e meclis reisi olmaktan daha fazla bir yetki getirmemiştir. O sadece kendi zamanını değil, milletin ebedi olan ömründeki ihtiyaçlarını düşünerek şahsiyetini ortaya koymuştur. (14).

SONUÇ:

Sonuç olarak, Atatürk, milli ve askeri başarıyı Cumhuriyetle mühürlemiştir. Padişah olmak kendisi için kolay bir şey olduğu halde buna iltifat etmemiştir. Milli mücadele, zafer ve Cumhuriyet Atatürk'ün şahsında iradesinde ve bütün çalışmalarında bir ideal şeklini almıştır. Buna rağmen onu eleştirenler de çıkmıştır. O devrin eleştiri ve tartışmalarına zaman en doğru cevabı vermiştir. Bugün Cumhuriyet rejiminin Türk Milleti için kabul edilecek tek rejim olduğu fikri millete mal olmuştur.

beciya

**MİLLİ EĞİTİM, GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI
YAYIMLAR DAİRESİ BAŞKANLIĞINDAN**

SAYI : 660. Yar.Drs. Kit. Şb. Md.- 03766

Tarih: 23.5.1985

**KONU : "Karnca Kooperatif Postası",
"Kooperatifçilik" adlı dergiler.**

Türk Kooperatifçilik Kurumu (Mithatpaşa Cad. 38/A Yenışehir-Ankara) tarafından yayımlanan aşağıda adı yazılı dergiler, 1739 sayılı "Milli Eğitim Temel Kanunu"nun 55. maddesi gereğince incelenmiş, ortaöğretim öğretmen ve öğrencilerine duyurulması eğitim ve öğretim açısından sakıncalı bulunmamışlardır.

BAKAN ADINA

**Ömer HATİPOĞLU
Daire Başkanı**

Derginin Adı

Fiyatı

Karnca Kooperatif Postası

Sayı: 574, 575, 576, 577, 578

200'er TL.

Kooperatifçilik

Sayı: 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66

100'er TL.

GELİRLER POLİTİKASININ İKTİSAT POLİTİKALARI İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Mustafa AYKAÇ*

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra, özellikle gelişmiş ülkeler, yeni bir enflasyon tipiyle karşılaşmıştır. Bu dönemde hükümetler daha önce uygulanan ücret ve fiyat kontrollerini kaldırarak talep yetersizliğini ortadan kaldırmak ve tam istihdama ulaşmak için kamu harcamalarını artırma yoluna gitmişlerdir. Tam istihdama yakın bir istihdam durumunda fiyat istikrarını sağlamak, ödemeler dengesini gerçekleştirmek ve kalkınmayı ve millî gelir artışını hızlandırarak millî refahı arttırmak isteyen hükümetler, bu hedeflere aynı anda ulaşmak isteyince önemli sorunlarla karşılaşmışlardır.

Demokratik sistem içinde gelişip kuvvetlenen sendikal gücün ve serbest toplu pazarlık sisteminin etkisiyle ücretler önemli ölçüde yükselirken, monopolistik güce sahip olan işverenlerin de fiyatları yükseltmesi, ekonomide ücret-fiyat yarışına dönüşerek enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır. Tam istihdam, fiyat istikrarı, ekonomik kalkınma ve dış ödemeler dengesine ulaşma hedefi; hükümetleri ve politikacıları geleneksel para ve mâliye politikalarının dışında politikalar aramaya yöneltmiştir. Çünkü para ve mâliye politikaları, yapısı gereği birbiriyle çatışan bu hedeflere ulaşmada ve piyasa noksanlıkları ile tarafların enflasyon beklentilerinin hızlı bir şekilde değiştirilmesinde yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı tam istihdam ile mâkul bir fiyat istikrarını birlikte gerçekleştirecek ve enflasyon ile işsizlik arasındaki trade-off'u iyileştirecek ekonomik politikaların uygulanması amaç olmuştur. Ücret ve fiyatların doğrudan kontrolünü öngören gelirler politikası, bir ekonomideki enflasyonist beklentileri hızlı bir şekilde olumlu yönde değiştirebilir ve enflasyonist resesyonun mâliyetleri yükseltici unsurunu ortadan kaldırabilir. Enflasyonist beklentiler firma ve sendikaların —fiyat ve ücretlerin tesbit edilmesinde— davranışlarını beklenen enflasyon oranına göre belirlemelerine yol açar. Firma ve sendikaların enflasyon beklentisine göre davranışlarını belirlemelerinde para ve maliye politikalarının rolü sözkonusu değildir. Ekonomik birimler enflasyon beklentisine göre davranışlarını belirledikten sonra, para ve mâliye politikaları değiştirilse bile, bu birimlerin kararlarını değiştirmek hayli güç olmaktadır. İşte bu noktada enflasyon beklentilerini hızla değiştirebilecek olan ve ücret ve fiyat artışlarının doğrudan kontrol edilmesini öngören gelirler politikası önem kazanmaktadır.

* Araş. Gör.; Uludağ Üniversitesi, İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi

MUSTAFA AYKAÇ

Gelirler politikası, enflasyonun kaymağını mâliyetlerde aramaktadır. Mâliyeti oluşturan faktör paylarının, arzu edilebilir bir istihdam-enflasyon seviyesini sağlayacak şekilde belirlenmesi, aynı zamanda nisbî gelir dağılımının da belirlenmesi anlamına gelmektedir. (1)

Bir tanıma göre gelirler politikası, ücretlerle tüketici fiyatlarındaki artış arasında devamlı bir mutabakat sağlanması mânâsına gelmektedir. (2)

Bir diğer tanıma göre gelirler politikasının gayesi, parasal ücretler ve kazançların büyümesinin sınırlanması ve enflasyon hızının kontrol edilmesidir. Gelirler politikasının iki metodu vardır. İkna ve kontroller. (3)

Gelirler politikası için kısaca merkezleştirilmiş ücret politikası veya dolaysız zorunlu ve gönüllü fiyat ve ücret kontrolleridir, denilebilir. Mâkul bir fiyat istikrârı ile tam istihdamın bağdaştırılabileceğine dair kanaat, gelirler politikası uygulamalarının sebebi olmuştur.

Gelirler politikası ile ilgili genel açıklamalardan sonra, iktisat politikaları içindeki yeri ve önemine ilişkin teorik tartışmalara geçebiliriz. Gelirler politikasının etkinliği konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu alandaki tartışmalar, ampirik çalışmalarla ispatlanmamakla beraber, gelirler politikasının avantaj ve dezavantajlarından bahsetmek, tartışmaların daha iyi değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. (4)

1. Gelirler Politikası Uygulamasını Savunan Görüşler

Bu konuda ileri sürülen ilk görüş, gelirler politikasının enflasyonun hızını düşürdüğüdür. Bundan başka gelirler politikaları, standart para ve mâliye politikaları uygulamalarından kaynaklanan enflasyon ve işsizlik trade-off (tercih)'unu iyileştirebilir ve firmaların aşırı ücret artışlarına karşı direncini arttırabilir. Kısıtlayıcı para ve mâliye politikaları enflasyonun hızını işsizlik sorununu ortaya koyarak yavaşlatabilir. Öte yandan gelirler politikası, enflasyonist beklentileri de azaltabilir. Bu etki faiz plânlarına, ücret anlaşmalarına ve diğer ekonomik kararlara yansyacağından; enflasyon ve genel ekonomik faaliyet hacmi de değişikliğe uğrayacaktır. Gelirler politikası özellikle, savaş dönemlerinde kaynak ve kapasite kullanımları ile ilgili problemlerin çözümünde faydalı olmuştur. Ücretler, fiyatlar, krediler ve kârların selektif kontrolü yoluyla toplam talep kısıtlanırken, bu politikalar savaş için gerekli olan kaynakların tahsisinde ve üretimin teşvik edilmesinde yararlı olmuştur. Diğer taraftan bu tip politikalar, vergi sistemi yoluyla gerçekleştirilecek olandan başka bir şekilde, gelirin yeniden dağılımına ilişkin alternatif bir araç sağlar. Bu son durum, bazı Avrupa ülkelerinde benimsenmişken, ABD uygulamasında dikkate alınmamıştır.

Genel olarak, gelirler politikası uygulamasını savunanlar iki grupta ele alınabilir: (1) Bu tip politikaların geçici ve değişik uygulamaların bir kompozisyonu olması gerektiğine inananlar ve (2) bu tip politikaların sürekli olması gerektiğini düşünenler.

GELİRLER POLİTİKASININ İKTİSAT POLİTİKALAR İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İlk gruba dahil olanlar ücret-fiyat kontrollerinin sadece belirli kriz durumlarında kısa dönemde uygulanacak bir tedbir olduğuna inanmaktadır. Bu görüşte olanlar kontrollerin, uygulama süresinin uzamasıyla etkinliğinin azaldığını ileri sürmektedirler.

Ayrıca gelirler politikasının uzun devrede başarılı olabilmesi için sendikaların ve işçilerin; sadece ücretlerin değil, gerçek anlamda tüm fiyatların, kâr, rant ve benzeri diğer gelirlerin etkin ve âdil biçimde kontrol edildiğini görmeleri gerektiği öne sürülmektedir (5) Enflasyonist beklentiler ortadan kaldırıldıktan ve ekonominin ücret-fiyat performansı iyileştirildikten sonra, kontrollerin kaldırılması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Bununla beraber diğerleri, ücret-fiyat kontrollerinin zorunlu olduğunu düşünmektedir. Bu gruptakiler, enflasyonun sürekli kontroller olmaksızın ortadan kaldırılamayacağını iddia etmektedir. Enflasyonun önemli unsurlardan olduğunu kabul ettikleri genç işçilerin meslek ve ücretlerle ilgili beklentileri, toplumun rekabet eden gruplara bölünmesi, sendika monopol gücündeki artış ve çıktı karışımının hizmetler lehine değişmesi gibi psikolojik, sosyolojik ve yapısal faktörlerin sürekli ücret-fiyat kontrolleri olmadan zararlı yönde gelişebileceğine inanmaktadırlar.

Gelirler politikasını savunanlar, bu tip politikaların enflasyonun kontrol edilmesinde "ikinci en iyi" yaklaşım olduğunu kabul etmektedirler. Piyasalardaki rekabetin yeniden işler hale getirilmesiyle enflasyonist baskıların azaltılacağına inanmaktadırlar. Fakat rekabeti teşvik edici ideal bir politika olmadığından, bu konuda, ikinci en iyi politika olan gelirler politikasının uygulanması gerektiğini ileri sürmektedirler.

2. Gelirler Politikası Uygulamasına Karşı Olan Görüşler

Bu görüşlerin merkezinde, gelirler politikasının başarısızlığına yol açan problemler vardır. Genel olarak, gelirler politikasının enflasyonun hızını, özellikle savaş döneminden sonraki programlarda geçici olarak azalttığı görülmektedir. Şartlar değiştiğinde kıtlıklar ve fazlalıklar ortaya çıkmakta, yönetim problemleri doğmakta ve mâliyetler çok kompleks hale gelmektedir.

Gelirler politikasına yapılan itirazlar şu temel noktalarda toplanmaktadır:

- 1) Serbest piyasa mekanizmasının işleyişine engel olmak.
- 2) Enflasyonla mücadeleyi geciktirmek.
- 3) Serbest toplu pazarlık sistemine sınırlamalar getirmek.
- 4) Ücret kontrolleri yoluyla gelir dağılımının çalışanlar aleyhine dönüşmesine yol açmak.

Gelirler politikasının düzenlenmesinde karşılaşılan temel sorun standartların, program kapsamının (bazı programlarda) ve teşvik ve/veya cezaların belirlenmesidir. Birçok durum-

MUSTAFA AYKAÇ

da uygulanabilecek özellikte olan spesifik standartların uygun herhangi bir setini oluşturmanın kolay olmadığı görülmektedir. Kurallar spesifikse, esneklik kaybolmakta ve sapmalar ve haksızlıklar ortaya çıkmaktadır. Kurallar çok genelse, uygulanması zorlaşmaktadır. İlâveten kurallar genellikle, enflasyonist ve anti-enflasyonist ücret artışları arasındaki farklılığı dikkate almamaktadır. Kuralların ücret artışlarının bir tabanının oluşmasına yardım ettiği de ileri sürülmektedir.

Kapsam derecesi, gelirler politikasının plânlanmasında karşılaşılan bir diğer problemidir. Ne tür bir gelirler politikasının, ekonominin ne kadarını kapsaması gerektiği açık değildir. Tüm gelirlerin kapsanması durumunda programın oluşturulması zordur. Bu tip bir programda gelirler politikası, mâliyeti yüksek bir yönetimi ve genellikle, fazla zaman alıcı gayretleri zorunlu kılmaktadır. Mâliyetler genellikle özel sektörden kaynaklanmakta ve bütçe harcamalarına da yansımaktadır.

Çok daha önemlisi, gelirler politikası (özellikle zorunlu kontrol şeklinde olanı) mal ve emek piyasalarını bozabilir. Çünkü, normlarla piyasa güçlerinin davranışı arasında çok zayıf bir ilişki vardır. Diğer taraftan, gelirler politikası —belli bir endüstrinin çıktı talebi, veri bir programın fiyatlama politikasıyla tutarlı olmayacağından— kaynakların yanlış dağılımına yol açabilir. Bundan başka, deneyler bazı gelirler politikası tiplerinin üretimde etkinsizliklere yol açtığını göstermiştir. Çünkü fiyat artışlarının sonucu ürün kıtlıkları ortaya çıkabilir ve dolaşısıyla gelirler politikaları arz artışlarını ertelemiş olabilir. Firmalar daha yüksek kârlılıktan dolayı arzlarını arttırmayı düşünmeyebilirler. Bundan başka, nisbî fiyat hareketlerini engellemesi dolayısıyla, gelirler politikası nisbî kıtlıkları gösteren göstergelerin ortaya çıkışını zorlaştırabilir. Dolayısıyla piyasanın etkin kaynak tahsisini sağlaması engellenmiş olmaktadır. Bu durumda, talep ve arz şartlarına ilişkin fiyat düzenlemeleri ertelenmektedir. Bununla beraber fiyatlar eninde-sonunda dengelerini bulacaktır. Düzenlemeler, program iptal edildikten sonra bir fiyat sıçrayışına yol açabilir. Diğer taraftan, politikanın yol açtığı sapmalar, (bozulmalar) haksızlıklara da yol açabilir. Politika, emek ve yönetim ya da ekonominin farklı sektörleri arasında tarafsız bir şekilde uygulanmamaktaysa, haksızlıklar ortaya çıkmaktadır. Programın bizzat kendisinin yarattığı düzenlemeye engel olan sonuçların da ortaya çıkması muhtemeldir. Bu tip politikalarda ücretlerin, fiyat ve kârlardan daha sıkı biçimde kontrol edildiği görüşü de sözkonusudur. Aynı zamanda gelirler politikası serbest piyasa felsefesini geçersiz hale getirebilir. Bu politikalar sermaye birikimi ve yatırımlarda bozukluklara yol açabilir. Çünkü bunlar kâr motifini reddetmektedir.

Gelirler politikaları genişletici para ve maliye politikalarının uygulanmasını teşvik edebilir. Gelirler politikaları enflasyonist eğilimleri geçici olarak kontrol altına alırsa, talep politikaları normalden fazla genişletici olabilir. Bundan başka gelirler politikaları talep enflasyonunu dikkate almamaktadır. Çünkü emek ve firma, emek piyasalarında sorun çıktığında işbirliğine yönelmemektedir. Sonuç olarak da, nisbi fiyatların gerekli alanlarda yükselmesine imkân sağlanmazsa, üretim tıkanıklıkları ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, büyük oranda eksojen fiyat şoklarının sözkonusu olduğu dönemlerde gelirler politikasının etkisi azalmak-

GELİRLER POLİTİKASININ İKTİSAT POLİTİKALAR İÇİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

tadır. Fiyat şokları ücret-fiyat spiralini başlatabilir; genellikle de bu tip gelişmeler toplam talep tedbirleriyle kontrol edilememektedir. Böyle dönemlerde, gelirler politikaları sendikaların bir kısmını hükümetin oluşturduğu standartları aşan ücret artışları için greve sürükleyebilir. Gelirler politikaları enflasyonun reel nedenlerini gizler ve yapısal reform ihtiyacını maskeleyer; son olarak gönüllü kontroller direkt kontrollere yol açacağı endişesini doğurabilir. Bundan başka, ekonomik ve sosyal rijiditleri arttırabilir.

Ancak gelirler politikasına karşı ileri sürülebilecek itirazların birçoğunun, uygulama sırasında tanınan esnekliklerle giderilebilmesinin kabil olduğunun dikkate alınması gerekir.

Genel olarak, gelirler politikasının enflasyonu durdurmak amacıyla kullanılmasına karşı olanlar 3 grupta toplanabilir. Monetaristler, neo-enflasyonistler ve anti-monopolistler.

Monetaristler, enflasyonun, özde parasal bir olgu olduğunu ve para stokunun büyüme oranının uygun bir kontrol âleti olabileceğini ileri sürmektedir. Mâliyet enflasyonu olgusunu kabul etmemekte ve mâliyet enflasyonunun monopol gücüyle fiyat enflasyonunun bir sonucu olduğunu kabul etmektedirler.

Neo-enflasyonistler kronik enflasyonun, önemli bir sosyal tehdit olmadığını ileri sürmektedir. Tabii ki, bu durum tüm anlaşılmalarda satılma gücünün uygun şekilde düzeltilmesi durumunda geçerli olacaktır. Neo-enflasyonistlere göre, enflasyonun durdurulmasının yaratacağı sosyal mâliyetler, enflasyonun varlığında ortaya çıkacak sosyal mâliyetleri aşacaktır.

Anti-monopolistler ise gelirler politikalarının gereksiz olduğunu iddia etmektedir. Çünkü, rekabeti teşvik edici politikalar daha etkili olarak ve daha az sosyal mâliyetli şekilde enflasyonu durdurabilir. Anti-monopolistler devletin bizzat kendisinin uygulamaları yoluyla (minimum ücretler, destekleme alımları, kotalar, tarifler diğer korumalar) enflasyonu teşvik ettiğine inanmaktadır. Bu üç grubun farklı ve ortak yanları vardır.

SONUÇ

Gelirler politikası konusundaki bu değişik görüşler, fiyat ve ücretlerdeki artışların sınırlandırılmasında bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğini göstermektedir. İlki uygun bir gelirler politikasının oluşturmak için, taraflar arasında iyi bir ilişki ve gerekli onay bulunmalıdır. İkincisi, gelirler politikası ekonomide kullanılmayan önemli miktarda kapasite bulunduğu dönemlerde daha başarılı olmaktadır. Öte yandan, kısa dönemde çok etkin bir şekilde işlemektedir. Üçüncüsü, gelirler politikası mal fiyatlarında önemli eksojen şoklar sözkonusu olmadığında ve bu politika diğer ekonomik politikalarla koordine edildiğinde, enflasyonun kontrol edilmesinde hayli etkili olmaktadır.

Artan işsizlik, ödemeler dengesinde güçlükler, yatırımlarda durgunluk ve iktisâdî büyümenin yavaşlaması halinde uygulanacak en etkili politika gelirler politikasıdır. Talebi kısıtla-

MUSTAFA AYKAÇ

yıcı politika olarak para ve mâliye politikaları, talep enflasyonun önlenmesinde etkili olmasın karşılık, mâliyet enflasyonunun önlenmesinde aynı başarıyı göstereceği şüphelidir. Zira maliyet enflasyonunda ücret ve fiyatlar talep değişikliklerine karşı, talep enflasyonuna göre çok daha az duyarlıdır. Onun için talebi kısmayı amaçlayan talep yönetimi politikaları, fiyat artışlarını kontrol etmede arzu edilen sonuçları vermemenin yanında, üretim ve istihdam artışı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir.

Yine bu durumda da en iyi ilâve politika gelirler politikasıdır.

KAYNAKLAR:

1. Bu konuda bkz. Sabahattin ZAIM, Türkiye'de Ücret ve Gelirler Siyaseti, TİSK Yay. Ankara, 1974, s. 41-46 ve Mustafa AYKAÇ, "Ekonomik İstikrar Aracı Olarak Gelirler Politikası ve Yöntemleri", Uludağ İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt. 5, Sayı: 1, Mart 1984, s. 205.
2. Orhan TUNA - Nevzat YALÇINTAŞ, Sosyal Siyaset, Der. Yay. İst. 1981, s. 75.
3. Laurance S. SEIDMAN, "Tax - Based Incomes Policies" in Arthur M. Okun - George L. Perry, (eds.), Chronic Inflation, 1978. s. 65.
4. Bu konular için bkz.; H.C. Wallich and R. Rainey, "Incomes Policy" in Douglass, Green Wald, Encyclopedia of Economics, McGraw-Hill 1982, s. 492; Thomas M. Humpray and I. Watter, Readings in Macroeconomics, Mc Graw-Hill, 1974, s. 348; G.G. Kaufman, Money, The Financial System and the Economy, Houghton Mifflin, 1981, s. 558.
5. Toker Dereli, "Türk Endüstriyel İlişkiler Sisteminin Makroekonomik ve Sosyal Sorunları, içinde, Endüstriyel İlişkiler, MESS, Yay. İst. 1979. s. 55.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

Neşet ARSLAN¹
Celâl ER¹
Hüseyin CAMCI²

1. GİRİŞ

Haşhaş asırlardan beri Anadolu'da kültürü yapılan tıbbi bir bitkidir. Yurdumuzun fazla yağışlı Doğu Karadeniz ve fazla sıcak Güneydoğu Anadolu Bölgeleri hariç hemen her yerinde yetiştirilebilmektedir. Bununla beraber en iyi ekolojisini ise batıgeçit ve göller bölgesinde bulmuştur. Türkiye'de haşhaş ekimi 1933 yılına kadar belirli bir sınırlamaya gidilmeden yapılmıştır. 1933 yılında çıkarılan 2253 sayılı kanun ile haşhaş ekimine ilk sınırlama getirilmiştir. Daha sonra 1938 yılında yürürlüğe giren 3491 sayılı Toprak Mahsülleri Ofisi Kanunu ile haşhaş ekimine izin verilen illerin yıllık kararnamelemlerle tesbit ve ilânı yoluna gidilmiştir.

Afyon kaçakçılığını milletlerarası seviyede kontrol altına alınmasına ilişkin çalışmalara Türk Hükümetinin de katılması sonucu, 1959 yılında haşhaş ekiminin denetimi için yeniden 7368 sayılı kanun çıkarılmıştır. Dünya TEK (Single Convention on Narcotic) sözleşmesince 1961 yılından itibaren sınırlı üretime geçilmiştir. Türkiye'de Birleşmiş Milletlere karşı olan taahhütlerine uyarak haşhaş tarımına ayrılan coğrafi alanları daraltmaya başlamış ve 1962-1963 ekim yılında 42 ilde ekimi ve üretime izin vermiştir.

Türkiye TEK sözleşmesi paralelinde 1966 yılında 852 sayılı kanunla lisanslı ekimine uyumu ve 1967-1968 yılında haşhaş üretimi yapılan il sayısı 21'e, 1969-1970 yılında da 11'e indirilmiştir.

(1) Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü.

(2) Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı

NEŞET ARSLAN – CELAL ER – HÜSEYİN CAMCI

1971'de yürürlüğe konulan 1470 sayılı kanunla lisanslı haşhaş üretiminin yapılma esasları belirlenirken, haşhaş tarımı yapılan il sayısı 7'ye, 1971-1972 ekim döneminde de 4'e düşürülmüştür. Aynı yıl çıkarılan 29 Haziran 1971 tarih ve 7/2654 sayılı hükümet kararnamesi ile 1972 rnasından sonra haşhaş ekimi tamamen yasaklanmıştır.

Haşhaş ekiminin kontrol altına alındığı 1933 yılından yasaklandığı 1972 tarihine kadarki dönemde en fazla ekim alanı 50.600 hektarla 1953 yılında olmuştur. Aynı yıl elde edilen 469 ton afyon ve 30.000 ton tohum üretimi de bu dönemde ulaşılan en yüksek değerlerdir. 1960-1972 yılları arasında en fazla afyon ihracatı 303 tonla 1966'da, en fazla kapsül ihracatı 145 tona 1971'de ve en fazla tohum ihracatı da 2875 tonla 1970 yılında gerçekleştirilmiştir.

2. HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ DOĞURDUĞU PROBLEMLER VE YASAĞIN KALDIRILMASI

Haşhaş dünya için ne kadarsa, Türkiye için de o kadar hayati öneme sahip bir bitkidir. Zira ekonomik ve sosyal hayatımıza öylesine girmiştir ki, bir kararname sonucu yasaklanması ve bunun kamu oyuna, özellikle asırlardır haşhaş tarımı yapan çiftçilere benimsetilmesi bir türlü mümkün olamamış ve büyük meselelerin ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Çünkü haşhaş ekiminin yasaklanması öncelikle bölge çiftçisinin bu bitkiden sağladığı geliri ortadan kaldırmıştır. Haşhaş tarımı yapan çiftçiler haşhaş kapsüllerinin çizimi ile elde ettikleri afyon başta olmak üzere, haşhaş tohum ve kapsülünden büyük gelir sağlamakta, ayrıca haşhaş saplarını da yacacak olarak kullanmaktaydılar. Haşhaş tarımının yasaklanması sadece bölge çiftçilerini büyük bir gelir kaynağından mahrum etmekle kalmamış, aynı zamanda birçok olumsuz yan etkiyi de beraberinde getirmiştir. Şöyleki;

1. Haşhaş yetiştirilen bölgelerde bitkinin çapalanması, seyreltilmesi, kapsül çizimi ve afyon toplanmasında çalışanlar işlerini kaybetmişlerdir.
2. Yasaklamanın başladığı tarihte kapasitesi 25 bin ton dolayında olan bölgedeki yağhaneler atıl duruma düşmüş, buralarda çalışanlar ve yağ çıkarılmasında kullanılan kıl torba imal edenler işsiz kalmışlardır.

Haşhaş yetiştiren bölgenin yegane yemeklik yağı olan haşhaş yağı üretimi ve ticareti de ortadan kalkmıştır.

1. Yağ elde edildikten sonra geriye kalan küspe bölge hayvanlarına yedirilen tek ve önemli keşif yem durumundayken, yasakla beraber bu yem kaynağı da ortadan kalkmıştır. Meşhur afyon kaymağı ve kaymaklı lokumunun kendine has tat, aroma ve lezzetinin bu yeme bağlı olduğu ileri sürülmektedir.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

4. Tohum, kapsül, yağ, sap, küspe ve afyon olmak üzere toplam 90 bin ton civarında olan ürünün nakliyesi, afyon hariç ticareti ile meşgul olanlar önemli ölçüde gelir kayıplarına uğramışlardır.
5. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin bölgede haşhaş tarımı için yaptığı yatırımları boşa gitmiş ve verimsiz, atıl yatırımlara dönüşmüştür.
6. Haşhaş ekiminin yasaklanmasıyla Türkiye dünya afyon ticaretindeki yerini kaybederken önemli bir döviz kaynğından da mahrum kalmıştır. Halbuki 1953 NEW YORK protokolüne göre Türkiye dahil yedi ülkeye (Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Hindistan ve Yugoslavya) ihraç hakkı tanınmıştı.
7. Bilindiği gibi uyuşturucu maddeler sadece tabii kaynaklı olmayıp, sun'i olarakta imal edilerek piyasaya sürülmektedir. Türkiye izah edilen şekildeki bir yasaklamaya giderken, sun'i olarak uyuşturucu madde üreten sanayi kuruluşları herhangi bir yasaklamaya gitmediği gibi bilâkis batı ülkelerinde ilaç sanayi hammaddeleri piyasasına sun'i uyuşturucu yapan firmalar daha büyük ölçü ve etki-de girmişlerdir.
8. Türk Hükümetlerinin oldukça etkili sayılan denetimi altında kanuni üretim yapan Türk çiftçisinden yasakla birlikte büyük fedakârlık beklenirken, kaçakçılık piyasasının devam etmesi, gelişmiş ülkelerin uyuşturucuları imal etmeye devam etmesi Türk kamu vicdanını şiddetli bir şekilde rahatsız etmiştir. Zira 1964'den beri Dünya Narkotik Büro Merkezince resmi olarak tutulan uyuşturucu madde istatistik bülteninde Türkiye'nin adı hiçbir zaman ön sıralarda olmamıştır.
9. 3/3999 sayılı kararname uyarınca kurulan "Geliştirilecek haşhaş ikâme Bölgesi Koordinasyon Kurulu" nisan 1972'den itibaren çalışmalarına başlamıştır. Koordinasyon kurulunun teklifleri doğrultusunda geliştirilen "Haşhaş ikâme Bölgesi Ana Planı" Ekim 1973'de tamamlanabilmiştir. Bu plana göre bölgede yapılacak yatırımların toplamı o zamanın parası ile 10.5 milyar TL'sini buluyordu. O tarihlerde yapılan toplam tazminat ödemeleri ve ikâme projeleri yatırımlarının çok düşük olduğu ve bölgenin gelişmesine gereği gibi yardımcı olunamadığı, haşhaş yasağı ile ortaya çıkan kayıpların karşılanmasını hedef alan sosyo-ekonomik tedbirlerin tam ve sürekli olarak alınması uygulamaların büyük ölçüde geleceğe bırakıldığı görülmüş ve yasaklama ile kısa zamanda netice alınamayacağı, çiftçilerimizin bir çok güçlüklerle karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır.
10. Türkiye'de haşhaş tarımını yasaklayan 7/2654 sayılı kararnamenin 3 ve 4. maddeleri haşhaş çiftçisine verilecek tazminata ait hükümleri ihtiva etmekteydi. Buna göre 1971 yılında TMO'ne teslim edilen afyon miktarı esas alınmak suretiyle bölgede haşhaş ekiminden kendi isteği ile vazgeçenlere tazminat verilmesi kararlaştırılmıştır. 14.2.1972 tarihinde çı-

karılan 7/3813 sayılı kararname ile 1972 yılı için tazminata hak kazanacaklara yapılacak ödemeler öngörülmüş, 1971 yılı tazminatı da Ofise teslim edilen afyonun kilosuna 525 TL'si olarak belirtilmiştir. Tazminat olarak 1971-1973 yılında 11 milyar TL'si ödeme yapılmış ve mayıs 1972 tarihli hibe anlaşması uyarınca A.B.D. 20 milyon dolar vermeyi kabul etmiş ve bunun 10 milyon doları da transfer edilmiştir. Bölgede uygulanacak "Gelişme Ana Planı" hazırlanırken öncelikle tesbit edilen 14 tip projede "Acil İşler Programı" adı altında yürürlüğe konulmuştur.

Fakat yukarıda izah etmeye gayret edilen meselelerin halli bir türlü mümkün olamadığı için nihayet 1.7.1974 tarih ve 7/8522 sayılı hükümet kararnamesi ile Afyon, Denizli, Burdur, Isparta, Kütahya ve Uşak illerinin tamamı ile Konya İlinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde 1974-1975 ekim yılından itibaren haşhaş ekimine yeniden izin verilmiş, ancak 6.12.1974 tarih ve 7/9204 sayılı kararname ile de haşhaş kapsülü çizimi yasaklanarak yeni bir üretim dönemine girilmiştir.

3. EKİM YASAĞININ KALDIRILMASINDAN SONRA HAŞHAŞ ÜRETİMİ VE BU KONU İLE İLGİLİ İŞLEMLER

3.1. Haşhaş Üretimi Yapılan Bölgenin Özellikleri:

Haşhaş üretimine izin verilen Afyon, Denizli, Burdur, Isparta, Kütahya, Uşak ve Konya ile 4 ilçesinin toplam alanı 65 bin km² olup Türkiye toplam yüzölçümünün % 6.4'ünü oluşturmaktadır. Bu bölge Türkiye Haritasının B₂ diliminde yer almakta, 37-40. kuzey enlemleri ile 29-32. doğu boylamları arasında bulunmaktadır.

Bu bölgenin yıllık yağış ortalaması 440 mm (Burdur) ile 614 mm (Denizli) arasında, ortalama sıcaklığı 10.6°C (Kütahya) ile 15.0°C (Denizli) arasında değişmektedir. Bölgede kapalı (bulutlu) günler sayısı 60-86, açık (güneşli) günler sayısı 97-148 arasında değişmekte ve zaman zaman don olayları görülmekte, bölge kısmen mutedil kara iklimine sahip bir özellik arz etmektedir.

Haşhaş ekimi yapılan bölgede 2.5 milyon hektar arazi tarıma elverişli olup, bu arazinin değişik tarım kesimleri arasındaki dağılışı tablo 1 de verilmiştir.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

Tablo 1. Haşhaş Ekim Bölgesindeki Tarım Arazisinin Dağılışı

Tarım Şekli	Miktarı	
	Bin Hektar	%
Kuru Tarım Alanı	1.900	76.2
a) Nadassız Kuru Tarım Alanı	289	11.6
b) Nadaslı Kuru Tarım Alanı	611	64.6
Sulu Tarım Alanı	215	8.6
Bağ-Bahçe Alanı	90	3.6
TOPLAM	2.494	100.00

3.2. Üretimin Kontrolü

Haşhaştan elde edilen alkaloidlerin ilaç sanayinde insanlığa yararlı bir şekilde kullanılma dışında, kaçakçılığa ve uyuşturucu piyasasına gitmemesi ancak çok sıkı bir kontrol sistemi ile mümkün olabilmektedir. Ülkemizde haşhaş ekimi ve afyon alkaloidleri üretimi denetiminden sorumlu organizasyon TMO teşkilatıdır.

3.2.1. Üretim İzni Verilmesi

Türkiyede haşhaş üretimi yapabilmek için mutlaka önceden izin alınması gereklidir. Haşhaş üreticisi izin belgesi alanlar haşhaş ekicisi sayılmakta olup bu belgenin geçerlik süresi bir yıldır. Haşhaş üreticisi izin belgesi almak için her yıl Temmuz-Ağustos-Eylül aylarında TMO'nin haşhaş ekim bölgesindeki mahalli teşkilatına bir dilekçe ile başvurur. Dilekçe sahibinin aile reisi olması, üretimi bizzat kendisinin kendi arazisinde ve ikâmet ettiği mahalde yapacağını belirtmesi, ayrıca kaçakçılık suçunun olmaması gereklidir. Ekim izni istenilen dilekçede ekim yapılacak alanın miktarının ve bu alanın basit bir krokisinin belirtilmesi şarttır.

Bu dilekçeler TMO yetkilileri tarafından incelenir, Ofis inceleme sonucunda haşhaş ekim için izin belgesi verip vermemekte yetkili ve serbesttir. İzin belgeleri köylere ve köylerdeki ekicilerin isimlerini tanzim edilerek dağıtılır. Bu işlemler için Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Mahalli Teşkilatı, İçişleri Bakanlığı Mahalli Teşkilatı (Emniyet veya jandarma) ve köy muhtarlarından yararlanılmaktadır. Bu ekiciye 1-5 dekar alan için ekim müsaadesi verilirse de, lüzumu halinde ekilecek alanın üst sınırı 3 dekara kadar indirilebilmektedir.

3.2.2. Ekilişlerin Kontrolü

Fiili ekim alanlarının izin belgelerinde kayıtlı miktara uyup uymadığının kontrolü bizzat mahallinde tarlalar ölçülerek yapılmakta ve fazla ekim yapılmış sahalar imha edilmekte, başta iklim olayları olmak üzere herhangi bir şekilde hasar gören alanlar kayıttan düşülmektedir. Ayrıca helikopterlerle havadan denetim yapılmakta ve hava fotoğraflarıyla kaçak ekim yapılıp yapılmadığı tesbit edilmektedir. Yapılan bu kontroller neticesi 1981-1985 yılları arasında imha edilen alanlar tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2.1981-1985 yılları Arasında İmha Edilen Alanlar (da)

Yıllar	Kaçak Ekim	Beyan Edilenden Fazla Ekim	Toplam
1981	26	589	615
1982	5	123	128
1983	0	77	77
1984	0	93	93
1985	0	49	49

Ekilişlerin kontrolü esnasında herhangi bir sebeple kaçakçılığa meydan verilmemesi için m²'ye isabet eden dal ve kapsül sayısı esas alınarak verim tahminleri yapılmaktadır. Kontrol sistemi oldukça masraflı olup yıllık maliyeti 15 milyon dolara ulaşmaktadır.

3.2.3. Hasat ve Ürünün Alınması

Haşhaş hasadı TMO'nin verdiği kapsül kırım belgelerinden sonra başlamakta, hiç bir üretici kendiliğinden hasada başlayamamaktadır. Haşhaş kapsülleri kırıldıktan sonra, çizilmemiş olan bu kapsüller kesilerek tohumları alınmaktadır. Tohumları alınan küpseller çuvalara doldurularak TMO'nin tesbit ettiği sabit veya seyyar alım merkezlerine getirilerek teslim edilmektedir. Tesellüm esnasında kapsüllerin çizilip çizilmediği, yabancı madde durumu, hasadın uygun biçimde yapılıp yapılmadığı kontrol edilerek teslim edilen kapsüllerin tartımı yapılmaktadır.

4. HALEN DÜNYA VE TÜRKİYE'DE HAŞHAŞ VE ALKALOİDLERİ ÜRETİMİ VE BUNLARIN PAZAR VE PİYASASI

4.1. Dünyadaki Durum

**HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ
TARIMI VE PROBLEMLERİ**

Tablo 3'de haşhaş tarımı yapılan ülkelerde son beş yıllık ekiliş ve üretimler görülmektedir.

**Tablo 3. Dünyadaki Haşhaş Ekimi ve Mahsuldeki Morfine Eşdeğer
Uyuşturucu Madde Üretimi**

ÜLKELER	y ı l l a r				
	1980	1981	1982	1983	1984
HİNDİSTAN					
Ekiliş (ha)	31.166	35.378	31.958	31.359	18.620
Üretim (ton)	106.6	127.8	108.0	113.8	47.7
AVUSTRALYA					
Ekiliş (ha)	1.531	3.742	2459	5.273	5.738
Ekiliş (ha)	9.5	31.1	19.0	39.9	38.8
TÜRKİYE					
Ekiliş (ha)	18.400	15.330	8.534	16.987	12.569
Üretim (ton)	49.4	36.5	13.3	11.5	18.4
FRANSA					
Ekiliş (ha)	4.597	2.615	4450	3.731	3.705
Üretim (ton)	16.5	10.2	21.0	14.8	21.4
İSPANYA					
Ekiliş (ha)	2.153	—	1.602	3.380	5.829
Üretim (ton)	—	—	—	—	—
DİĞER ÜLKELER					
Ekiliş (ha)	—	—	—	—	—
Üretim (ton)	28.4	19.2	15.5	23.9	19.5

Tablo 3'den de anlaşıldığı gibi 1984 yılı dünya morfine eşdeğer uyuşturucu madde üretiminin % 29.8'ini Hindistan, % 24.3'ünü Avustralya ve % 11.5'ini de Türkiye olmak üzere, bu üç ülke toplam üretimin % 65.6'sını vermektedirler. Geri kalan kısmı ise Fransa, İspanya, Macaristan, Afganistan, Rusya ve benzeri ülkeler tarafından üretilmektedir.

1984 yılı milletlerarası uyuşturucu maddeler kontrol organlarının verdiği bilgilere göre dünyanın son beş yıllık toplam haşhaş ekilişi, morfine eşdeğer uyuşturucu madde üretimi ile talep ve üretim fazla ve noksanı tablo 4'de verilmiştir.

NEŞET ARSLAN – CELÂL ER – HÜSEYİN CAMCI

Tablo 4. Dünya Haşhaş Ekilişi, Morfine Eşdeğer Uyuşturucu Madde Üretimi, Talep, Üretim Fazla ve Noksanı

Dünya	y ı l l a r				
	1980	1981	1982	1983	1984
TOPLAM:					
a) Ekiliş (ha)	61.847	57.065	49.013	60.730	46.461
b) Üretim (ton)	215.6	224.8	179.6	215.2	159.9
c) Talep (ton)	189.3	197.8	182.8	191.7	192.0
d) Üretim Faz. ve nok. (ton)	26.3	27.4	-3.2	-23.5	-32.1

Tablo 4'ün incelenmesinden anlaşılacağı gibi son yıllarda dünya morfine eşdeğer uyuşturucu madde talebinde önemli miktarlarda noksanlıklar görülmektedir. Fakat bu noksanlıkların önceki stoklarla bir dereceye kadar karşılandığı düşünülebilir.

Burada daha önceleri ülkemizin dünya afyon ve kapsül piyasasındaki önemli yerini belli bir zamandan beri Hindistan'a kaptırdığı ve Hindistan'ın bugün bu sahada rakipsiz denilebilecek bir durumda olduğunu söylemek mümkündür. Hindistan halen dünya afyon piyasasının % 95'ine, kapsül piyasasının da % 75'ine sahiptir. 1983 yılında dünya piyasalarına ihraç edilen 651.3 ton afyonun 619.5 tonunu Hindistan sevketmiştir. Afyon alıcı ülkelerin başında ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Federal Almanya ve İtalya gelmektedir. Kapsül alıcı ülkelerin başında ise Hollanda bulunmakta ve daha az miktarda da F.Almanya, İspanya, Fransa ve diğer ülkeler yer almaktadır. Son yıllarda haşhaş üretiminde görülen artışlar fiyatları da etkilemiş ve 1975-1977 yılı fiyatları 3 ile 7 kat düşmüştür.

4.2. Türkiye'deki Durum

Haşhaş ekimi yasağı kaldırıldığından beri yurdumuzdaki haşhaş ekim alanı, kapsül ve tohum üretimi ile bunların verimleri tablo 5'de verilmiştir.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

Tablo 5. Türkiye'deki Haşhaş Ekim Alanı, Kapsül ve Tohum Üretimi ile Bunların Verimleri

Yıllar	Ekim Al. (ha)	Üretim (ton)		Verim (kg/da)	
		Kapsül	Tohum	Kapsül	Tohum
1975	8.570	5.757	6.491	67.2	75.7
1976	22.077	14.577	16.000	64.7	72.5
1977	72.072	36.436	41.087	50.6	37.0
1978	50.647	28.255	31.862	55.8	62.9
1979	17.868	11.174	13.207	65.6	73.9
1980	19.460	13.734	15.488	70.7	79.7
1981	15.330	10.147	11.462	66.2	74.6
1982	8.532	5.844	6.590	68.5	77.2
1983	7.003	3.709	4.182	53.0	59.7
1984	12.570	8.029	9.054	63.9	72.0
1985	4.902	2.471	--	--	--

Tablo 5'den de anlaşılacağı gibi ekim yasağının kaldırılmasından sonraki ilk yıl 8570 hektar olan ekim alanı 1977 de 72 072 hektara yükselmiş, aynı yıl kapsül ve tohum miktarları da en fazla değerlere ulaşmış, daha sonraki yıllarda ekim alanı ve buna paralel olarak kapsül ve tohum üretimi de giderek düşmüştür.

Türkiye'de halen haşhaş ekimi her ne kadar yedi ilimizde yapılıyorsa da en fazla ekim alanına Afyon ilimiz sahiptir. Tablo 6'da 1984 yılındaki haşhaş ekim alanlarının illere göre dağılışı verilmiştir.

Tablo 6'nın incelenmesinden görüldüğü gibi Türkiye'de haşhaş ekiminin % 78.8'ini Afyon, Denizli ve Uşak olmak üzere üç ilimiz vermektedir. Geri kalan % 21.2'sine ise diğer dört ilimiz sahiptir.

Haşhaş ekimine tekrar başlandığından günümüze kadar yıllara göre ekici sayısı ve bunların toplam ve dekara elde ettikleri gelir tablo 7'de görülmektedir.

NEŞET ARSLAN – CELAL ER – HÜSEYİN CAMCI

Tablo 6. Türkiye Haşhaş Ekim Alanlarının İllere Göre Dağılışı (1984)

İLLER	Ekim Alanı (ha)	%	Üretim (Ton)		Verim (kg/da)	
			Kapsül	Tohum	Kapsül	Tohum
AFYON	4.625	36.8	3.144	3.545	68.0	76.6
BURDUR	674	5.4	526	593	78.0	88.0
DENİZLİ	3.477	27.4	2.095	2.362	60.8	68.5
ISPARTA	492	3.9	366	413	74.4	83.9
KONYA	1.001	8.0	650	733	64.9	73.2
KÜTAHYA	494	3.9	302	341	61.1	69.0
UŞAK	1.837	14.6	946	1.067	51.5	58.1
TOPLAM	12.570	100.000	8.029	9.054	63.9	72.0

Tablo 7. Yıllara Göre Ekici Sayısı, Ortalama Her Ekicinin Ektiği Alan, Toplam ve Dekara Gelir

Yıllar	Ekici Sayısı (adet)	Bir Ekicinin Ektiği Alan (da)	KAPSÜL GELİRİ (TL.)	
			Dekara	Toplam
1975	56.778	1.509	1306	1971
1976	109.175	2.022	1304	2637
1977	255.069	2.826	1095	3095
1978	172.922	2.929	1297	3795
1979	91.978	1.443	2079	3000
1980	96.389	2.019	2326	4697
1981	74.016	2.071	2482	5140
1982	42.623	2.002	3066	6140
1983	34.763	2.014	2584	5207
1984	64.879	2.031	3225	6541
1985	27.879	1.758	3628	6379

Tablo 7'den anlaşıldığı gibi haşhaş ekimi yasağının kaldırılmasından günümüze kadar geçen devrede bir ailenin ektiği saha 1.5 ile 3.0 dekar arasında değişmiş ve toplam kapsül geliri 2.000 ile 6.500 TL. arasında seyretmiştir. En az bir bu kadar da tohum ve diğer gelirler sözkonusu olsa bile dekara 12-15 bin lira gelir çiftçi için pek fazla cazip değildir.

Yenidenhaşhaş üretimine geçildiğinden beri haşhaş ve ürünleri ihracatına ait değerler tablo 8'de görülmektedir. Bu değerler bize ülkemizin dış ticaretinde haşhaş ve ürünlerinin öneminin giderek azaldığını göstermektedir.

Tablo 8. Haşhaş ve Ürünleri İhracatı

Yıllar	Tohum (ton)	Kapsül (Ton)	Afyon-morfin (Ton)	Toplam G. (Dolar)
1975	578.8	127.	15.0	1.429.715
1976	1616.9	14004.6	30.0	18.334.463
1977	1455.5	11062.1	—	12.959.239
1978	1089.9	11627.1	0.6	12.199.549
1979	966.0	2393.1	—	2.926.401
1980	2225.1	3947.4	—	5.285.860
1981	4362.1	301.2	—	3.827.304
1982	3135.4	—	1.4	3.971.653
1983	1874.8	11.2	21.1	7.079.478
1984	1709.0	—	2.5	2.061.551
1985	1038.0	82.5	6.0	1.810.079

Tablo 8'de mutlak değer olarak, tohum, kapsül ve afyon ihracatı ve elde edilen döviz miktarı verilmiş, tablo 9'da ise yıllara göre ihracattaki haşhaş ürünlerinin payı görülmektedir. Tablo 9'da 1970'li yıllarda ihracatta tohum ve kapsül payının yüksek olduğunu, 1980'li yıllarda ise tohum ve afyon-morfin payının yüksek olduğunu görmekteyiz.

Türkiye'de haşhaş üretimine yeniden izin verilmesinden ve haşhaş kapsülü çiziminin yasaklanmasından sonra, kapsülden doğrudan doğruya alkaloid elde etmek amacı ile 1976 yılında Afyon ilinin BOLVADİN ilçesinde bir afyon alkaloidleri fabrikasının temeli atılmıştır. 4 milyar liraya yakın bir yatırım yapılarak tamamlanan tesisin açılışı öngörülen tarihten daha geç olmuştur. Yılda 20 bin ton çizilmemiş kapsül işleyebilen fabrika tam kapasitesine 1982 yılında ulaşabilmiştir.

5. HAŞHAŞ TARIMININ BUGÜNKÜ PROBLEMLERİ

Halen haşhaş tarımında karşılaşılan problemleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

5.1. Stok ve Pazar Problemi

Yıllardan beri arzulanan bir afyon alkaloidleri fabrikası kurulmuş, ancak projelendiği tarihten 4 yıl sonra (1981) ticari üretime geçebilmiştir. 1981 üretimi bile şartnamelere uygun olarak gerçekleştirilememiştir.

NEŞET ARSLAN – CELAL ER – HÜSEYİN CAMCI

Tablo 9. Yıllara Göre Haşhaş Ürünlerinin İhracattaki Payları (%)

Yıllar	Ü r ü n l e r		
	Tohum	Kapsül	Afyon-Morfin
1975	49.1	8.9	42.0
1976	13.8	76.4	11.8
1977	14.6	85.4	0.0
1978	4.3	95.3	0.4
1979	18.2	81.8	0.0
1980	25.3	74.7	0.0
1981	92.1	7.9	0.0
1982	96.6	0.0	3.4
1983	32.1	0.1	67.8
1984	72.5	0.0	27.5
1985	30.0	4.6	65.4

Hem fabrikanın işletmeye açılmasının geçikmesi, hem de başlangıçta üretimin yüksek tutulması, ayrıca kapsül ihracatının dahilde işlenebileceği düşüncesi ile durdurulması gibi sebeplerden dolayı elde fazlaca stoklar meydana gelmiştir. 1982 yılında 2.871 tonu TMO'ne ait depolarda, 27.452 tonu açık arazide polietilenle kapatılmış toprak yığınlarında ve 21.867 tonu da diğer kapalı depolarda olmak üzere toplam 78.060 ton stok birikmiş bulunuyordu. Daha önce tablo 8'de de belirtildiği gibi 1975-1985 yılları arasında üretilen toplam 140.374 ton kapsülün 43.537 tonu ihraç edilebilmiş, fabrikanın işlediği kapsül dışında kalan kısım ise stok edilmiştir. Yapılan bu stoklar depolama ve muhafaza masraflarından dolayı maliyeti olumsuz yönde etkilerken, özellikle açık arazide depolanan kapsüllerde fiziki ve kimyevi bozulmalar olmuş ve zaman zaman kapsül imhası mecburiyetinde kalmıştır. İmha edilen kapsül miktarına ait kesin ve sağlıklı bilgiler elde olmamakla beraber, bu miktarın en az 15 bin ton dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bilhassa 1981'den sonra kapsül ihracı ileride bize rakip olunur düşüncesi ile oldukça sınırlı tutulmuştur.

Alkaloid fabrikası faaleyyete devam ederken, bu kere de işlenmiş ürünün satışında bazı tıkanıklıklar ortaya çıkmıştır. Bir defa en büyük alıcı olan ABD, üretimimizin kendisi için yeterli olmadığı gibi son derece sudan bir derece sudan bir gerekçe ile yaklaşık 50 ton civarında morfin ve ilaç hammaddesi olduğu halde Hindistan'a yönelmiş durumdadır. Uzun yıllardan beri bizden kapsül ve Afyon alan ülkelerde de kurulmuş tesislerin bu şekilde ürün(kapsül) işlemeye elverişli olması ve bizi bu sanayide kendilerine rakip görmeleri pazarlamadaki güçlüklerin başlıca sebepleridir.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

Pazarlamadaki bu aksaklıklar üretme yansıması ve devamlı bir şekilde ekim alanları daralmıştır. Elimizdeki malların bir türlü ihraç edilemeyişi TMO'ni haşhaş alımlarında zarara uğratmış, bunun üzerine Bovadindeki müessese 1983'de önce Tekel işletmeleri, 1984'de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü'ne bağlanmış, daha sonra tekrar TMO'ne verilmiştir. Bize göre bu durum, konunun idari mekanizmaya yansıyan ekonomik olumsuz etkilerden kaynaklanmaktadır.

Üretici bir ülke olmasına rağmen, uyuşturucu kontrolünde en başarılı sonuçları alan memleketimizin bu konuda güç duruma sokulması, gelecekte arzulanmayan neticelere varılmasına sebep olursa bundan zararlı çıkacak olanların başında, bugün bu konuda Türkiye'ye kapalı bir ambargo uygulayanlar bulunacaktır. Satış ve ihracat zorlukları yanında, fabrikada kapsülde bulunan kodein, papaverin ve tebain gibi alkaloidlerin alınamaması, morfinin tamamen tüketilememesi gibi üretimle ilgili meseleler de vardır. Ayrıca günlük 80 ton olan kapasitede işlenmiş kapsüller nemlendiği için 3-4 misli artık haline dönüşmekte, bu artıkların değerlendirilememesi de şimdiden problem haline gelmiştir.

5.2. Üretim ile İlgili Problemler.

Haşhaş üretiminin çeşitli problemleri ile ilgili olarak Ankara Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü ile Birleşmiş Milletler Narkotik Bürosunun ortak çalışmaları olmuş ve olmaktadır. Bu cümleden olarak ekim zamanı, bitkiği sıklığı, dekara atılacak tohum miktarı, gübre ve olum devresi denemeleri gibi konularda araştırmalar yapılmış ve alınan sonuçlar raporlar halinde TMO'ne bildirilmiştir. Ayrıca daha önce seçilmiş 13 çeşit ve üretilen materyalden toplanan hatlarla denemeler yapılmış, bunların alkaloid ve tohum verimleri, koza irilikleri ve kışa dayanıklılıkları dikkate alınmıştır.

Türkiye'nin değişik yerlerinden toplanan 6-7 bin numunenin aynı şartlarda morfolojik özellikleri, kışa dayanma durumları, kapsülde alkaloid nisbeti üzerinde durularak 20 bin civarında analiz yapılmıştır. Fakat işbirliği yapılan kuruluşlar bu konulara yeteri kadar önem vermedikleri için bu çalışmaların sonuçları alınamamıştır. Ayrıca İzmir Ziraat Fakültesi'nde de bu konuda bazı çalışmalar yapılarak ortaya yeni çeşit adayları konulmuş ve hatta bunlar için üretim izinleri dahi alınmıştır.

Diğer taraftan muhtelif üniversiteler yabancı haşhaşlar üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bizim bölümümüzde bu konuda yapılan bir çalışmada yurdumuzun doğusu taranarak oldukça geniş ve kıymetli bir materyal toplanmıştır. Özellikle tebain oranı bakımından zengin olan Papaver brakteatum L. üzerinde durulmuştur. Fakat kültüre alınmasının güçlüğü ve Papaver niferum L ile rekabet edemeyeceği anlaşılmıştır. Çünkü;

a) Yetiştiriciler haşhaşı büyük ölçüde tohumu için ekmektedirler, bugün için P. brakteatum'un tohumlarından yararlanmak mümkün değildir.

NEŞET ARSLAN – CELÂL ER – HÜSEYİN CAMCI

b) *P. brakteatum* çok yıllık bir bitkidir, bunun tarımını yapmak, *P. somniferuma* göre son derece güçtür. Bu bakımdan çiftçi bununla uğraşamaz.

c) *P. brakteatum*un kapsülleri ve tohumları çok küçük, ayrıca tohumlar kendiliğinden dökülmektedir, bunların sonucu birim alan verimi az olmaktadır.

d) Bunların dışında, tebainden kodein elde edilmesi halinde randıman, morfinden kodein elde edilmesine göre daha düşüktür.

Son yıllarda TMO'ne teslim edilen kapsüllerde alkaloid nisbetinin düşük olduğu görülmüş ve konunun üzerine tekrar eğilme durumu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalara göre haşhaş ekimi yapılan illerimizden elde edilen kapsüllerdeki morfin oranları tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Haşhaş Kapsüllerindeki Morfin Miktarı (%)

İLLER	Y ı l l a r	
	1979	1983
Afyon	0.4847	0.3799
Burdur	0.4804	0.3296
Denizli	0.4535	0.3132
Isparta	0.4753	0.4017
Konya	0.3951	0.3481
Kütahya	0.4607	0.3365
Uşak	0.4613	0.3643
Ortalama	0.4592	0.3533

Bilindiği gibi kapsülün çizim yapılarak afyon elde edildiği zamanlarda Türkiyede üretilen afyonların morfin oranı oldukça yüksekti (% 0.8).

Bu konuda dünyada bizimle rekabet edebilecek ülke de yoktu. Bize göre bugün yetiştirilen haşhaş kapsüllerinin morfin oranı düşüklüğünün başlıca sebepleri şöylece özetlenebilir:

1) Haşhaş ekim alanları sürekli bir şekilde daraltıldığından haşhaş yetiştirilmeyen illerimizdeki genetik kaynaklar elden çıkmış, bunlardan bir gen stoku yoluna da gidilmemiştir.

2) Ekimin tamamen yasaklandığı sıralarda elde bulunan tohumun tamamı ihraç edilmiş veya iç piyasada tüketilerek ıslah çalışmaları için gerekli olan yarıyasyon kaynakları iyice azaltılmıştır.

HAŞHAŞ EKİMİ YASAĞININ KALDIRILMASINDAN BERİ HAŞHAŞ TARIMI VE PROBLEMLERİ

3) Yeniden üretim izni verildikten sonra, özellikle karşılaşılan darboğazların etkisi ile düzenli bir ıslah programı yapıp devam ettirilememiştir.

4) Morfin oranının azalmasının diğer çok önemli bir sebebi de; çizim yapıldığı zamanlarda, özellikle tecrübeli çiftçiler tarlada dikkati çekecek derecede bol süt veren bitkileri işaretleyerek bunlardan tohum alıyor, bir nevi devamlı bir şekilde seleksiyon ıslahı yapıyorlardı, bu da popülasyonun morfin oranının daima yüksek kalmasını sağlıyordu. Çizimin yasaklanması ile çiftçi bu pratik uygulamadan mahrum kalmış ve elde edilen tohumlar dejenere olmuştur.

5) Morfolojik, biyolojik ve fizyolojik olarak bitkilerin farklı kısımlarında morfin oranı değişik olduğu gibi, farklı olgunluk devreleri de morfin oranına etki etmektedir. Ancak uygulanacak planlı ve sistemli ıslah programları ile olgun kapsülde "morfin oranı yükset hatlar" her zaman bulunabilir ve geliştirilebilir. Şayet haşhaş tarımının sorumluluğunu yüklenen müesseseler yukarıda belirtilen çalışmalara destek ve kolaylık sağlayabildikleri takdirde bu durum süratle düzelecektir. TMO Afyon alkaloidleri bünyesinde bir araştırma ünitesi kurulmasını planlamış ve üretim bölgelerinden elde edilen materyalle yeniden çalışmalara başlamıştır. Ayrıca Ank. Ün. Araştırma Fonuna Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümünde hazırlanan bir haşhaş projesi teklif edilmiş ve kabul görmüştür. Bu proje ile kısa dayanıklı, alkaloid oranı ve kalitesi yüksek, tohum verimi iyi ve iri kozalı haşhaş hatları elde etmek amaçlanmıştır.

Bu gibi çalışmaları TMO'nin de desteklemesi daha kısa zamanda netice alınmasına yardımcı olacaktır.

Üreticilerin karşılaştıkları diğer önemli bir problemde, toplanan kapsüllerin kesilerek tohumunun alınmasında kullanılacak bir makinanın olmayışıdır. Aslında bu konuda bazı çalışmalar yapılmış ve SANDIKLI ilçesinde prototip bir makina geliştirilmişse de, ilgili kuruluş bu konuda yapılan girişimlere olumlu bir cevap vermemiştir. Eğer böyle bir makina geliştirilir ve TMO alım merkezlerine seyyar veya sabit olarak monte edilirse, kapsüllerin kesimi buralarda yapılabilecek, üretici tohumunu, ofis de kapsülü kolaylıkla alabilecektir. Böyle bir uygulama üründe kontrolün derecesini artırdığı gibi daha temiz mahsul alınmasını da sağlayacaktır.

Bilindiği gibi haşhaşın sadece kapsülünden değil, tohumu, yağı, küspesi ve sapından faydalanılmaktadır. Eğer bir binzetme yapmak gerekirse haşhaş tohumu haşhaş bölgesi için susam gibidir. Ayrıca haşhaş tohumu önemli bir ihraç kaynağıdır. TMO kapsüle verdiği fiyatı oldukça düşü tutmasına rağmen, üretim izni verdiği takdirde tohum için üretim geniş bir alanda gelişecektir. Stokları eritmek için haşhaş üretim izni fevkalâde kısılmış, böylece de haşhaşın diğer ürünlerinden çiftçinin yararlanması en alt seviyelere indirilmiştir. Bu durum bölge çiftçisinin sızlanmalarına yol açmış ve haşhaşın bölge ekonomisine katkısını azaltmıştır. Önümüzdeki yıllarda TMO haşhaş politikasını belirlerken bu hususu mutlaka gözönüne almalıdır. Zira üretici 10 yıl

NEŞET ARSLAN – CELÂL ER – HÜSEYİN CAMCI

dan beri lisanslı ekime alışmış ve kontrol mekanizması da oturmuştur, ürünün herhangi bir şekilde kaççağa gitmesi mümkün değildir. Fazla ve ucuz kapsül alımı fabrikanın üretim maliyetine de olumlu etki yapabilir.

Tohumu ile birlikte dikkate alındığı takdirde haşhaş tarımı yapılan ekolojide haşhaşla rekabet edebilecek bir diğer tarla ürünü yok gibidir. Bu durum tablo 11'de görülmektedir.

Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı kayıtları esas alınarak tanzim edilen tablo 11'den anlaşıldığına göre bölge çiftçisi pamuktan sonra en fazla dekara net geliri ihaşhaştan sağlamaktadır. Kapsüle verilen fiyat çok düşük olduğu halde, üreticiler başta tohum olmak üzere haşhaşın diğer yan ürünleri için tarımını yapmaktadırlar. Çiftçiler arasında yapılacak bir anket bu görüşün doğruluğunu ortaya koyacaktır.

Tablo 11. Bazı tarla Ürünlerinin Haşhaş Bölgesinde maliyeti ve Gelirleri (1984)

	Masraf (Da/TL.)	Verim (Kg/da)	Ort.Sa. Fia. (kg/TL.)	Brüt Ge. (da/TL.)	Net Ge (da/TL)
Ayçiçeği	10.478	30	95	12.350	1.872
Pamuk	39.306	250	180	45.000	5.695
Mısır	16.576	351	55	19.305	2.729
Buğday	5.821	191	46	5.162	1.139
Haşhaş Küpsülü		80	50	4.000	
Haşhaş Tohumu	12.834	80	150	12.000	3166

Son olarak üretimde dikkat edilmesi lazım gelen hususun da tohum renkleri olduğu ifade edilmelidir. Bilindiği gibi haşhaş tohumları beyaz, sarı, mavi, kahve ve pembe renklerde olabilmektedir. Bunlardan mavi renkli tohumların ihrac değeri daha yüksektir. İç piyasada ise sarı veya devetüyü renkli haşhaş tohumu daha fazla tutulmakta fakat bunun da ihrac değeri düşüktür. Mavi tohumlarda yağ oranı düşük sarı tohumlularda ise yüksektir. Beyaz renkli tohumun ise gerek ihracatta gerek iç piyasada her zaman şansı mevcut olup fazla riskli herhangi bir yanı yoktur. Dengeli bir üretimde ve çeşit geliştirmede yukarıdan beri üzerinde durduğumuz hususlar gözden uzak tutulmalıdır.

"TEŞKİLAT LİDERLİĞİ VE HALKLA İLİŞKİLER"

Alâaddin KORKMAZ

GİRİŞ:

Bürokratik yapıdaki büyüme, karmaşıklık, işbölümü ve uzmanlaşma, çağdaş "örgüt"lerin önemli özellikleridir.¹ Bu yapının sürekli değişme ve yenileşme içinde bulunması; yâni amacını tâyin eden ihtiyaçlardaki değişmelere ânında intibak etmesi gerekmektedir. Bu vazife de yönetimin kendisine âittir.² Hem, teşkilâtın amaçlarının yerine getirilmesi, hem de yönetimin geliştirilmesi bakımından "önder"lerin rol ve önemi açıktır.

"Liyâkat" esâsına dayalı bir idârî sistemde liderliğin yeri şüphesiz, çok büyüktür. Mese-lâ Osmanlı Devleti'nin idârî yapısında bu tür liderler önemli bir yer tutmuştur. M. Weber'in "karizmatik lider" adını verdiği, bu "tedvin edici" önder tipi, bugünkü klâsik bürokrasilerde pek görülmemektedir. Çünkü teşkilât liderliği ("örgütsel liderlik") nden kasıt, küçük grup dinamiği içindeki önderliktir."³ Örgütler tek başlarına, soyut olarak var olmazlar. Onların bir temsil sorunu ve bu sorunun çözümü sonunda ortaya çıkan bir takım temsilcileri vardır. bir temsil sorunu ve bu sorunun çözüm sonunda ortaya çıkan bir takım temsilcileri vardır. Bu temsilcilerin birlikteki davranışları ise, çeşitli komiteler, kurullar biçiminde oluşur. (Bun-ların) işleyişi sırasında, sözkonusu olan sorunların önemli bir bölümü 'Liderlik' sorunu adı altında çözümlenen konuları kapsar."³

Bu çalışmamızda, "Teşkilât Liderliği Halkla İlişkiler" münâsebetini incelemeye çalışı-
cağız "teşkilât"tan kasıt, kamu bürokrasisidir.* Dolayısıyla, kamu yönetiminde önderlik ile halkla ilişkiler hizmeti, kaynakları tarama ve mevcut gözlemlerin değerlendirme yoluyla ince-
lenecektir.

(1) Turgay Ergun, *Türk Kamu Yönetiminde Önderlik Davranışı*, Ankara. 1981, 1.s

(2) Kenan Sürgit, *Organizasyon ve Metod Hizmeti*, Ank. 1976,6.s

(3) Emre Kongar, *Örgütsel Açıdan Liderlik Modern Yönetim Semineri (TÜRK-İŞ ve H.Ü.)*
Ank. 1982, 59. s.

(*) Esâsen, bürokrasinin evrensel niteliği ve yönetim sanatı, yönetimin iç görünüşünde, ka-
mu ve özel kesimdeki "önder"liği birleştirmektedir.

ALAADDİN KORKMAZ

ÖNDERLİK YAKLAŞIMLARI

İnsanlığın var- olduğu günden beri, herhangi bir gurup sözkonusu olduğu zaman, ortaya mutlaka "lider"lik de çıkmaktadır. Bu itibarla, önderlik, yönetimin tabii bir unsurunu oluşturmaktadır.

"Çok genel çizgileriyle, önderlik, insanların plânları ve alınan kararları eyleme dönüştürmelerini sağlayan bir sanat, bir insan becerisidir."¹ Modern yaklaşımlar, önderliğin çeşitli boyutlarına eğilip önderlik davranışı için bânı teklifler getirmiş olmakla birlikte, liderliğin temelinde, şahsi hüner/sanat bulduğu yolundaki "tabii lider" yaklaşımı önemini korumaktadır.²

Kongar'a göre, bir liderin özellikleri şunlardır: "Yetenek (zekâ, dikkat, rahat konuşma, özgün olma, karar verme gücü); Başarı (Bilimsellik, bilgi, fizik başarılar); Sorumluluk (güvenilirlik, görüşkenlik, sebat, atılganlık, kendine güven, mükemmeleştirme arzusu); Katılma (etkinlik, sosyallik, işbirliği, uyum, yeteneği, espri gücü)"³

Ergun'a göre, "...öncü yazarlar, önderliği; 1) Grup süreçlerinin ve grup etkinliklerinin odak noktası; 2) Uymayı özendiren bir sanat; 3) Başarıya ulaşmak için, enaz uyumsuzluk-çok işbirliği ile insanları kullanma yeteneği; 4) Bir güç ilişkisi, farklılaşmış bir rol ve rol yapısının harekete geçiricisi"⁴ dir.

Can'a göre, "... hiçbir örgüt şeması, siyâset ve usuller kitabı, tüm faaliyetleri sayamaz ve karmaşık bir örgütte karşılaşılabilecek tüm olasılıkları belirleyemez. (...) Örgütsel önderliğin temeli, örgütün günlük emirleriyle mekanik uyumundan daha ötede, etki yönünden bir fazlalık yaratmaktır. (...) Önder, etkisel bir artış yaratırken, bânı araçlardan yararlanarak, işlerin yürütülmesi için, teknik, insansal ya da kavramsal becerilerini kullanma yoluna gider."⁵

Sosyal ilimciler, liderlik konusunda çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Bir kısmı yukardaki târiflere yansımış olan bu teorilerin, yaklaşım noktaları hakkında bir fikir vermesi bakımından, sâdece başlıklarını vermekle yetiniyoruz: Kişisel-durumsal önderlik kuramları; Etkileşim-beklenti kuramları; İnsancıl kuramlar.⁶

- (1) Ergun, age, 7.s
- (2) İbid ve ayrıca, Halil Can, *Modern Yönetim İlkeleri*, Modern Yönetim Semineri (TÜRK-İŞ), Ank. 1982, 41.s
- (3) Kongar, age, 61.s.
- (4) Ergun, age, 7-8 s
- (5) Can, age, 40-41.s
- (6) Ergun, age, 10-16. s

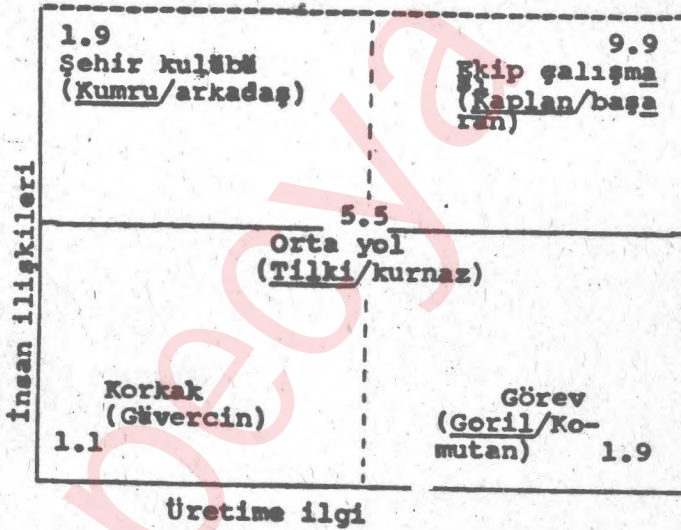

TEŞKİLAT LİDERLİĞİ VE HALKLA İLİŞKİLER"

ÖNDERLİK ÇEŞİTLERİ:

Teori, etkili önder araştırmaları sırasında, belli-başlı üç grupta toplanan önderlik tipleri tesbit etmiştir. Genellikle kabul gören bu tasnife göre, lider: 1) Ya, otokratik (müstebit), 2) Ya, demokratik, 3) Yahut da müsâadeci (laissez-faire: bırakınız yapsın, bırakınız geçsin)'dir.¹

Blake ve Mouton'un görev ve insan ilişkilerine göre geliştirdikleri "Yönetim Ölçeği" (veya, Yönetim Diyagram Önderlik Tarzları) ile beş önder "tip"i göstermekte² ve modern yönetimde gittikçe benimsenmektedir. (Grafik-1) Blake-Mouton, önderlik davranışlarını: 1) İnsan ilişkilerine verilen önem, 2) İnsanlarla aâhenkli ilişkiler, 3) Astlarla çatışma durumu, 4) Üstlerle çatışma durumu, 5) İşle ilgili durumlarda, karar verirken iştişâre (danışma), 6) Mükâfaatlandırma ve cezâlandırma" noktalarından incelenmektedir.³

YÖNETİM ÖLÇEĞİ

Bu ölçeği önderlikle ilgili klâsik yaklaşıma çevirirsek:

- Otokratik: 9.1 (Görev/Komutan)
- Demokratik: 5.5 (Ortayol/kurnaz) ve 9.5 (Ekip/başaran)
- Müsâadeci: 1.1 (korkak) ve 1.9 (Şehir Kulübü/arkadaş) şeklinde ifâdelendirmek mümkündür.

(1) Ergun, 18.s; Kongar, 60.s

(2) Ergun, 17-18.s ; Can, 43.s vd.

(3) Can, 45-46.s; Turgay Ergun ve Aykut Polat, *Kamu Yönetimine Giriş*, Ank. 1978,156.s

ALAADDİN KORKMAZ

Blake ve Mouton'un bu tasnifi, doğuştan gelen kabiliyetlerle, yöneticilik eğitimleri sonunda kazanılanların bir terki binini oluşturmakta ve idâreci yetiştirme programlarında kullanılmaktadır.

BÜROKRASI VE ÖNDERLİK

Sosyologlar ve psikologlar, "ayrı sosyal yapıların ayrı önderlik davranışlarını ortaya çıkaracağı" görüşünde birleşmektedirler.¹

Önderlikte, bir etkileyen, bir de etkilenen yan vardır. Etkilenen olmazsa önderlik de olmaz. Etkileme kapasitesi "pozisyon" da bulunmayabilir. Bu, baş olma ile önderlik arasındaki farkı belirler. Önderlik sözkonusu olmadan hiçbir grup, amaçlarını gerçekleştirmede elle tutulur bir başarı elde edemez. Önder, hem komuta, hem rehberlik eden kişidir.

Hiyerarşide büyüdükçe (yükseldikçe) siyâsî rol artar, idârî uzmanlık görevi azalır. Siyâsî kararları veren, (sâdece) en üstteki (siyâsî) yönetici değildir; bu, ortak bir süreçtir. Üst yönetici, astlarının gerçekleştirdiği bir karârî şekli olarak tasdik eder ve (gerekirse) karârî etkiler.

Birbiri üstüne sıralanmış, sınıflanmış veyâ derecelenmiş insan grubu olan hiyerarşi, başkalarının düşünce ve hareketlerini etkileme demek olan otorite ile kendini belli eder.² otoritenin demokratik (katılımcı) olması, örgütün iş dinamiği ve verimlilik bakımından da önem taşır. Ancak, bu durum, şekli (sun'i) örgütlerin önemli bir özelliği olan, "otoritenin kişiden çok büroda toplanmasına" ve böylece, otorite-büro aynileşmesine yol açacaktır. Nitekim Bradburg'un Türk bürokrasisi ile ilgili araştırmasında bu aynileşme gözlenmiştir.³ Türk kamu bürokrasisinde kararları anonimleştirme temâyülü bütün otokrat görünümlere rağmen ağır basmakta, kurul, komisyon gibi "katılım" ortamları âdetâ bunun için istismar edilmektedir.

C. Mihçioğlu, Türk kamu yöneticilerinin özellikleri, tutum ve davranışları ile ilgili olarak yabancı ve yerli ilim adamlarının tenkidlerini şöyle özetlemektedir:⁴

1) Eyleme yönelmez; teşebbüs gücü zayıftır; ataerkil aile düzeni ve ezberci bir eğitimle yetişmiştir.

2) Otoriter bir şahsiyete sâhiptir. Ast-üst münâsebetlerinde iletişim eksiktir (Ordu-Millet vasfından).

(1) Ergun, age, 17.s

(2) Ergun ve Polat, age, 148-49.s

(3) İbid, 167.s

(4) (Zikreden) İbid, 168-169.s

TEŞKİLAT LİDERLİĞİ VE HALKLA İLİŞKİLER"

3) Aşırı merkezci olduğu için teferruâta boğulmakta, gerçek görevine zaman ayıramamaktadır.

4) Kanunların rûhundan çok, metine bağlıdır; kanunları araç olarak değil, amaç olarak görür (kâidecidir.)

5) Zamânı rasyonel kullanamamaktadır.

HALKLA İLİŞKİLER VE BÜROKRATİK ÖNDERLİK

Kısaca, "sunulan hizmetin geliştirilmesi maksadıyla örgütle kitle arasındaki bilgi akışı ve iknâ" şeklinde târif edebileceğimiz halkla ilişkiler, toplumdaki "kitleleşme"ye paralel olarak gelişen bir hizmet birimidir.

Her meslek ve sınıftan, her kültür seviyesinden, örgütsüz veyâ gevşek örgütlü, birbirini etkileme seviyesi düşük, isimsiz bir grup¹ olarak târif edilen kitleye bilgi verme ve ondan bilgi alma -târifteki unsurların derin farklılıklarına paralel olarak- son derece güç ve karmaşıktır. İşte örgütlerde halkla ilişkiler hizmetini doğuran şartlar bu noktada açığa çıkmaktadır. Başta özel sektör olmak üzere, üretimle ilgili örgütlerin bu hizmet birimine, -reklamaya dayalı olsa bile- daha önce gerek duymaları bu yüzdendir.

Sanayileşme ve demokratikleşmenin getirdiği tabîî bir netice olarak kamu bürokrasisinin de bu süreç içerisinde yerini alması zarûridir. Esâsen, demokratik toplumların yapısının gereği, bilgi alma-bilgi vermeye dayanmaktadır. Fakat, "Hükümet işlerinin, monarkın bir meselesi olduğu veya bu işlerin, kendilerini diğer bütün insanlardan daha zeki, daha olgun ve daha vatansever gören politikacı ve memurların teşkil ettiği küçük bir grubun işi sayıldığı, târihlere kadar uzanır."²

Kitle haberleşme araçlarındaki büyük ilerlemeler ve "açık toplum" olma yolundaki gelişmeler, berokrasinin "kapalı bir elit" vasfından çıkmasını da, bir ölçüde, sağlamış; artık, yönetici sınıf "fildişi kule"den çıkarılmıştır. Bir bakıma, halkla ilişkiler hizmeti, halkın gittikçe artan zorlamaları neticesinde sistemleştirilmiştir, diyebiliriz. Fakat, kamu yönetiminde bu hizmet de "kırtasiyecilik"e boğulmuş; "...halkla ilişkiler, ilgili hizmetin niçin yapıldığını değil de nasıl yapıldığını halka ulaştırmaktan ileri gidememiştir."³

(1) Yücel Ertekin, *Halkla İlişkiler*, Ank. 1983, 15.s

(2) Brian Chapman, *İdâre Mesleği* (Çev. Câhit Tutum), Ank. 1970, 313.s

(3) İbid

ALADDİN KORKMAZ

Bürokrasinin "kapalı" olduğu devirlerden gelen bir alışkanlıkla, halk, daimâ yönetime açık veya gizli- bir şüphecilik ve güvensizlikle bakar. "(İspanya ve İtalya'da) İdâre ile ilişki kuran vatandaşların bir miktar korkusu vardır. İtalyanlar, ayrıca, kamu görevlilerini irtikaba elverişli ve ara-sıra ayırılan bir hizmet birimi mensubları olarak görürler. Vatandaş, kamu hizmetlerinin, bâzen özel çıkarlar için manipüle edilmekte olduğuna ve politik manevralar için bir arena olarak kullanıldığına inanır....vb"¹

Öyle ise, müessesenin otorite yapısı içersinde ve bilgi verme/ikna/kabul görme; bilgi alma/değerlendirme/ kullanma² esasına dayalı hizmetleri sistemli olarak görececek birimlere ihtiyaç vardır. Aksi hâlde, bu tür kanaatler sürüp gidecektir.

"Hükümetin halktan bilgi saklamasının üç sebebi olabilir: Mesele gerçekten gizlidir; hükümetin hareket ve motifleri son derece kötüdür; nihâyet, hükümetin halka itimâdı yoktur."³

Bu üç sebepten sâdece "gizlilik" kabule değer bir sebep teşkil eder. Fakat, demokratikleşmenin bir gereği olarak bu kavramın târifi de oldukça değişmiş bulunmaktadır. Bugün, askerî bakımdan gizlilik taşıyan birçok bilgi ile birtakım mahfillerce açıkça neşredilebilmektedir. Bu itibarla, bugün, yönetimin halktan saklayacak pek az şeyi bulunmaktadır.

Durum böyle olmakla birlikte, Türk kamu bürokrasisi, Osmanlı'dan tevârüs ettiği (derûnî (içrek)liğini muhafaza etmektedir. (İçreklik, yönetimin karmaşıklaşması, çevreden farklı usullere saygınlık göstermesi, farklı bir zaman anlayışının yönetimde yerleşik olmasına bağlı olarak ortaya çıkan ve yönetici tarafından kendine yarar sağlayacak biçimde kullanılan yönetsel evreni tüm öğeleriyle koruyucu bir kabuk"⁴ tur. "Yönetim, siyasi erkten yapı olarak ayrı ise, bunun bir nedenini de yönetimin daha ivedi davranmak zorunda olması ile açıklamak olanaklıdır. Ancak, görünen odur ki, yönetim yapı ve işleyişi ile çabuk davranmaya reddetmektedir. (...)Kamu görevlilerinin zamanlarını ne yaptıklarını değil, yalnızca örgüt içindeki varlıklarına göre değerlendirmeyi amaç edinmiş bir anlayış içinde yönetsel örgütler, amaç sapmasının en açık ve belirgin örneğini verirler. (...) Üst düzey yöneticileriyle, ancak, siyâsi nitelikli kişiler ve üst gelir kümeleri ilişki kurabilmektedir.(...) Süzme işlevi gören alt-birimler, alt-sınıfların üst-yöneticilerle iletişimini engellemektedir. (Bu engel), halkın, politikacıların aracılığına başvurmasına ve toplumsal örgütlenmede bir başka grubun (avukatlık, müşavirlik gibi aracı kurumların) doğmasına sebep olmuştur."⁵

(1) İbid, 305.s

(2) Birkan Uysal, *Halkla İlişkiler* (Ders notları)

(3) Chapman, age, 313.s

(4) Metin Kazancı, *Yönetimde Büyüme Olayı ve Yönetilen, Yönetim Sosyolojisi* (Ed. Ömer Bozkurt), Ank. 1976, 207.s

(5) İbid, 210.s

TEŞKİLAT LİDERLİĞİ VE HALKLA İLİŞKİLER"

Böyle bir "içreklik" gösteren ve otokrat görünüşlü şekli liderlere sâhip olan Türk Kamu bürokrasisinde halkla ilişkiler biriminin yeri nedir? Hemen, tereddütsüzce söylenebilir ki: Halkla ilişkilerin böyle bir yapı içerisinde yeri yoktur!

Evvelâ: Bu "içrek yapı", demokratikleşmenin icâbâtına uymak zorundadır. Demokratikleşme, "anahtar"dır; diğer bütün aksaklık ve eksiklikleri ortadan o kaldıracaktır. Serbest seçimlere dayalı hükümetler sırasında bir ölçüde "içrek"liğini kaybeden bürokrasinin "ara rejim"ler sırasında derhal "ceberrut"luğuna bürünmesi ve "kalın duvarlar" ardına çekilmesi bunun çok açık bir delilidir. Öyleyse, halkla ilişkiler, halkın katılımına gerçekten inanma ile olur. "Örgütsel lider" için birinci şart budur. İkincisi, iç-katılımdan âzami ölçüde istifâde edebilmesini bilmek, gerçek yetki devri ile bir ekip çalışması ortamına geçebilmektir. Üçüncüsü, uzmanlığa inanıp değer vermek (kastedilen (teknostüktürdür; uzmanlık adı altında spekülasyon üretenler değil) ve onları çalıştırmasını bilmektir. İşte, bu noktada, kuruluşun varlık sebebini kitlelere duyurup benimsetecek; kitlenin "kalb"ini dinleyerek kuruluşa istikamet verici bilgiler toplayıp değerlendirecek halkla ilişkiler birimlerine ihtiyaç vardır.

Bütün bunların oluşumuna "lider" karar verecek ve uygulanmasını isteyecektir. Bunlar, mevcut statü içerisinde, kabahati "mevzuat hazretleri"nin sırtına yükleyerek "yapılamaz" damgası vurulacak şeyler değildir. Bütün mesele, idârecinin "bürokratik davranış"tan "önder davranışı"na geçebilmesindedir. Yapılan bütün araştırmalar, Türk bürokratlarının "otokratik" yapıda olduğunu gösteriyor.¹ Peki, bu otorite hangi yönde kullanılıyor? "olmaz"ı araştırmak için: "Bakanlıklar, hoşlanmadıkları kanunları uygulamamanın bir yolunu bulurlar. Bunun için, bu kanunları kendilerine göre yorumlayan genelgeleri hiyerarşik yolla yayınlamak isterler."²

SONUÇ:

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki: Bugün, Türk kamu yönetiminde halkla ilişkiler hizmeti ve birimleri, dış zorlamaların tesiriyle, birtakım klâsik hizmetlerin isim değişmesinden ileri gidememiştir. Bunun sebebini de, idârenin, demokratikleşme sürecinin dışında ve gerisindeki kapalı ve kâideci yapısını muhafaza etmesi teşkil etmektedir. İdâreciler de statü-konun bozulmasına pek taraftar değildirler.

(1) Örnek için, en son araştırma, bkz. Ergun, agr, 106.s

(2) Chapman, 305.s

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU YAYINLARI VE
KURUMDAN SAĞLANACAK KİTAPLAR

	KDV
	<u>Dahil</u>
1- Tarımsal Kalkınmada Kooperatifçilik VI. Türk Kooperatifçilik Kongresinde verilen Tebliğ ve Tartışmalar (2 Cilt)	250.-TL
2- 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları VII. Türk Kooperatifçilik Kongresinde verilen Tebliğ ve Tartışmalar	350.-TL
3- Kooperatiflerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasındaki Rolü ve VIII. Kongre Tebliğ ve Tartışmaları	350.-TL
4- Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri	350.-TL
5- X. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri	600.-TL
6- Az Gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü	150.-TL
7- Dünya Kooperatifçiliğinden Örnekler	150.-TL
8- Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları	150.-TL
9- Kooperatiflerde Muhasebe	150.-TL
10- Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet	150.-TL
11- Kooperatif Şirketler	100.-TL
12- Kooperatifçilik ve İlkokul	100.-TL
13- Kooperatifçilik Bilgisi	150.-TL
14- Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği	150.-TL
15- Kooperatifçilik ve Kooperatifçilikle İlgili Yayınlar Bibliyografyası	150.-TL
16- Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler	150.-TL
17- Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları	200.-TL
18- Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri	400.-TL
19- Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları	600.-TL
20- Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim	200.-TL
21- Atatürk ve Kooperatifçilik	200.-TL
22- The Co-operative Movement In Turkey And Its Expocted Develop.	250.-TL
23- Co-operatives In Developing Countries And Turkish Experience	250.-TL
24- A Comparative Study of Agricultural Cooperatives And Their Marketing Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America	1200.-TL
25- Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatifinde Grup Tarımının Ekonomik Analizi	500.-TL
26- Vakıflar Tüzüğü	200.-TL
27- Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya	1000.-TL
28- XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi (Tebliğler)	1200.-TL
29- XI. Turkish Co-operative Congress	1200.-TL
30- Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri	1000.-TL
31- Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği	750.-TL
32- Dünya'da Mekan Konut Kooperatifleri Semineri	600.-TL
33- Altı Bilezik Esn. ve Sanat. Kef. Koop. Semineri (Tebliğler)	400.-TL
D E R G İ L E R İ M İ Z	
ÜÇ AYLIK KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ YILLIK ABONESİ	2.000.-TL
AYLIK KARINCA DERGİSİ YILLIK ABONESİ	3.600.-TL
ALTI AYLIK COOPERATION IN TURKEY DERGİSİ YILLIK ABONESİ	3.000.-TL

NOT: ÖDEMELİ GÖNDERME USULÜ BAZI AKSAKLIKLAR NEDENİYLE UYGULANMAMAKTADIR

AYRICA: Satın alınacak kitapların bedelleri yekûnuna 1 adet kitap olur ise 50.-TL listedeki kitapların yarısı olduğu takdirde 500.-TL, bütün kitaplar istendiği takdirde 1.000.-TL PTT masrafını ekleyip Kurumun "T.C. Ziraat Bankası Ankara Kızılay Şubesindeki 630/4 sayılı hesabına" yatırılır ve bir mektupla Kuruma istenen kitaplar bilirdirirse hemen adresinize postalanır.

ADRES: Mithatpaşa Caddesi NO: 38/A Yen: şehir-ANKARA
TELEFON: 316125-316126

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Nafiz İMAMOĞLU *

1- GİRİŞ

Günümüzde ekonomik hayata hakim olan ekonomik düşünceler tarih boyunca yapılan inceleme ve çalışmaların, tarih boyunca gelişen ve değişen düşüncelerin bir ürünüdür. Bu nedenle bugünkü ekonomik düşünceleri anlayabilmek için bu düşüncelerin tarih içindeki gelişme seyrini bilmekte yarar vardır.

Tarih içinde İktisadi Gelişmeler ve İktisadi Düşünceler gözönüne alındığında insanlığın var oluşuyla iktisadin doğduğu görülecektir. Cemiyetler geliştikçe iktisadi olaylar daha karmaşık bir yapı almış, çeşitli iktisatçılar iktisadi olayların çözümüne ilişkin öneriler ortaya atmışlardır.

Kalkınmanın sağlanabilmesi, toplumların yeterli refah seviyesine ulaşabilmesi eldeki imkanların değerlendirilmesine bağlıdır. Bu kategoriden hareketle iktisadçılar kalkınmanın ana sektörlerine de (Tarım, sanayi, hizmetler) gözönüne alarak düşüncelerini açıklamışlardır.

İktisadi düşüncelerin tarihi gelişimi incelendiğinde "Sektörler de öncelikle ele alınması gereken sektörün başlangıcından beri çeşitli düşüncelere göre farklılıklar arz ettiği görülecek, birçok iktisatçıya göre farklı farklı yorumlanacaktır.

II- TARİHİ GELİŞİM

A- İktisat İliminden Önceki İktisadi Düşünceler

1- Eski Çağlar

a) Yunanistandaki İktisadi Düşünceler

Eski Yunanistan'daki iktisadi hayatın en eski bilgisine Şair Homer'ın "İliade" ve "Odysee" de rastlıyoruz. Bu devirde ürettiğini tüketen, tükettiğini üreten bir ev iktisadi sistemi geçerli idi.

* Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Şube Müdürü

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Yunanlılar ziraat önem vermekle beraber şehirlerde yaşıyorlardı. Ticaret yabancıların ve esaretten azad edilmiş olan kimselerin elinde idi. Bu çağlarda ikdisadi düşünceler üzerinde etkili olanlar Yunanlı filozoflardır.

Bunların kurdukları "Sistematik Felsefe"de eski Yunanın iktisadi görüşünü belirten birçok mesele vardır.

Eflatanun ikdisadi düşünceleri yaşadığı devrin statik ekonomi zihniyetine uygundur. Eflatanun ikdisadi fikirlerini "Cumhuriyet" veya "Devlet" ismindeki eserinde buluyoruz. Hükümdar Filozoflar tarafından idare edilecek olan bu Devlet zirai ve aristokratik bir devlettir. Eflatanun "Kanunlar" ismindeki ikinci eserinde "Hususi Mülkiyet esası kabul edilmekle beraber yalnız zirai mülkiyetin tam bir musavvat inkısamının lüzumlu olduğu fikri hakimdir. Sosyolojinin babası sayılan Aristo "Zaruri ihtiyaçların teminine muteallık ekonomi ile gagesi sırf kâr olan ekonomiyi birbirinden ayırt eder. Aristoya göre hakiki servet ev ekonomisinde aranmalıdır. İptidai maddelerin istihsalı için sarfedilen emekle elde edilen istihsal hakiki servettir.

b) Roma'daki İktisadi Düşünceler

Yunanistan'da olduğu gibi Roma'da da iktisat zirai bir karakter arz ediyordu. Roma'nın muhtelif devirlerinde ziraat hükümetlerin kuvvetli kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Cumhuriyet devrinde ziraat hakim olmağa başlayan sermaye küçük arazi sahiplerinin azalmasına yol açmıştır.

Romalı düşünürler Fizyokratlar gibi ziraate, ticaret ve sanayiden daha fazla önem vermişlerdir. Bunlar arasında "CATO, VARRO, COLUMELLA ve ÇİÇERO'dan bahsedilebilir. Bunlardan CATO'de AGRİCULTURA" adlı eserin de inkişaf halinde bulunan para ticaretini şiddetle tenkit ettikten sonra Romalı şairlerin hasret çektikleri küçük çiftliklerden ve bunlar için gerekli faaliyet sahalarından bahsetmektedir.

Cato'ya göre "Zirai İratlar" en meşhur kazançlardır. Toprak mahsullerinin piyasada en rasyonel bir şekilde satılması tabii ve adil telakkî edilmelidir.

2- Orta Çağlar

a) Skolastik Doktrinler.

İktisadi düşünce ve Doktrinler Ortaçağ Avrupası'nda uzun müddet beşeri dinlerin etkisi altında kalmıştır. Bu devirde iktisadi problemler daima dini mulahazalar çerçevesi içinde incelenmiştir. Ortaçağ ekonomisinde ziraat birinci derecede rol oynayan bir faaliyet şubesi idi. Bu devrin ananevi ekonomi zihniyeti para ve ticaret muamelelerine tesir etmiş ve hatta

NAFİZ İMAMOĞLU

bunların gerilemesinde önemli rol oynamıştır.

Skolastik Düşünürler kazanç ve hususi mülkiyeti kabul etmekle beraber bunun hududunun tayinine taraftardır.

Bu hudut sosyal düzenin muhafazasına hizmet edecektir. Ortaçağ Hıristiyan doktrinlerinin en esaslı ve en mühim prensiblerinden bir tanesi de kazancın bir kimsenin içtimai mevkisi ile mütenasip bir şekilde yaşamak imkanını sağlayacak miktarda olmasını temin düşüncesidir.

b) İslam Dünyasındaki İktisadi Düşünceler.

Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi İslam Dünyasında da iktisadi zihniyet ve iktisadi yaşayışta Dini fikir ve tesirlerin etkisi olmuştur.

Ancak İslâm düşünürleri çağlarındaki duruma kıyasla eski Yunan filozoflarının eserlerini tercüme ederek yaygınlaşmalarını sağlamışlar ve ortaçağ Avrupası'na etkili olmuşlardır. İslam Düşünürleri arasında Farabi, İbni Rüşd ve İbni Haldun en başta gelenleridir.

Bunlardan "Halduna göre" cemiyetlerin gelişmesi sanayileşme hareketiyle başlar. Sanayinin inkişafı başlangıçta parlak neticeler verir. Fikir ve sanat genişler. Fakat bu hal bir müdet sonra insanları içinden çıkılmaz ihtilâflara dahili mücadelelere ve ahlaksızlıklara sürükler. Nüfusun normalin fevkinde artması durumu vahimleştirir. Ve gerileme emareleri gün geçtikçe artmaya başlar. Bu durumdan kurtulmanın çaresi iradeli bir çoban hayatına dönmektir."

Haldun "Cemiyetlerin gelişmelerinde iki merhalenin bulunduğunu kabul eder. Bedevilik birinci merhale. Bu merhaleden ikinci merhaleye yani medeniliğe geçerken bütün kültür müesseseleri derin değişikliğe uğrar. Haldun "Ticari teşebbüsün serbest hareketine mani olan ve ticari fikirlerin inkişafına sed çeken devletçiliğin aleyhindedir. Haldun'a göre Devletin yazıfesi hususi teşebbüsün faaliyetini artıracak ve ticari fikri geliştirecek tarzda tedbirler almak olmalıdır.

3- Yen Zaman Başlangıcı

a) Merkantilizm.

Bu sistem serveti paradan ibaret sayan bir sistemdir. XV. yüzyılın ortalarından XVIII yüzyılın başlarına kadar Batı Avrupa'da uygulanan ekonomik sistem ve ekonomi politikalarının tümüne merkantilizm denmektedir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Bu sistemin ana ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür.-

—Devletin gücü ülkenin zenginliği ile artar.-

—Ülkenin zenginliği sahip olduğu kıymetli madenlerle ölçüler. Bir ülkene kadar altın ve gümüşe sahip ise o kadar zengin olur.

—Ülke altın ve gümüş miktarını artırmak için; sömürgeler elde edilmeli, ticaret blançosu lehte çevrilerek aradaki farkı ülkeye kıymetli maden olarak kazandırmalı, sanayi geliştirilerek, dışarıya sanayi malları satarak altın ve gümüş kazanmalı, nüfus artışını teşvik etmeli, altın ve gümüşün ülkeden dışarıya çıkması yasaklanmalıdır.

—Sanayinin geliştirilmesi ve ticaret blançosunun lehte çevrilmesi için; sanayi üretimine prim verilerek teşvik edilmeli, yabancı ülkelerden nitelikli işçi ve usta gelmesi kolaylaştırılmalı, Kral tarafından numune işletmeler kurulmalı, yerli malları kullanılması teşvik edilmeli, ücretlerin yükselmesi önlenmeli, deniz taşımacılığını geliştirmek için tedbir alınmalıdır.

Merkantalisler para ve zenginliği aynı görmekte-dirler.

Ortaçağ ekonomisinin tüketim maddelerinin ihracını men eden ve dışarıdan zirai mahsullerin gelmesini teşvik eden tedbirlerine mukabil "Merkantilizim" hammaddelerin ithali ile fazla miktarda istihsal edilen zirai mahsullerin bilhassa sınai mamüllerin ihracını gözönünde tutan bir ekonomi politikası takip etmiştir.

Bununla beraber "Merkantilizim" ticaret ve sanayiye önem vermekle beraber ziraati oldukça ihmal etmiştir. Nitekim zirai bir sistem olarak Fizyokrat okulunun, sınaî ve ticari bir karakter taşıyan merkantilizme karşı kuvvetli bir tepki şeklinde ortaya çıktığı bir gerçektir.

b) Neo Merkantilizim:

Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda ve bilhassa büyük iktisadi buhranın ortaya çıktığı 1930 yıllarında, bazı gelişmiş ülkelerin izlediği iktisat politikası, aradan geçen iki buçuk asırlık bir fasladan sonra, Merkantilizm düşüncesi ve politika uygulamasının, yeniden moda haline gelmesine yol açan bir yön almıştır. Bilhassa bu uygulama Almanya ve İtalya'da uygulanan devletçi, kontrollü, otarşik iktisat politikası bazılarınca Neo-Merkantilizim akımı diye adlandırılmıştır. Bu idarelerin aşırı, yabancı aleyhtarlıkları, altın biriktirme, ihracatı primlerle teşvik etme ithalatı yasaklama, ücretleri sınırlama, sermaye kaçısını önlemek için ağır döviz kontrolü sisteminin uygulanması, kliring ve iki taraflı ticaret usullerine başvurma aktif bir nüfus politikası izleme, iktisadi devlet teşekkülleri ve kamu yatırımlarıyla tam çalışmayı sağlama teşebbüsleri, Batı Dünyasında 16. ve 17. asırlar arasında uygulanan iktisat politikalarını çok andıran bir uygulama olmuştur.

NAFİZ İMAMOĞLU

B- İktisat İlmi İçindeki İktisadi Düşünceler,

1- Fیزیokrat Sistem

Fیزیokrası Merkantilistlerin himayeci ve faydacı düşüncelerine tepki olarak doğmuş, ferdi hürriyet ve mübadele serbestisini savunmuştur. Merkantilistlerin sanayi ve ticarete önem vermelerine karşılık fizyokratlar tarıma önem vermişlerdir. Bu sistemin kurucusu Dr. Ouesnaydır. Bunun çevresinde toplanan ve aynı ekonomik düşünceyi savunan kimselere fizyokrat ve bunların meydana getirdiği okulada fizyokrası denmektedir.

Fizyokratlara göre üretim madde yaratmaktır. Madde yaratan, harcanandan fazla veren, başka bir deyimle safi hasıla sağlayan saha ise tarımdır. Öteki faaliyet alanları örneğin, ticaret ve sanayi harcanandan fazla bir şey vermemekte, başka bir deyimle sadece maddenin şeklinde, yapısında veya yerinde değişiklik meydana getirmektedir. Bundan hareketle fizyokratlar üretken ve üretken olmayan faaliyetler diye ayırım yapmışlardır. Fizyokratlara göre yalnız tarım üretkendir. Çünkü harcanandan fazla vermektedir. Toprak kendisine ekilen buğdayın 5-10 katı fazlasını vermektedir. Fizyokratlar safi hasıla düşüncesine bağlı olarak toplumu

- Toprağı işleyenlerin (çiftçilerin) meydana getirdiği üretken (Pröduktif) sınıf,
- Sanayi ve ticaretle uğraşanları kapsayan işçiler dahil üretken olmayan (verimsiz sınıf)
- Toprak sahipleri ve hükümdarların oluşturduğu dağıtıcı sınıf olmak üzere üç sosyal sınıfa ayırmışlar, mevcut politik düzeni iyi görmüşler, toprak mülkiyetini savunmuşlardır.

III. KLASİK SİSTEM

Klasik sistem veya klasik okul tabiri ile fizyokrat yazarlar ve Adam Smit tarafından atılan iktisadi görüşler ve uygulama neticeleri gibi temeller üzerinde ekonomi ilminin ve serbest doktrinin prensiplerini inkişaf ettiren bir iktisatçılar zümresi kast edilir. Bu sistem başka bir ifade ile "İktisadi Liberalizm" bundan önce görülen "Merkantilist" sistemlerin bir reaksiyonu olarak XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru yani Adam Simitin ilk eserinin basıldığı (1776) zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu devirde iktisat sıratle derin bir bünye değişikliğine uğramış ve Alman iktisatçisi "Werner Sombart"ın ismini verdiği yüksek kapitalizm doğmuştur. Erken kapitalizm yani merkantilizm yerine geçen Yüksek Kapitalizm devrinde seri halinde imalat sistemi, modern müteşebbis tipi büyük sanayi, Dünya Piyasası ve Dünya Ekonomi faaliyetleri doğmuştur.

A— ADAM SMİTH (1723-1790)

Klasik Doktrinin kurucusu Adam simith 1776 yılında önemli kitabı olan "Ulusların zenginliklerinin sebepleri ve nitelikleri üzerinde araştırma" adlı kitabını yayınlamıştır. Smith

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

eserinde; kendinden önceki yazarların düşüncelerini inceliyerek, genel bir değerlendirmeye tabi tutmuş, zenginliğin nitelik ve kaynağını sistemli bir biçimde açıklamaya çalışmış, belli varsayımlara dayanarak, iktisadi olaylar arasında sebep sonuç ilişkilerini araştırmağa çalışmıştır. Sanayi gelişiminin başladığı bir dönemde yaşayan Adam Smith bu gelişme ile birlikte başlayan kapitalizmin etkisinde kalmış, liberal kapitalizmin, merkantilizme nazaran daha ileri bir ekonomi düzeni olduğunu savunmuştur. İlk kez onun iktisat politikasında şu veya bu sınıfın (sanayi ve çiftçi) çıkarlarını değil, toplumun müşterek çıkarlarını esas aldığı söylenebilir. Ona göre gerek Merkantilistlerin ve gerekse Fizyokratların ulusal zenginliğin kaynağı hakkındaki görüşleri doğru değildir.

Merkantilistler para ile serveti birbirine karıştırmışlardır. Bir kişinin sahip olduğu para onun servetinin (Zenginliğinin) bir bölümünü teşkil etse de, toplum bakımından servet değildir. Çünkü toplumun elindeki para miktarı artsada toplum açısından para bir mübadele aracı olarak başka bir şey değildir.

Fizyokratların toplumun zenginliğinin kaynağını tarımsal faaliyetlerde görmeleri, sadece tarımsal faaliyetlerin üretken olduğu yolundaki düşünceleri yalnızdır. Yalnız tarım değil öteki ekonomik sektörlerde özellikle sanayide üretkendir.

A. Smith'e göre ulusal zenginliğin kaynağı ulusal emektir. Bir ulusun yıllık emeği o ulusun yaşaması için yılda üretimini gerekli kıldığı malları kendisine sağlayan ana kaynaktır. Bu mallar ya doğrudan ulusal emeğin ürünü olan mallardan ya da ulusal emeğin ürünü olan malların mübadelesinden dış ülkelere satın alınan mallardan oluşur.

A. Smith'e göre yalnız tarımda kullanılan emek değil, sanayide kullanılan emekte aynı biçimde üretkendir. Bir ulusa mensup insanlar çeşitli meslek ve iş alanlarında çalışırlar. Ulusal üretim bunların çabalarının ürünüdür. İnsanlar uğraşlarında birbirlerini tamamlarlar. Toplumda insanların uğraşları ile birbirlerini tamamlamaları insanların arasında iş bölümünün bir sonucudur.

O mal ve hizmetlerin geniş bir bölümü ve işbirliği içinde üretilmesi olayını temel düşünce olarak ele almış, milli hasılanın yan yana, iç içe faaliyette bulunan çok sayıda teşebbüs ve işletme tarafından meydana getirildiğini, bunlar arasında geniş bir alışverişin var olduğunu ileriye sürerek iş bölümünün mübadeleyi, mübadelenin parayızorunlu kıldığını görmüş, paranın Merkantilistlerin iddia ettiği gibi ülkenin zenginliğinin ölçüsü değil, bir mübadele aracı ve değer olma vasıtası olduğunu açıklamıştır. Ona göre banknot tedavülü altın ve gümüş gibi paralardan tasarruf sağladığından tercih olunmalıdır. Çünkü ihtiyaçtan fazla altın ve gümüş karşılığında dış ülkelere iş makineleri ithal edilerek, ekonomik gelişmeyi kolaylaştırmak mümkündür.

NAFİZ İMAMOĞLU

Yine A. Smith iş bölümü hakkındaki düşüncesi ile ulusal zenginliğin yalnız tarıma bağlı olduğu, ulusal zenginliğin yalnız safi hasılanın artırılması ile artırılacağı yolundaki fizyokratik düşüncenin doğru olmadığını göstermiştir. O bu yüzden fizyokratların tek vergi sistemi düşüncelerine de karşı çıkmıştır. Ona göre vergi bütün gelir kaynaklarından alınmalı, herkes ekonomik gücü oranında vergi vermelidir.

Buna rağmen, A. Smith Fizyokratların Produktif olan ve olmayan sınıf ayrımı düşüncesi-nin etkisinden kendini tamamen kurtaramamıştır. İş bölümü ilkesini bir yerde unutarak, oda üretken olan ve olmayan ayrımı yapmış, yalnız maddi şeyleri üreten emeği üretken sayarak, maddi olmayan şeyleri (hizmet) üreten emeğin üretken olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre tarımda, sanayide çalışanların emeği üretken olduğu halde hakim, asker, avukat, doktor, yazar gibi hizmet üreten kimselerin emekleri üretken değildir.

Yine fizyokratların etkisiyle A. Smith tarımda çalışan emeğin sanayide çalışan emeğe göre daha üretken olduğuna öne sürmüştür. Çünkü tarımda doğal faktör insanla birlikte çalışmakta, tarımda kullanılan sermayenin ve emeğin ücret ve karına ilaveten arazi sahibine bir rant bırakmaktadır.

A. Smith'in bu ayrımı kendisinden sonra gelen Jan Bapstiste Say, Davit Riccardo, ve Jan Stuart Mill tarafından eleştirilmiş, maddi şeyler gibi maddi olmayan şeylerde üreten emeğin üretken olduğu, arazi rantının insanlarla birlikte çalışmasından değil aynı nitelikteki arazi-nin ihtiyaçlarını karşılayamamasından ileri geldiği ortaya konulmuştur. Gerçekten milli hasılaya katkısı olan bütün hizmetler üretkendir. Doğal faktörler yalnız tarımda değil, sanayide de insanla birlikte çalışır.

A. Smith ulusal zenginliğin artırılmasında iş bölümünün yararlarını önemle belirtmiştir. Geri toplumlarda herkes çalıştığı, ileri toplumlarda pek çok çalışmayan bulunduğu halde, ileri toplumlarda refah seviyesinin daha yüksek olmasının sebebinin o iş bölümünde görmekte-dir.

Kişisel çıkarla toplum çıkarı arasında ahenk bulunduğunu kabul eden A. Smith, fertle-rin ekonomik faaliyetlerinde serbest bırakılmalarını başka bir deyimle liberalizmi savunmuş-tur. Esas itibarıyla ekonomiye devlet müdahalesine karşıdır. Ona göre devlet iyi bir girişimci olamaz. Çünkü kamu yararını korumakla yükümlü olan devlet kâr amacıyla halka hizmet amacını birlikte yürütmek isteyecektir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

A. Smith ulusal zenginliğin kaynağını ulusal emekte görmekte beraber sermayenin üretimin verimini artırıcı fonksiyonunu açıklamıştır. Ona göre toplumun belli bir anda sahip olduğu mal stoku, tüketim malları stoku ve sermaye malları stokundan oluşur. Sermaye malları stokuna yalnız üretilmiş üretim araçlarını dahil sayarak, doğa vergisi maddi üretim araçlarını (araziyi) ayrıbir üretim faktörü olarak ele almıştır. A. Smith'e göre malların değeri üretimde kullanılan emeğe, üretim maliyetlerine göre oluşur. Piyasada arz ve talebe göre oluşan fiyat rekabeti serbestisi sayesinde emek, üretim maliyetine göre oluşan doğal değere yaklaşır.

B- JEAN BAPTİSTE SAY (1767-1832)

Adam Smith'e naza

Adam Smith'e nazaran sanayiye öncelik tanıyan bir iktisat bilimcisidir. Ekonomik faaliyetleri üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim safhaları içinde incelemiş, iş bölüşümteorisini üretim ve mübadele teorisine ahenkli bir şekilde bağlamıştır. Say; gayri maddi malları da üreten emeğinde produktif olduğunu ileri sürmüştür. Onu göre hakim, avukat, doktor, yazar ve öğretmeninde hizmetleri produktiftir. Çünkü bunlar mübadele konusudurlar. Bu hizmetlerde insanlara maddi mallar gibi yararlar sağlamaktadırlar. Say; rant hakkında "Rant istihsal masraflarının fevkinde bir hasıla yaratır. Ve bu hasıla toprağa yatırılan sermayenin bir faizi mahiyetindedir" Fikrini ortaya koymuştur.

C- ROBERT THOMAS MALTHUS (1766-1834)

Üretim faaliyetlerinin gerçek talebe dayandığını söyleyerek modern konjoktür teorisine başlangıç olacak görüşler ortaya atmıştır. Ona göregerçek talep üretim faktörleri fiyatı ve müteşebbisin normal kârından oluşan gelire tekabül eder. Malthus arazi rantından söz etmiş, azalan verim ilkesini izah etmiş, ücretlerin oluşumunu açıklamaya çalışmıştır.

—Malthus Ekonomi düşünceleri tarihinde daha çok nüfus teorisi ile ün yapmıştır. Malthus'a göre nüfus geometrik diziler halinde, yiyecek maddeleri aritmetik dizi halinde artar. Bu durum nüfus ile beslenme imkanları arasındaki dengeyi bozur.

Maltusun nüfus teorisi hakkındaki düşünceleri şöyle özetlenebilir.

—Nüfus artışı beslenme imkanları ile sınırlıdır.

—Nüfus yiyecek malları üretiminden daha hızlı artmaktadır.

—Nüfusun beslenme imkanları üstündeki artışı savaşlar, bulaşıcı hastalıklar ve sefalet gibi afetlerle ortadan kalkar.

D— David Riccardo; 1817'de yayımlanmış olduğu "Ekonomi Biliminin İlkeleri" adlı eserinde düşüncelerini ortaya koymuştur. David Riccardo üretimden çok mübadele ve bölüşüm konuları, yani değer, fiyat, ücret, rant, kar gibi konuları incelemiştir. Riccardo değeri;

NAFİZ İMAMOĞLU

kullanma değeri ve mübadele değeri olmak üzere ikiye ayırarak incelemektedir. Kullanma değeri fayda ve kütük belirler. Mübadele değerini belirleyen öge ise emektir.

David Riccardo'ya göre Arazi için mutlak bir rant (kira) sözkonusu değildir. Ancak verimli arazi verimsiz araziye nazaran difransiyel rant sağlar. Ona göre rant değere birşey katmaz. Değer rantı yaratır. Yani buğday rant olduğu için pahalı satılmaz. Pahalı satıldığı için rant meydana gelir. Çünkü buğday fiyatının yükselmesi daha az verimli arazilerin ekilmesine neden olur. Buğdayın değeri az verimli arazide buğday üretimi için harcanan emek miktarına göre oluşacağından aynı miktar ürünün daha az emekle elde edildiği verimli arazilehine bir rant meydana gelir.

Ekilebilen aynı kalitede arazi miktarı talebe nazaran bol olduğu sürece araziyi üretimde kullanmak için bir fiyat ödemek gerekmez. Çünkü arazi serbest bir maldır. Ne zamanki tarım ürünlerine ihtiyaç artar, iyi kalitede arazi miktarı talebi karşılamaz duruma gelir. O zaman çiftçiler ikinci, yetmezse üçüncü kalitede arazi işlemeye başlarlar.

Çeşitli kalitedeki arazinin işlenmesi yüksek kaliteli arazinin rant getirmesine yol açar. Bu rant belli miktarda emekle işlenen bir birim yüksek kaliteli bir araziden elde edilen ürün arasındaki farka eşittir.

D. Riccardo uluslar arası mübadeleyi nisbi maliyetler arasındaki farkla açıklamıştır. İki ülke ele alarak bu ülkelerde yalnız iki mal üretildiğini var saymış, bu malların her iki ülkede iş saati olarak ifade ettiği maliyetleri arasındaki nisbi farklılara göre ticaretin yararlarını açıklamıştır.

D. Riccardonun gelirlerin gelişme seyri üzerindeki düşünceleri onun ekonomi düşünceleri tarihine karamsar görüşlü bir ekonomist olarak geçmesine neden olmuştur. Ona göre ücret haddi asgari geçinme haddine yeten bir düzeyde oluşacağından değişmeyecektir. Buna karşılık nüfusun artarak daha az verimli toprakların ekilmesini daha uzak yerlerdeki arazilerin işlenmesini zorunlu kılacağından buğday fiyatları yükselecek bu işe bir yandan ücretin artmasına öte yandan rantın yükselmesine neden olacak; sanayici ücretlerdeki yükselmeyi fiyatlara yansıtamayacağından kâr ve temettünün azalan bir şeyri izlemesine yol açacaktır. Bu işe sermaye birikimini ve üretimi olumsuz yönde etkileyecektir. Riccardo bu duruma çare bulunması için dış ticaretin serbest bırakılmasını önermiştir.

E- JOHN STUART MİLL - (1806-1873)

Klasik okulun en mühim simalarından biri olarak bilinen Mill İngiliz iktisatçı James Mill'in oğludur. Mill, klasik doktrinleri kendine has bir hünerle izah etmiş ve bunların esas ve

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

şekil itibariyle sistemleştirmek için azim ve mesai sarfetmiştir.

Mill'e göre; bir malın kıymetli olmasının sağladığı iki amil vardır. Bunlardan biri malın sağladığı fayda, diğeri onun temininde çekilen güçluktur. Mallarda arasında üç grupta toplamıştır. Bunlar miktarı mutlak olarak mahdut olan mallar, miktarı çoğalmak suretiyle arzu edildiği kadar çoğaltılabilen mallar, miktarları istihsal faaliyetleri artmak şartı ile çoğaltılabilen mallardır.

Mill ferdiyetçidir. Kişi çıkarlarını en iyi biçimde sağlayacağına göre gideceği yolun seçimi kendisine bırakılmalıdır. Ona göre fiyat piyasada arz ve talebe göre oluşur. Mill, D. Riccardo gibi emek ve arz talebine göre piyasada oluşan ücret haddinin işçinin asgari geçim haddine eşit olan emek maliyetine eşitleneceğini açıklamıştır. Mill, Riccardonun rant teorisini kabul etmekle beraber sanayi sektöründe de rant teşekkül eebileceğini ileri sürerek bu teoriyi tamamlamıştır.

A. Smithle başlayarak J.B. Say, R. Malthus, D. Riccardo ve S. St. Mill tarafından geliştirilen klasik iktisadi düşünce sanayileşmenin meydana getirdiği gelişmenin de etkisiyle devletin ekonomik hayata müdahalelerinin azalmasında ve liberalizmin her yerde hakim olmasında etkili olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi A. Smith Merkantilistlerin müdahaleci politikalarını eleştirerek "İnsanların adalet kaidelerini ihlal etmedikçe çıkarlarına göre hareket etmekte, emek ve sermayelerini başkalarının emek ve sermayelerine rekabette bulundurmakta serbest olmasını" savunmuş, ekonomik faaliyetlere devlet müdahalesi kaldırılınca doğal özgürlüklere dayanan açık ve sade bir sistemin ortaya çıkacağını ileri sürmüştür.

Hayatının ikinci yarısında bir takım sosyal islahat tedbirleri ileri süren J.S. Mill'e göre her insan iyiyi arar, zengin olmak ister. Fenalıktan kaçır. Herkes kendi çıkarını en iyi bir biçimde sağlayacağına göre gideceği yolun seçimi kendisine bırakılmalıdır. "Bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler" prensibi pratik bir prensiptir. Çalışma hırriyeti teşebbüs ve rekabetin serbest olması bu prensibin zorunlu bir sonucudur. Rekabet serbestisi tüketiciye maddi refah sağlar. Üreticiyi daha iyiye teşvik eder.

Klasik iktisadi Düşünce ile iktisat bilimi belli bir süre için yerleşmiş ve tamamlanmış görünmektedir. Ancak bu sistemi savunan ekonomistler arasında tam bir fikir birliği olmadığı gibi ortaya atılan düşünceler tartışmaya açıktır. Nitekim bu ekonomistler tarafından meydana getirilen çatı kendilerinden sonra çatırtamağa başlamıştır.

NAFİZ İMAMOĞLU

IV– Müdahaleci Ekonomistler:

A. Simonda Simoni (1773-1842)

Simonde "Ekonomi ilminin kapsamı bakımından klasik düşünceyi yetersiz bulur. (göre ekonomi insanın maddi refahını inceleyen bir bilim olarak bir refah ekonomisi olm insanların mutluluğuna hizmet etmeği amaç edinmelidir. Simoni, müdahaleci düşünceye sız bir ekonomisttir. Gelişmenin mütedil ölçüde ve bir kararda olmasını, bunun için devle ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmesini,

- Küçük çiftçi ve sanatkarların korunmasını,
- İşçilere sendika kurma ve hafta hakkının tanınmasını,
- Kadın ve çocuk işçilerin ağır işlerde çalıştırılmamasını, işçilere yardıma zorlanma istemektedir.

B. Alman Tarihçi Okulu

XIX. Yüzyılın ortalarında Wilhem Rocher, Bruno Hilder Brano ve Karl Knies'in yayın ile kurulan Alman Tarihçi Okulu Klasik Düşünceye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tari okula mensup ekonomistler çoğunlukla ekonomiye devletin müdahale etmesinden yana lar. Onlara göre liberalizmi yaratan koşullar her zaman her yerde mevcut değildir. Liber zim her ülkeninçıkırlarına uygun değildir. Bu yüzden modern devletlere ekonomide ve s yal yaşantıda milli üreticilerin korunması, sosyal sigortalarn kurulması sosyal adale sağlanması gibi bir çok görevler düşmektedir.

1- Adam Müller:

Müller toplumcu görüş açısından hareketle mutlak mülkiyet kavramına karşı çıkmış Toplu ve Kollektif mülkiyeti temel alan feodal toprak düzenini savunarak "aydınlıkçağın öncesini ortaçağ düzenini tercih etmiştir.

İktisadi gelişme seviyesi aynı olmayan, kültürel ve manevi hayatı farklı düzeyde olan, rihi ve siyasi bakımdan ayrı köklerden gelen ülkelerin hepsine uygulanabilecek genel bir tisadi politika mümkün değildir.

2- Friedric List

List'e göre bir ulusu zengin yapan o ulusun belli bir zamanda sahip olduğu mal mikt değil, bu malları üreten, üretim gücüdür. Üretim gücüne maddi ve beşerli üretim kaynakl yanında hukuk düzeni, insanların manevi inancı, basın özgürlüğü gibi değerlerde dahildir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

İktisatçıya göre toplum aşağıdaki merhaleleri geçirmiştir.

- Avcılık ve balıkçılık merhalesi
- Hayvanları Evcilleştirme merhalesi
- Tarım merhalesi
- Tarım Sanayi merhalesi
- Tarım, Sanayi ve Ticaret Merhalesi

Bir ulus için ideal merhale son merhaledir. Çünkü bu merhaledede büyük bir nüfus beslenebilir. Bilim ve sanatta ilerlenebilir. Ülkelerin bağımsızlıkları güven altına alınabilir.

V- Sosyalist Düşünce

Sosyalizmin tam bir tanımını yapmak güçtür. Kamu mülkiyetinin kapsamı, sosyalizmi yapmak için izlenecek yolları, üretim ve tüketim organizasyon biçimleri bakımından değişik sosyalist düşünceler düşünmek mümkündür. Bununla beraber ekonomide sosyalizmden sözildiği zaman, en azından büyük çapta üretimde kullanılan maddi üretim araçları kamu mülkiyetinde olarak üretim, tüketim, bölüşümün merkezi otorite tarafından hazırlanan planlarla yürütülen bir sistem anlaşılmaktadır.

Sosyalistler özel mülkiyete ekonomik faaliyetlerin kişisel çıkar ve kâr motifine göre rekabet serbestisi içinde yürütülmesine karşıdır. Onlara göre özel mülkiyet ve girişim serbestisine yanan kapitalist iktisadi düzen gelir bölüşümünde eşitsizliğe neden olmakta, emeğinin geliri geçinen işçi sınıfının sömürülmesine yol açmaktadır. Bütün kötülüklerin kaynağı ise özel mülkiyettir. Bu nedenle maddi üretim araçlarının mülkiyeti özel kişilerden alınarak topluma devredilmelidir. Rekabet kaynak israfına yol açtığından kaldırılmalıdır.

Bu düşünürlerin başlangıcında kollektivist düşüncelerin başlangıcı Sait-Simon ve Saint Sixmencular gelmektedir.

Saint Simonizm şöyle özetlenebilir. Bunlara göre "Bütün malların ve refahın kaynağı olan yayıye yönelik bir sosyal düzen" önem taşımaktadır. Simona göre toplum hükümsüz yaşar. Fakat yüksek nitelikli üretken insanların kaybı kötü sonuçlar doğurur. Ülkeyi yönetenlerdir.

1. Birlikçi (Kooperatifçi) Ekonomistler

Ekonomik düşünceleri tarihinde kooperatifçi ekonomistler adı altında anılan Charles Fourier, Louis Blanc, Robert Owen gibi iktisatçılar sosyal problemlerin çözümünü toplumsal olarak değil kooperatifleşmede aramışlardır. Kooperatifçiler ferdiyetçilerdir. Küçük grupları oluşturan birliklere dayanarak problemlerin çözülebileceği inancındadırlar.

NAFİZ İMAMOĞLU

Bunlardan Charles Fourier tarıma sanayiden daha çok önem vermektedir. Tarımda bahçecilik caziptir. Sınai üretim mümkün olduğu kadar bahçe işi ile ikame edilmelidir. Louis Blanc ise ekonomide rekabete karşı çıkmıştır. İngiliz Robert OWEN fabrikalarda iş yerlerinde işçilerin çalışma şartlarını iyileştirme yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Rekabete karşıdır.

Pierre Joseph Proudhon (1809-1865) hareket noktası özel mülkiyeti eleştirmesidir. Fikir olarak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına değil iyileştirilmesine taraftardır. Bunlar dışında Rodbertus, Ferdinand Lassalle ve Karl MARKS sosyalist düşünce görüşlerini ortaya koymuşlardır.

2- Karl Marx:

1918 tarihinde doğan Marx Pariste Engels'le birlikte iktisat üzerine makaleler yayımlayarak fikirlerini ortaya atmağa başlamıştır. Daha sonra yazdığı "Das Kapital" isimli eserinde düşüncelerini belirtmiştir. Marx "Manifest" isimli eserinde ülkelerin uygulayabilecekleri ortak hedefleri aşağıdaki şekilde sıralamaktadır.

- a- Toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılıp, toprak kirasının kamu maksatları için kullanılması
- b) Artan oranda bir gelir sistemi vergisi
- c- Miras hakkının kaldırılması
- d- Dışarı kaçanlarınve karşı koyanların mülkiyetinin zorla ellerinden alınması
- e- Devlet sermayesiyle kurulan ve tekel statüsünde olan bir milli banka yardımıyla, kredi dağıtımının devlet elinde toplanması
- f- Haberleşme ve ulaştırmanın devlet elinde toplanması
- g- Devlet elindeki üretim araçları ve fabrikaların genişletilmesi bakır toprakların ekime açılması, genel bir plan gereğince toprağın ıslah edilmesi
- h- Herkese eşit iş mükellefiyeti uygulanması, bilhassa tarımda endüstri kıtalarının kurulması
- i- Tarımla, imalat sanayiinin bir araya getirilmesi, nüfusun memleket içinde dengeli dağılımının sağlanmasıyla, köy-kent farkının kaldırılması
- k) Bütün çocuklara, devlet okullarında bedava eğitim imkanlarının sağlanması, çocukların fabrikalarda çalışmasının önlenmesi, endüstri üretimiyle eğitimin birleştirilmesi.

mesi.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Marx'a göre kapitalistler; arasındaki rekabet dolayısıyla ve kâr hadlerinin düşmesine mani olmak üzere yeni teknikler uygulamakta ve gittikçe daha sermaye-yoğun üretim metodlarına geçmektedirler. Az gelişmiş ülkelerde bünyesel işsizlik genellikle tarım kesiminde gizli işsizlik olarak ortaya çıkmaktadır. Bünyesel işsizlerin bir kısmı açık işsiz olarak piyasaya emeklerini arz etmektedirler. Ancak işçiler genellikle tarım alanından gelmeleri ve tarımda elde ettikleri gelirin çok düşük olması veya sıfır olması dolayısıyla, düşük bir ücret seviyesini de memnunklukla karşılamaktadırlar. Bu sebeple az gelişmiş ülkelerdeki küçük ücret seviyesi çok büyük bir sosyal tehlike olarak ortaya çıkmamaktadır. Kaldı ki az gelişmiş ülkelerde sendikalar, devlet ve sosyal mevzuat işçi ücretlerinin asgari fizyolojik geçim seviyesi üstüne çıkmasını sağlamaktadırlar. Sanayileşmeyle beraber ihtiyaç maddelerinin üretilmesi daha az bir zaman alacaktır. Bu suretle makinalar işçinin sömürülme oranının artmasına yardım eder. Makinanın geniş ölçüde üretimde kullanılması bir kısım iş gücünü lüzumsuz hale sokmakta ve işsizliğe yol açmaktadır. İşsizliğin artması ve uzun sürede kâr hadlerinin düşmesi Marx'a göre işçi sınıfının ihtilaline neden olacaktır.

Görülmektedir ki sosyalist düşüncüyü benimseyenler ihtilalin olabilmesi için sanayileşmenin gelişmesi ve neticesinde doğacak işsiz sınıfın ihtilali yapacağı görüşündedirler. Sektörler arasında ağırlık daha ziyade sanayi lehine olmaktadır.

VI- Neo Klasik Düşünce:

1870'lerde Avusturyada Karl Menger, İngilterede Stanley Sevens ve İsviçre'de Leon Walros tarafından ortaya atılan marjinal değer teorisi ile başlayan bu gelişmeler ekonomi bilimine yeni boyutlar kazandırmış, ekonomi doktrinleri tarihinde "Neo-Klasik" düşünce adı altında toplanan ve ekonomi ilminde zamanımıza kadar süregelen gelişmelere neden olmuştur.

Neo-Klasikler Klasikler gibi teorilerini "İnsanların zahmetten kaçan hazine arayan bir tutum içinde oldukları" en düşük maliyete en yüksek ürünü elde etme çabasında olduklarını varsamına dayandırır. Başka bir deyimle ekonomik olaylar arasında sebep sonucu ilişkilerini izah ederken insanların iktisadi davrandıklarını varsayarlar, rekabet serbestisini insanların ihtiyaçlarını en yüksek düzeyde tatmin için gerekli görürler.

Neo Klasikçiler uzun dönemde ekonominin tam istihdam dengesinde büyüme göstereceğini tasavvur etmektedirler. Keynes ise uzun dönemde tam istihdamın sağlanması imkanlarının büsbütün ortadan kalkacağına ve kronik işsizlikle karşılaşılacağına inanmaktadır.

Neo Klasikler Malthusun nüfus nazaryesini reddetmektedirler.

NAFİZ İMAMOĞLU

A- Keynes:

Keynes 1. Dünya harbi sonrası dönemde İngilteredeki sürekli işsizlik ve etkileri bütün dünyaya yayılan 1929 Büyük Depresyonunun etkisi altında düşüncesini geliştirme imkanı bulmuştur. Keynes, Klasik ve Neo Klasik iktisat okullarının "kendiliğinden tam istihdam dengesine" dayanarak teorik temellerini ve bununla bir arada giden bazı temel ilkelerini alt üst etmiş iktisat teorisinde bir ihtilal yaratmıştır.

Keynes, parayı kapitalist sistemin temeli yapmıştır ki işçi nakdi ücret, kapitalist teşebbüsçü nakdi kar için çalışır. Sistemin geliştirdiği para kurumları, daha fazla para kazanmak hırslına dayanır. Öyleyse para bireylere yol gösteren bir pusula niteliğindedir. Kapitalizmde iktisadi faaliyet, para kazanmak ve para harcamaya dayandığına göre milli refahın artışı da bunlara dayandırılabilir. Keynes Genel İktisat teorisi ile Para teorisini birleştirerek ve paranın iktisadi sistemdeki rolünü ortaya koymakla kapitalizmin gerçekçi bir tahlilini yapmayı sağlamıştır.

B- Domar ve Harrod modeli: Bunlardan Domar, temelde bir zaman süresinde tam istihdamı muhafazanın gerektirdiği milli gelir büyüme haddinin ara yatırım artışının bir yandan milli geliri, bir yandan da üretim kapasitesini artırıcı niteliği üzerinde durur. Harrod olgun Kapitalist ülkelerde iktisadi büyümeyi dinamik bir teori içinde incelemektedir. Harrod büyüme teorisinde başlıca üç sorunla ilgilenir. Birincisi kapital/hasıla oranı sabit iken gerçekleştirilebilecek sürekli büyüme haddidir. İkincisi sürekli büyüme devresinde istikrarsızlıkla ilgilidir. Üçüncüsü de uzun dönemde ekonominin sürdürebileceği maksimum büyüme haddidir.

dürebileceği maksimum büyüme haddidir.

C- Rans-Fei iki kesimli gelişme modeli: Gustav Rans ve John C.H. Fei müşterek kurdukları gelişme modelinde bir arada ve birbirlerinin etkisiyle ele almışlardır. Tek kesimli analiz yerine iki kesimli bir gelişme modeli sunmuşlardır. Böylece sınırsız emek arzı, sınırsız emek arzının bitimi ve ekonominin dönüm noktası iç ticaret hallerindeki değişmelerin dönüm noktasına etkileri açıklık kazanmıştır. Rans-Fei modeli yardımıyla ekonominin dengeli büyüme yolunu tespitite mümkün olmaktadır. Gelişme süresince tarım ile sanayi kesiminin ahenkli şekilde geliştirilmesi gereği kesin kıstaslarla ortaya çıkmaktadır.

VII- Günümüzdeki mali kurumların düşünceleri

Günümüzde faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların tümü 11. Dünya savaşından sonra kurulmuştur. Kuruluş yıllarına bakılacak olursa önce Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi evrensel kuruluşların teşekkül etmiş olduğu, altılar, Avrupa Kömür-Çelik Birliği, Avrupa Ekonomik Birliği ve Avrupa Atom Birliği, Avrupa Para Anlaşması, Enter-Amerika Kalkınma Bankası ve Orta Amerika Ekonomik Entegrasyon Bankası gibi bölgesel genişlikte kuruluşların ise daha sonraki yıllarda tesis edildiği görülmektedir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Birleşmiş Milletler Özel Fonu istisna edilirse, diğer uluslararası Kuruluşlar genellikle Dünya Bankası'nın çalışmalarını tamamlayıcı özelliklere sahiptirler. Yönetmenlik hükümlerine aykırı düşmesi veya değişik finansman usullerinin tek bir kuruluşa yüklenmeden kaçınılma eğilimleri nedeniyle Dünya Bankasınca kabul edilmeyen finansman görevleri tamamlayıcı nitelikteki bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmektedir.

Evrensel yada bölgesel nitelikte olsun bütün uluslararası Mali Kuruluşlar öncelikle aşağıda belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmeleri için tesis edilmişlerdir.

1- Milletlerarası mal alış-verişindeki ödeme güçlüklerinin ortadan kaldırılması ve uluslararası likitide yaratılması,

2- Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarının sağlanması,

3- Ekonomik birleşme, serbest ticaretve işbirliği ilişkilerinin pekiştirilmesiyle ülkelerin ortak iktisadi karar almağa veya daha sıkı iktisadi işbirliğine teşvik edilmesi,

Birinci hedefin desteklenmesi amacı ile açılan kısa veya orta vadeli krediler bir bakıma ülkelerin döviz rezervlerini yeniden zenginleştirmeyi amaçlayan mali yardımlar niteliğindedirler. Zira bu krediler uluslararası ödeme ve mali hareketleri canlı tutmağa yardımcı olmaktadır. Diğer iki hedefe ulaşılma ancak uzun vadeli kredilere ve geçici ödemelere bağlıdır. Önce ikinci hedef ele alınarak normal şartlarda sağlanan mali yardımlar müsait şartlarla verilen yardımları veya geçici ödemeleri birbirinden ayırt etmek gerekecektir.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar ve ondan sonraki 20 yıl içinde sermaye temini; yada sermaye ithalı ülkeler tarafından doğrudan özel yatırımlar biçiminde veya bu ülkelere sermaye ihraç eden ülkelerin sermaye piyasalarından borçlanmak suretiyle mümkün olabilmekte idi. Bu imkanlar dünya ekonomik buhranından sonra hayli zayıflamıştır. Bugün dahi sermaye ithal eden birçok ülkeye dahi özel yatırımlarda bulunmak evvelce olduğu gibi büyük bir politik rizikoyu göze almayı gerektirmektedir. Bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşmuş az gelişmiş ülkelerde bu husus daha belirlidir. Ve bu nitelikteki ülkeler dünya çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Henüz yeni kavuşulmuş olan politik bağımsızlık ve bazı uluslarda görülen aşırı milliyetçilik hareketleriyle bu ilişkiler yabancı özel yatırımlara karşı çoğu kez büyük bir duyarlılık göstermekte, yabancı yatırımları koloni idaresinin bir devamı saymaktadır. Kısmen veya tamamen belirlenmiş kalkınma planlarına dayalı bir ekonomi düzeni, serbest piyasa ekonomisine nazaran bu ülkelere genellikle daha uygun mütalaa edilmektedir. Bu görüşler doğrudan özel yatırımları engellediği gibi gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarından gelişmemiş ülkelerin kendi hesaplarına borçlanabilmeleri için müsait bir ortamada mani olmaktadır. Bu görüş ve akımlar dikkate alınmayarak insani, politik ve ekonomik nedenlerle sermaye ihracaatı yine-

NAFİZ İMAMOĞLU

de gerçekleşmesi icap ediyorsa da bu takdirde bunun geriye nasıl organize edileceği meselesi kalmaktadır.

Sermaye ihracı önce doğrudan doğruya devletten devlete kredi açılması şeklinde iki taraflı yada belirli yatırımlar için sermaye ihraç veya sermaye ithal eden devlet tarafından verilmiş garanti şeklinde olabilmektedir. Bir diğer imkanda dolaylı yollardan veya çok taraflı finansman usulüne uygun olarak uluslararası mali kuruluşlarca yapılan mali yardımlardır. Bu kuruluşların emrine bir yandan mali kuruluşlar tahsis edilirken diğer taraftan da bu kuruluşlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarından ilave olarak ödünç kaynaklar temin etmek mümkün olabilmektedir. Çok taraflı finansman usulleri giderek daha kuvvetle ön plana geçmiş ve günümüzde olağanüstü önem kazanmasını iki taraflı finansman usullerine kıyasla taşıdığı olumlu özelliklerde aramak lazımdır. Çok taraflı finansman yardımlarıyla ilgili olarak bu usulu tavsiye edenler tarafından aşağıda belirtilen noktaların üzerinde durulmaktadır.

1- Proje seçiminde çoğunlukla politik görüşlerin etkilerine mani olunulmaktadır.

2- Uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelerin iktisadi bakış açılarını olumlu bir şekilde etkilemek mümkün olmaktadır.

3- Gelişmekte olan ülkelerin genel ekonomik durumları ve gelecekteki muhtemel ödeme bilançolarının detaylı olarak incelenmeleri sayesinde bu ülkelerin aşırı borçlanma eğilimleri kontrol altında tutulabilmektedir. Piyasa şartlarından daha müsait kredi imkanları organize ihracaat yolu ile gerçekleştirilmektedir. Normal şartlar yerine organize sermaye ihracaatı yönteminin tercih edilmesinde iki sebep vardır. Birincisi kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik yönden ilerleyebilmeleri için faiz ve anaparayı geri ödeyebilecek verimli yatırım projelerinin finans edilmesi ve bu ülkelerin yeterli miktarda kaynak ayıramadığı alt yapı yatırımlarına da kaynak transfer edilmesinin sağlanmasıdır. İkincisi normal şartlar ile açılacak krediler dikkate alındığında az gelişmiş bir çok ülkenin döviz üzerinden borçlanma imkanlarının son sınırına ulaşmış oldukları görülmektedir. O kadar ki ilave olarak yapılacak mali yardımların sadece ödeme bilançosuna yük vermeyecek müsait şartlar altında yapılması sözkonusu olmaktadır.

Mevcut uluslararası mali kuruluşların çalışma alanları çok çeşitli olup bu sınırlar altı gelişmiş ülkenin topraklarından başlayarak doğu bloku dışında kalan dünyanın bağımsız taraf-sız bütün ülkelerini kapsamına alacak şekilde yayılabilmektedir.

Çalışma alanlarını kıstas olarak alıp uluslararası mali kuruluşları bir tasnife tabi tutacak olursak.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

1- Altıların teşekkül ettikleri mali kuruluşlar

- Avrupa Kömür Çelik Birliği, Ortak Pazar Kalkınma Fonu, Euratom Araştırma Bütçesi, Avrupa Yatırım Bankası

II- OECD'nin Mali Kuruluşları

Avrupa Para Andlaşması

III- Avrupa Parlamentosunun Mali Kuruluşları Mülteci Fonu

IV- Diğer Bölgesel Mali Kuruluşlar Entel Amerikan Kalkınma Bankası, Asya-Afrika ve İslam Kalkınma Bankaları

V- Uluslararası Mali Kuruluşlar

Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Uluslararası Finansman Kuruluşu, Uluslararası Kalkınma Birliği, Birleşmiş Milletler Özel Fonu

Bölgesel olarak faaliyet gösteren kuruluşların hemen hemen tümünün tamamlayıcı nitelikte olmaları dikkati çekmektedir. Örneğin altıların teşkil etmiş olduğu mali kuruluşların önde gelen görevleri gösterecekleri bölgesel faaliyetler sonucu üye ülkelerin ekonomik entegrasyonunu sağlamaktır. Bunların dışında önemi açısından Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasını inceleyecek olursak;

ULUSLARARASI PARA FONU (IMF):

Bu fon savaş sonrası dönemde uluslararası mali düzeni sağlamak amacıyla 1944'de "Bretton Woods" konferansında kurulmuştur. Bu fonun diğer bir amacı da "Dış ödeme güçlükleri bulunan üye ülkelere kredi sağlayarak dış denkleşmeye yardımcı olmaktır" Fonun kredileri kısa sürelidir.

IMF Üyelerine ikiçesit kredi vermektedir.

1. Normal krediler,
2. Stand by (destekleme) kredileleri,

Bu kredilerle IMF üye ülkelerdeki istikrar programlarına destek sağlar. Fakat programın uygulanışı fonun sıkı denetimine tabidir. Stand by kredilerinde kademeli uygulama kısıtı geçerlidir. Buna göre, istikrar programının yürütülmesi birçok döneme ayrılmakta ve ancak ülke fon tarafından başarılı bulunursa krediler sürdürülmektedir. Fonun öne sürdüğü tedbirler üye ülkelerin kamu harcamalarını kısmak, para hacmini daraltmak, maaş ve ücretleri dondurmamak dış ticaret ve devaluasyon gibi tedbirlerdir.

NAFİZ İMAMOĞLU

Uluslararası Para Fonu andlaşmasının ilk maddesi birinci fonksiyonla ilgili olarak fona aşğıdaki temel görevleri yüklemektedir.

1. Para politikası sahasında devamlı faaliyet gösterecek bir kuruluş yardımı ile uluslararası işbirliğini geliştirmek,
2. Uluslararası ticaretin gelişmesine yardımcı olmak,
3. Paraların değerlerini sabit tutmak, üyeler arasında, düzenli para ilişkileri kurmak, rekabetin olumsuz yönlerini ortadan kaldırmak,
4. Çok taraflı ödeme sisteminin teşkilinde ve döviz sınırlamalarının giderilmelerinde yardımcı olmak,

İ.B.R.D. (Dünya Bankası): 1944 Bretton Woods konferansının ortaya çıkardığı ikinci kuruluş ise Dünya Bankası (İ.B.R.D.) oldu. Dünya Bankası kuruluşundan bugüne kadar hem amaçları hemde işleyişi bakımından büyük değişiklikler gösterdi. Dünya Bankasının kurulmuş olduğu zaman yüklendiği görev uzun vadeli sermaye hareketlerini düzenlemektir. Kuruluş yılları içinde öncelikle savaştan zarar gören Avrupa ülkelerinin yeniden eski ekonomik güçlerine kavuşmaları için gerekli olan uzun vadeli kalkınma fonlarını sağlamaktır.

1960'larda Batı Avrupa ülkelerinin savaşın etkilerini ortadan kaldıracak şekilde gelişme göstermeleri ve uzun vadeli dış kaynak ihtiyaçlarının ortadan kalkması Dünya Bankası'nın az gelişmiş ekonomilerin gelişme sorunlarına daha büyük önemle eğilmelerine imkan sağlamıştır.

Dünya Bankası az gelişmiş ekonomilerle ilgili olarak iki önemli görev yürütmektedir, Bunlar;

a- Uzun vadeli kalkınma kredileri sağlamak,

b- Kalkınma Stratejileri ve politikaları ile ilgili olarak tekliflerde bulunmak ve teknik işbirliği yapmaktır.

Bugün Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelere sulama, enerji, yol, tarım ürünleri konusunda, geliştirme projeleri gibi alanlarda kredi sağlamaktadır. Kredilerin verildiği alanlar imalat sanayinden çok alt yapı yatırımlarına ve bazı geliştirme projelerine yöneliktir. 1970'li yıllardan sonra daha ziyade tarımsal ürünlere ağırlık verilmesi konusunda çaba harcandığı görülmektedir.

"Yeşil Devrim" olarak adlandırılan stratejisi, Dünya Bankası tarafından pek çok az gelişmiş ülkeye önerilmiştir.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Kredilerin verilış biçimi bakımından hemen hemen tamamının "Proje kredisi" olduğunu görüyoruz.

V- Uluslararası Mali Kuruluşların Ekonomik Kalkınmada Öncelikli Sektörler İtibariyle Türkiye Hakkındaki Görüşleri:

—Türkiye'nin bugünkü gelişme seviyesinde sektör öncelikleri ile proje seçimi konularının birbirinden ayrılması mümkün değildir.

Dünya Bankası uzmanları bir raporlarında kendi ifadeleriyle "Tarımda artan kamu yatırımı tahsisleri doğru yönde atılmış adımlardır. Bunun yanında büyük sulama projeleri özellikle yeni olanlar azaltılmalı ihracaatı destekleme faaliyetlerine daha çok ilgi artırılmalıdır. Pazarlama ve ulaşım tesislerinde büyük iyileşmeler gereklidir. Herşeyin ötesinde çiftçilerin özellikle ihracaata dönük olanlarına artan ölçülerde destek sağlamalıdır, "Görüşüne yer vermektedirler. Görülmektedir ki bu görüşte" tarımsal altyapı yatırımlarındaki zamanlama ve koordinasyon eksikliği ve DSİ programlarının yükü gerekece gösterilerek öngörülen şey, bugünü kurtararak gelecekte Türkiye tarımını üretimi artıracak temel bir unsurdan, sulamadan yoksun bırakma tehlikeleri ile yüklüdür.

Dünya Bankası Uzmanları sanayi sahasındaki görüşlerini özetle şu şekilde belirtilmektedirler. Türkiye'de işlenmiş gıda, dokuma ve giyim, deri, ayakkabı, deri ürünleri, mobilya ve orman ürünleri, hafif mühendislik sanayi ürünleri, sanayi cihazları gibi karşılaştırmalı üstünlükten yararlanabilen sanayilerin geliştirilmesi için kayda değer bir potansiyel bulunmaktadır. Bütün busanayilerin ortak özellikleri vardır. Bunlar bir takım yardım (iş, yöntem, hareket) gerektirmeyen sanayilerdir. Küçük ve orta ölçek ve dolayısıyla mevcut işletmelemin geliştirilmesi ile oluşturulabilirler. Sermaye yoğunlukları düşük olup, istihdam yaratma özellikleri yüksektir. Pek çoğu ustalık veya ince el emeği, basit montajlaştırma ve son işlem gibi birbirinden ayrılabilen imalat faaliyetlerinden oluşur ve büyük sanayileri tamamlayıcı niteliktedir.

Yukarıda anılan üretim dallarında, mühendislik sanayileri dışındakilerin öbür sanayi faaliyetlerini tamamlayıcı niteliği çok zayıf olduğu ve raporun yazarlarının makina imalat sanayinde kamu kesiminin ileri teknoloji büyük ölçek ve düşey entegrasyon öngören bütün projelerine kesinlikle karşı çıktıkları görülmektedir. Dünya Bankası ülkemiz için hafif tüketim malı sanayiini, çok uluslu şirketlerin taşarlonluğunu ve hafif mühendislik sanayiini öngörmektedir.

Bu durumun ülkemizin geleceği açısından ne anlam ifade edeceği bir gerçektir.

Görülmektedir ki, Dünya Bankası uzmanları "Ağır Sanayi" özentilerinden kurtulunarak, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu iddia edilen tarım, tanıma dayalı işlenmiş ürünler ve diğer tüketim malı sanayilerine yönelmesinin gerekli olduğunu öne sürmektedirler.

NAFİZ İMAMOĞLU

SONUÇ:

Yapılan araştırmada klasik ekonomistlerin ve günümüz malı kuruluşlarının kalkınmada öncelikli sektörler olarak kesin bir sektörü belirlemiş olmadıkları görülmüştür. Klasik ekonomistlerden Adam Smith, kalkınmada ziraat sektörüne daha fazla önem verilmesi görüşündedir. Bunun yanı sıra Smith, bazı sahalardaki çalışmalarını üretken olarak kabul etmemektedir. Ancak diğer klasik ekonomistlerden say, kalkınmada sanayiye daha fazla ağırlık verilmesi görüşündedir. Görülmektedir ki kalkınmada öncelikli sektörlerden, klasik ekonomistler tarafından hangisinin öncelikle ele alınacağı konusu bir fikir birliği içinde ele alınmış değildir.

Uluslararası mali kuruluşlar ise, yukarıda görüleceği üzere üyeleri arasında kredi alışı veriş yaparak üyelerinin ekonomilerine katkıda bulunmayı amaç edinmiş görünmektedirler. Ancak bunlar birçok halde az gelişmiş ülkelere kredi açarken kendi düşünce ve politikalarını da bu ülkelere kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bilhassa bu finans kuruluşlarından IMF kesinlikle kredi açtığı ülkelerin istikrar tedbirleri almasını öngörmektedir. Fon, öne sürdüğü tedbirleri almayan ülkelere kredi açmamaktadır. Kredi açılan ülkeler birçok hallerde fonun isteklerini kabul etmekte ve bir ölçüde ekonomilerini fonun kontrolü altına sokmaktadırlar. Bu durum kalkınmada öncelikli sektörlerde, fonun öngördüğü sahalarda olmaktadır. Bu sahalarda ise, daha ziyade hizmet ve tarımsal yatırımlardır.

IMF bir ülkeye ödemeler dengesindeki açıklarını kapatmak amacıyla imkan sağlaması söz konusu olduğunda, ülkenin sosyal ve politik koşullarını dikkate almaksızın ve değişik ülkelerin toplumsal ve ekonomik farklılıklarını gözlemlesiz, başta devalüasyon olmak üzere yurt içi harcamalarının kısılması, aşırı istihdamın önlenmesi, çeşitli sektörlerde verilen teşvik primlerinin düzenlenmesi gibi tedbirleri içine alan bir istikrar programı öngörmektedir.

Uluslararası mali kuruluşlar gelişmekte olan ülkelere kredi açarken o ülkeler hakkında düşündükleri kalkınma modelini de empoze etmeye çalışmaktadırlar. Bu model bazen tarım bazen hafif imalat sanayi ağırlıklı olmaktadır. Daha ziyade kısa vadeli problemlere, işsizliği çare arama şeklinde yatırımların yapılmasını teşvik etmektedirler. Kalkınmakta olan ülkeler büyük çapta sulama ve sanayi entegrasyonlu büyük tarım yatırımları ve ağır sanayi için kredi taleplerine karşılık alamamaktadırlar. Dolayısıyla bu kuruluşların ekonomik kalkınmada tercih ettikleri sektör gelişmekte olan ülkeler için daha ziyade tarım ve hafif sanayi sahasıdır.

Gelişmiş ülkelere baktığımızda her sahada (Tarım, hizmet, sanayi) dengeli bir kalkınmanın mevcut olduğu görülmektedir. Zaten kalkınmada sektörler ilgi itibarıyla bir birini tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle genelde ekonomistler düşüncelerinde kalkınmanın milli geliri artırıcı yönde ve ülke halkının refahını yükseltici şekilde meydana gelmesini benimsememektedirler.

KALKINMADA ÖNCELİKLİ SEKTÖRLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Bazı ekonomistler tarım sahasını bazıları da sanayi sahasını öncelikle olarak benimsemişler le esas itibariyle gelirin artırılması gerektiğini savunmuşlardır.

Bu nedenle her ülkenin kendi şartlarından doğan ve öncelikle o ülkeye döviz kazandıracak alardan başlayarak tarım, hizmet ve sanayi alanlarında koordineli ve dengeli bir kalkınma tejjisinin benimsemesi o ülkenin kalkınmasında ve o ülkede yaşayanların refahının yükselmesinde temel unsuru oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- ERDOST Cevdet *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye, Savaş yayınları Ankara, 1982*
HİÇ Mükerrerem *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler İkt. Fak. Yay. İstanbul, 1975*
KAZKAN Gülten, *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadin Eurimi, Remzi Kit, İstanbul, 1980*
ÖZTÜRK Pınar, *Uluslararası Parasal Gelişmeler ve Türkiye, Maliye Bak. Yayını, Yayın No: 1979/219*
SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası İktisat, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982*
TARLAN Selim, *Uluslararası Mali Kuruluşlar, Maliye Bak. Teftiş K.Nes No: 196 Ankara, 1979*
TİMUR Hüseyin, *İktisadi Düşünceler Tarihi,*
YALÇIN Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ank. Ün. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Bas. Ankara, 1983*
ZARAKOLU Avni, *İktisadi Düşünceler Tarihi, Ank. Ün. Huk. Fak. Yayınları Yayın No: 456*

KOOPERATİFÇİLİK

(Üç Aylık Kooperatifçilik İlmî İncelemeler Dergisi)

1986 YILI FİHRİSTİ

(Sayı: 71 - 74)

Hazırlayan: Zehra AKYOL

	Sayı	Sayfa
ALPER Yusuf:		
– Zirâî Üretim ve Pazarlamada İşbirliği (K. Creupeland'dan Çev.)	73	45 - 54
ARICI Kadir:		
– Tarım ve Orman İşçilerinin Sosyal Güvenliği	71	38 - 50
ASLAN Doç. Dr. Süleyman:		
– Cumhuriyetin İlanı ve Ülkede Uyandırdığı Yankılar	74	39 - 45
ASLAN N., C. ER - H. CAMCI:		
– Haşhaş Ekimi Yasağının Kaldırılmasından Beri Haşhaş Tarımı ve Problemleri	74	
ARIKAN Doç. Dr. Raif:		
– Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kooperatifçilik	73	25 - 44
AYKAÇ Burhan:		
– Teknik Bilgi ve Teknoloji Transferi	71	52 - 61
AYKAÇ Mustafa:		
– Gelirler Politikasının İktisat Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi	74	47 - 52
BABAGİRAY Zafer - Doç. Dr. Celâl ER:		
– Hintyağı Bitkisi Üzerine Yapılan Araştırmalar	72	53 - 66
BİNGÖL Dursun:		
– Kooperatiflerin Denetimi ve Finansmanı	73	7 - 14
CANBAŞ Prof. Dr. Serpil:		
– Kooperatifçiliğin Türkiye'de Gelişimi ve Meseleleri	74	27 - 38
CAMCI H. - C. ER - N. ASLAN:		
– Haşhaş Ekimi Yasağının Kaldırılmasından Beri Haşhaş Tarımı ve Problemleri	74	77 - 98
DEMİRCİ Prof. Dr. Rasih:		
– Tarım İşletmelerinden Müşterek Makina Kullanma Şekillerinin Ekonomik Açıdan Araştırılması	72	19 - 44

DOYUK Mustafa :		
– Kooperatifçilikte Denetim ve Finansman	73	15 -24
EKİNCİ Yusuf:		
– Kooperatifçilik Açısından Yaygın Eğitim	71	7 -22
ER Doç. Dr. Celâl - Z. BABAGİRAY:		
– Hintyağı Bitkisi Üzerine Yapılan Araştırmalar	72	53 -66
ER Doç. Dr. Celâl:		
– Kooperatifçilik Araştırmalarının Önemi	73	3 -6
ER Doç. Dr. Celâl - N. ASLAN - H. CAMCI:		
– Haşhaş Ekimi Yasağının Kaldırılmasından Beri Haşhaş Tarımı ve Problemleri	74	
ER Doç. Dr. Celâl:		
– Kooperatifçiliğin Gelişmesi ve Yaygınlaşmasında Liderliğin Yeri ve Önemi	74	3 -4
GÜL Mustafa:		
– Kooperatiflerin Tarihi Gelişimi	72	45 -52
HAZAR Nurettin:		
– Celâl Bayar ve Türk Kooperatifçilik Hareketi	74	5 -26
İMAMOĞLU Nafiz:		
– Kalkınmada Öncelikli Sektörler Hakkındaki Görüşlerin Tarihi Gelişimi İçerisinde İncelenmesi	74	
KOÇ Hakan:		
– Türkiye'de Konut Meselesi	73	55 -62
KORKMAZ Alâaddin:		
– Teşkilât Liderliği ve Halkla İlişkileri	74	69 -75
KOOPERATİFÇİLİK:		
– Kooperatifçilik Hizmet Demektir	71	3 -6
KOOPERATİFÇİLİK:		
– Kooperatifçiliğin Yaygınlaştırılmasında Kooperatifçilik Haftalarının Önemi ve Fonksiyonu	72	3 -6
TÜRKÖZ İ. Orhan:		
– Eğitim ve Ekonomi	71	23 -37
TÜRKÖZ İ. Orhan:		
– Afganistan'da İlgi Çekici Bir Sulama Sistemi: KARİZ'LER	72	67 -74
YÜKSEL Niyazi:		
– Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Kuruluşu ve Desteklenmesi	72	7 -18

KOOPERATİFÇİLİK

Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of the Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included, Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey.» The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of
The Turkish Co-operative Association

Hüsni POYRAZ

Editor - In - chief
Prof. Dr. Rasih Demirci

Editorial Board

Doç Dr. Celâl ER

Doç.Dr. Orhan ARSLAN Halil BİLİCİ Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ
Ayhan İNAL

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

----- Managing Board -----

Hüsni POYRAZ	: President
Niyazi YÜKSEL	: Vice President
Turan TEKELİ	: Treasurer
Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ	: Member
Dr. Mustafa DOYUK	: "
Doç.Dr. Celâl ER	: "
Dr. Şenol ERDOĞAN	: "
Aydın İMAMOĞLU	: "
Nafiz İMAMOĞLU	: "
Ayhan İNAL	: "
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	: "
Kâmil ÖZDEMİR	: "
Yrd.Doç.Dr. Atilla ÖZER	: "
S.Akın ŞEHİRLİOĞLU	: "
M.Nedim YILMAZ	: "

----- BOARD OR AUDITORS -----

Nail TAN	: President
Ahmet ERDOĞAN	: Member

Kendi imzanızla
paraya dönüştüreceğiniz
Emlak Kredi garantisi

**TEK
GEK**

**TÜRKİYE
EMLAK KREDİ
BANKASI**

size avantaj sağlar™